

Üdvözet az olvasónak!

A 2015-ös év harmadik száma tematikáját tekintve valószínűleg a legszínesebb jubileumi évfolyamunkban (és ez nem pusztán annak köszönhető, hogy előző számunk a fiatalokról szólt, míg idei utolsó megjelenésünkben egy, a mesterséges intelligenciával kérdéskörével foglalkozó vitaindító írást, és az arra született reflexiókat közöljük majd). Szerzőink fontos, aktuális, vagy éppenséggel kevésbé feldolgozott témákat járnak körül, legyen szó áttekintő jellegű elméleti, vagy változatos módszertanokat felvonultató, empirikus vizsgálaton alapuló munkákról, netalán gyakorlati tapasztalatok bemutatásáról és elemzéséről.

Dessewffy Tibor és Láng László az online közösségek szerkezetének vizsgálatához szolgáltatnak értelmezési keretet, a skálafüggetlen hálózatok és a long tail (hosszú fark) elméletek áttekintéséből kiindulva, azok alkalmazhatóságát gyakorlati példákon keresztül prezentálva. Megállapításaik szerint az egyes közösségek vizsgálata ezen elméletek tükrében specifikusan, empirián alapuló döntés mentén történhet majd a jövőben, mely folyamatban a nagy adattömeg is kiemelt szerephez jut majd.

Különböző okok miatt (pl. az Iszlám Állam közép-keleti tevékenysége, vagy a szíriai polgárháború) az elmúlt években egyre nagyobb mértékben érinti Európát a muszlim bevándorlás jelensége. Véleményünk szerint elengedhetetlen a téma napi politikától és indulatoktól mentes, társadalomtudományi megközelítésű vizsgálata. Ezen törekvéseink első lépéseként Tóth János arra keresi a választ, hogy a főképp nyugati tudományos kutatói környezetben megtermelt, kortárs tudományos eredményekben hogyan jelenik meg a média és a muszlimok viszonya, valamint, hogy ezen eredmények létrejötteinek körülményeiben milyen hasonlóságokat és eltéréseket lehet felfedezni.

Két olyan témával is foglalkozunk, mely az utóbbi másfél évtizedben „örökzöldnek” is tekinthető. Az egyik a netsemlegesség témaköre, ahol az igen eseménydús 2015-ös történések apropóján Szűts Zoltán és Yoo Jinil áttekintő, rendszerező írását közöljük. A másik sokszor feldolgozott terület az ész-t információs társadalom értékelése, a sikertényezők azonosítása, melyre jelen számunkban Simon Tünde vállalkozott – első kézből, saját tapasztalatok és helyi vezetők, szakemberek körében végzett interjúk segítségével.

Népes szerzőgárda (Námesztovszki Zsolt, Glušac Dragana, Esztelecki Péter, Kőrösi Gábor és Major Lenke) foglalkozik a tömeges, nyílt online kurzusok (Massive Open Online Course, MOOC) elkészítésének folyamatával, melynek empirikus alapját három, a szerzők által fejlesztett saját MOOC elindítása, és a lezajlott kurzusok adatainak elemzése adja, részletesen megvizsgálva a tanulók és az oktatók kommunikációját a különböző felületeken, valamint a tanulói aktivitást. Ezen túl pedig még Bokor Tamás írását olvashatják, aki kiberprostitúció és a középkori lovageszmény összevetésére tesz érdekes kísérletet, az erre a célra szakosodott közösségi oldalak kvalitatív tartalomelemzésének segítségével.

Mindezekhez jó olvasást kíván,

a szerkesztőség

Dessewffy Tibor – Láng László

Digitális Pareto – az online közösségeken belüli megoszlás mintázatairól

Bevezetés: Big Data, mint látásmód

Napjaink egyik legdrámaibb folyamata az információs robbanás és az ennek nyomán végbemenő drámai társadalmi átalakulás. Cukier és Mayer-Schönberger könyvének címevel: *Big Data, a forradalom, amely megváltoztatja az életünket, a munkánkat és a gondolkodásunkat* (Cukier és Mayer-Schönberger, 2013). De nem csak arról van szó, hogy a Big Data nyomán az egyes életszférák, foglalkozások, tevékenységformák változnak a kereskedelemtől a gyógyászatig, a repülőgép szereléstől a párválasztásig. Hanem ezzel egyidejűleg módosul a megismerés eszköztára, módszertana és eredményei is (Dessewffy-Láng, 2015; Csepeli-Dessewffy, 2015). Ahogy Latour is hangsúlyozza: „*Ha megváltoztatjuk a megfigyelés eszközeit, megváltozik az egész társadalomelmélet*” (Latour, 2010, 155. o.). Ennek az episztemológiai jellegű fordulatnak az egyik legfontosabb eleme, hogy a korábban egységesnek, homogénnek tételezett holisztikus fogalmak felbomlanak. A digitális lábnyomokból rekonstruálhatóak eddig rejtett szerkezetek és összefüggések. Ahogy a mikroszkóp feltalálása lehetővé tette sejtek és mikroorganizmusok felismerését és ezáltal az emberi test működésének pontosabb megértését, a Big Data alapú megközelítések is segítenek abban, hogy a korábban láthatatlan szereplőket és köztük levő viszonyrendszereket feltárjuk.

Társadalomtudományi példával élve: a Big Data megadja a lehetőséget Moreno életművének kiteljesítéséhez. Morenót az a probléma foglalkoztatta, hogy az egyéni viszonyokból felépülő csoportok, szervezetek és társadalmak működését alaposabban megértse. Ráébredt arra, hogy az egyes csoportokat jelölő címkék mögé kell néznie, azokat a szerkezeteket kell megismerni, amelyek meghatározzák a közösségek sikeres működést. Itt nem pusztán egyéneket látunk, hanem egyének közötti dinamikus viszonyokat. Morenónál a „társadalmi atom” nem az izolált egyén, hanem a kapcsolatok és remélt kapcsolatok „elektronjai”-nak mozgáspályái által megragadható egyén (Moreno, 1947). E viszonyok megragadásra született meg a szociometria, amely a közösségek rejtett hálózatát kívánta feltárni. A fiúkat és lányokat jelképező háromszögeket és négyszögeket összekötő szimpátiát és ellenszenvet kifejező fekete és piros vonalakból előálló szociogramok ma talán már nem tűnnek túlságosan izgalmasnak. De ha, mint a térkép metaforájaként kezeljük őket, mely térképek eligazítanak az addig ismeretlen tájakon, segítenek célba érni, ezáltal új utak és tevékenységek számára nyitnak teret, nos, akkor változatlanul nagyjelentőségű eszközről és megközelítésről van szó. Moreno ambíciói messze túlmutattak a kiscsoportok viszonyainak feltérképezésen, egész városokban és nemzetekben gondolkodott, vagy ahogy fogalmazott, az emberiség egésze érdekelte. De érezte azt is, hogy a korabeli eszközök, statisztikai apparátusok kemény korlátot szabtak ambíciójának. „*Abszolút fontos lenne, hogy ismerjük az emberi társadalmak szerkezetét egy adott pillanatban. Ám hatalmas és riasztó nehézségekbe ütközünk, midőn erre a törekszünk. E nehézségek lényegében három kategóriába sorolhatóak: az emberek nagy száma, a tényleges részvétel mérésének szükségessége és a folyamatos és megismételt kutatások szükségessége.*” (Moreno, 1937, 206. o.) Moreno megközelítésének a

lényege, hogy a személyközi viszonyokat nem szimbolikus fogalmak használatával, hanem a maguk konkrétságában kell vizsgálni, lehetőleg a szereplők spontán viselkedést és nem torzító önreprezentációit alapul véve. *„Minden személyt a maga konkrétságában és nem, mint valami szimbólumot kell vizsgálnunk, és a személyek közötti viszonyokat is a maguk konkrétságában kell vizsgálnunk. Tudásunk mindaddig nem lehet teljes, amíg mindenki spontánul és legjobb képessége szerint részt nem vesz e viszonyok feltárásában, bemutatásában.”* (Moreno, 1937, 207. o.)

A Big Data új korszaka megteremti a lehetőséget ezeknek az elvárásoknak a beteljesítésre, hiszen akár nagyszámú csoport spontán viselkedéséről szerezhetünk korábban elképzelhetetlen mélységben konkrét információkat.¹ Christian Rudder, a Harvard Egyetem volt matematikus hallgatója három társával megalapította az OKCupid ismerkedő oldalt. Az oldalnak évente 11 millió aktív használója van, akiknek preferenciáit, választásait és online viselkedését, önreprezentációit és választásait az OKCupid ismeri és elemzi. Az adatbányászat révén lehet a cég sikeres: olyan tagokat tud egymásnak ajánlani, akik folyamatosan tökéletesített algoritmusai szerint jól passzolnak egymáshoz. Ezt az adatvagyonot nem csak az ajánlórendszer hatékonyságának növelésére lehet használni, hanem ahogy Rudder *Dataclysm* című könyvéből kiderül, számos korábban nem bizonyított összefüggés bemutatására (Rudder, 2014). (Hogy csak egyet említsünk ilyen a férfiak nő ideális korára vonatkozó kijelentéseik, valós keresési magatartásuk és konkrét választásaik közötti diszcrepancia.) Rudder olyan adatbázist – és részben elemzést – alkotott, amely a maga konkrétságával, nagyságával, többretegű kapcsolat elemzésével és időbeli dinamizmusával kiteljesítette és megvalósította Moreno eredeti programját.

Ebben a tanulmányban a mi ambícióink szerényebb. A fentiek alapján abból indulunk ki, hogy a digitális adatrobbanás nyomán előálló Big Data korszakban eddig nem ismert komplexumát ismerhetjük meg a szereplőknek és az őket összekapcsoló folyamatoknak. Ez esetben a hálózati struktúrák feltárása előtt is adódik egy kérdés, nevezetesen hogy a vizsgált közösségek milyen megoszlásokat mutatnak egy adott viszonyban. Mint látni fogjuk, e kérdés jelenleg komoly viták középpontjában áll – és a megoldás nem triviális. Az alábbiakban előbb áttekintjük a megoszlásokkal kapcsolatos konkrét dilemmát: a Long Tail–Long Neck vitát. Majd különböző példákon keresztül azt próbáljuk bizonyítani, hogy az internetes világban e megoszlások a kontextustól függően különbözőek lehetnek. (Az a szabály hogy nincs szabály). Végül saját empirikus adatainkon keresztül érvelünk, e kontextusok egy viszonylag elhanyagolt tényezője, a zsánerek figyelembe vétele mellett.

Long Tail vagy Long Neck dilemma

A paradigmaváltásra vonatkozó bármely igény csak akkor tekinthető indokoltnak, ha a valóság olyan szeleteit is képes megmagyarázni, amely a korábbi korszakban az eldönthetetlen kérdések körébe tartozott. Annak érdekében, hogy szemléltessük – ehelyütt inkább csak felvillantsuk, mintsem átfogóan elemezzük – a Big Data alapú megközelítésben rejlő lehetőségeket, vegyünk egy empirikus kérdést, a „Long Tail” vs. „Long Neck” dilem-

¹ Jelen gondolatmenetünknek nem része, hogy részletesen tárgyaljuk a Big Data „sötét oldalát”. Itt csak megemlítjük, hogy ez a folyamat rendkívül komoly személyiségi, biztonsági, társadalmi kérdéseket is felvet.

máját. Korántsem marginális kérdésről van szó: a dilemma kulturális fogyasztástól a társadalmi struktúra elméletekig napjainkban mindenütt megjelenik.

Chris Anderson eredeti, Long Tail című írása főként az online kereskedelem sajátosságaiival, az ebben rejülő lehetőségekkel foglalkozott (Anderson, 2004). A cikk és a később ebből születő könyv elsöprő sikerének alighanem az az oka, hogy Anderson téziseinek *messzire vezető társadalmi hatásai, illetve tágabb értelmezési lehetőségei is vannak* (Anderson, 2006). A „Long Tail” abból indul ki, hogy az internet világában a Pareto-elv 80/20 megoszlása nem működik.² A Pareto-elv szerint a hagyományosan kisszámú termék generálja a bevételek túlnyomó többségét. Ezzel szemben a digitális világban a kasszasikerek, az ikonok nem tűnnek el, de felértékelődik a hosszú, vízszintesen elnyúló alagútban a kis számosságú választások szerepe. Az eredeti 80/20 arány értelmezhetetlenné válik, mert a korábban zérőösszegű felosztás a szinte végtelen választási lehetőségek esetén alapvetően átalakul. Egy hagyományos könyvesbolt szükségszerűen korlátos polcain érvényesülhetett a Pareto-elv, de ez, érvel Anderson a digitális térben, például az Amazon esetében már nem működik. Az Amazon ugyanis elvileg végtelen számú könyvet kínál olvasóinak – ezáltal megfordítva a hagyományos képletet, ahol a könyvesboltban végül is csak a tulajdonos, a kereskedők által szelektált készletből vásárolhatunk. Mivel alighanem mindenki ismeri azt az élményt, hogy mennyire kicsinek is érezheti magát az ember egy hatalmas könyvesboltban, azt is gondolhatnánk, hogy ez a kínálat éppen elég, hiszen már így is sokkal több könyv van a polcokon, mint amennyit képesek lennénk elolvasni. A Long Tail-elmélet másik fontos tétele épp erre figyelmeztet: az online térben nincs olyan nagy mennyiségű kínálat, amire ne lenne valamekkora igény. És ez több mint az egzotikus kuriózumok iránti esetleges érdeklődés. Nem pusztán azt állítjuk tehát, hogy a Long Tailben található termékek iránt is van minimális érdeklődés, hanem azt, hogy az itt található termékek hatalmas mennyisége miatt ez üzletileg, az összkép szempontjából is jelentős. Az Amazon esetében például, Anderson számításai szerint a könyveladási bevételek 57%-a olyan könyvekből származik, amelyek nem elérhetőek a hagyományos könyvesboltokban.

A Long Tailen belüli információáramlás és információcsere lehetőségét az ajánló-rendszerek, peer-to-peer, vagyis felhasználótól felhasználóig vezető algoritmusai teremtik meg. Ha valaki norvég trash metált keres az interneten, szinte nem is tudja elkerülni, hogy felajánlják neki, hogy az e szubkultúra iránt rajongók által meghallgatott további számokat megismerje. Ez könyvekre, filmekre, videókra, blogokra, újságcikkekre egyaránt igaz.

Szociológiai értelemben ennek az új üzleti modellnek messze ható következményei vannak. Nevezetesen, a digitális korban a Long Tailben a kulturális fogyasztás sajátos mintázatai mentén szerveződő identitások nem csak ellensúlyozzák a nagy erőforrásokkal felújított kasszasikerek mentén szerveződő fogyasztási, életstílus és identitás csoportokat, hanem hosszabb távon elkerülhetetlenül háttérbe is szorítják azokat.

Anderson elmélettel szemben is jól definiálható egy teoretikus pozíció: Barabási Albert László az internetstruktúráját tekinti skálafüggetlennek, ahol a csomópontok szerepe a sokszorosára növekszik (Barabási, 2002). Anita Elberse (2013) a kulturális fogyasztás terü-

² Vilfredo Pareto tétele szerint a következmények 80% az okok 20%-ra vezethető vissza. Érdeemes megjegyezni, hogy bár Pareto a kertjében növényző zöldborsó termésmegoszlásának megfigyeléséből indult ki – vagyis a termés 80% a borsóhüvelyek 20%-ból származik –, de általános szabályként tekintett tételére, amelyet a földbirtok megoszlástól a vagyonmegoszlásig alkalmazott a legkülönbözőbb területeken.

letén érvel az elsőprő kasszasikerek változatlan dominanciája mellett. A közgazdász Tyler Cowen az átlag eltűnését, a digitalizáció és a mesterséges intelligencia elterjedése miatt középosztály elolvadását, a top 15-20% további gazdasági és politikai erősödését diagnosztizálja (Cowen, 2013). Azonos ezekben a megközelítésekben, hogy ezek a kutatók is kiemelkedő jelentőséget tulajdonítanak a digitális változásoknak. Ám míg Andersen a Long Tailben zajló folyamatokat és ezek komplexitásának növekedését látja legfontosabbnak, addig Barabási, Elberse, Cowen és mások a skálafüggetlen csomópontok, a kasszasikerek, a domináns elit fogalmait hangsúlyozzák. Ezek a megközelítések „Long Neck” elméletekként összegeezhetők. A Long Neckben nem a vízszintes tengely mentén borul a Pareto-elv, nem a potenciális résztvevők száma növekszik, hanem a függőleges tengely mentén a mindenkori kevesek gyarapodnak tovább.

Long Tail vs. Long Neck – empirikus illusztrációk

Ahhoz, hogy ezt a kérdést eldönthessük először is redukálnunk kell az itt vázolt komplexitást – bár a Long Tail elmélet számos területen inspiráló, választanunk kell a lehetséges kontextusok közül. Merész feltételezés lenne azt állítani – még ha egyes szerzők bevállalják is ezt –, hogy valamennyi területen azonos dinamika működik.

Vegyük először is az online felsőoktatás napjainkban kialakuló piacát. Ez első látásra a Long Tail logikát követi: ma már bárhol bárki feltöltheti kurzusait az Internetre. Ám lehet érvelni amellett is, hogy valójában „Long Neck” logika működik. Például az „Apple iTunes U platformján több mint 2500 kurzus fut, melyeknek több mint negyed millió hivatalos diákja van, a letöltések száma 2013-ban meghaladta az 1 milliárdot. Az olyan nagynevű egyetemek, mint a Yale, a Cambridge, az MIT vagy az Oxford tovább erősítik vezető pozíciójukat azáltal, hogy egyetlen iTunes U kurzusukra több mint százezen jelentkeznek. A Stanford University és a The Open University tananyagai egyaránt túllépték a 60 milliós letöltést. Az Ohio State Universityn Matthew „Dr. Fus” Stoltzfus Általános Kémia kurzusára a meghirdetés évében több mint 100 000 jelentkeztek.³ Ebből arra is következtethetünk, hogy bár az elérhető kurzusok száma folyamatosan növekszik, a hallgatók (a „vásárlók”) a korábban nagy nevet szerzett intézmények es előadók anyagait követik. A jelen gondolatmenet számára két dolog fontos:

Először is, hogy a Long Tail–Long Neck dilemma eldöntése tipikusan empirikus kérdés – hiszen mindkét hipotézis mellett lehet konzisztensen érvelni – hogy melyik bizonyul igaznak, azt csak méréssel lehet eldönteni. Másodsor az, hogy az egymilliárd hallgató hogyan oszlik meg, milyen aktivitást mutat, milyen jellegzetességekkel – ez tipikusan Big Data probléma. Abban az értelemben, ahogy fentebb definiáltuk – vagyis survey módszerekkel nem megválaszolható kérdés.

Vegyük példának a web 2.0-ás alkalmazások egyik legizgalmasabbját a Kickstartert. Mint ez közismert, a Kickstarteren a megjelenített ötletekhez keresnek anyagi támogatást, finanszírozást. Ehelyett nem szükséges a Kickstarter egyébként rendkívül izgalmas működését részletesen elemezni. A jelen érvelés szempontjából fontosabb az, hogy előzetesen, pusztán elméleti alapon eldönthetetlen, hogy a Kickstarteren megjelenő közel 1 milliárd dollár, hogyan oszlik meg. Konzisztensen érvelhetnénk amellett, hogy a Long Neck logikát követve, néhány kiemelkedő, világsikert hozó ötlet, mint a Peeble okos óra vagy az Ouya já-

³ <http://www.apple.com/pr/library/2013/02/28iTunes-U-Content-Tops-One-Billion-Downloads.html>

tékkonzol vonzza a legnagyobb tőkét, és ezek a meghatározóak a támogatások összességében. De a Long Tail elv érvényesülése mellett is hozhatóak fel ugyanilyen erős érvek, vagyis hogy nagy tömegű, de kis összegű támogatások a meghatározóak a finanszírozásban. Egy nemrégiben publikált empirikus kutatás segít eldönti ezt az elméleti kérdést.⁴ Amint az 1. ábrán is láthatjuk, a Kickstarteren 56 projekt volt képes 1 milliónál több támogatást szerezni. 1031 projektszervezet 100 000 és 1 millió dollár közötti támogatást. Ugyanakkor meghatározóak az alacsonyabb összegű támogatások.

1. ábra A Kickstarter projektek finanszírozási szintjeinek megoszlása

Összességében az 1000 legjobban támogatott projekt a Kickstarter 352 519 352 dollár értékben kapott támogatást, amely a bevételek 43 százalékát teszi ki. Ezen felül azonban további 56 035 támogatott projektet találunk, amely az ötletek 98%-t teszik ki. Ezek az ötletek százezer dollárnál kisebb támogatást kaptak, átlagosan 6743 dollárt. Összességében az ötletek gazdasági súlya, az általuk akkumulált tőke meghaladja a sikersztorik által vonzott befektetések nagyságát. Így ez a kutatás azt a korántsem triviális eredményt hozta, hogy a crowdsourcing alapú pénzgyűjtés logikája a Long Tail elvet követi.

A Long Tail-Long Neck megoszlások kérdése kapcsán valójában a görbe ívéről beszélünk. A jelen gondolatmenet kapcsán azt kívántuk bizonyítani, hogy e görbéiv pontos vonalának meghatározása empirikus kérdés, ahol már csak az adatok jellege miatt is, a Big Data módszertan megkerülhetetlen.

Fejtegetéseinket lezárva egy pillanatra visszatérnénk a társadalomelmélet szintjére. Ezt a témakört azzal indítottuk, hogy a hatványfüggvényekkel a társadalmi lét zavarba ejtően különböző területén találkozhatunk. Valószínűsíthető, hogy nincs egyetlen, mindenre illeszkedő görbe, amely ezt a sokszínűséget leírja. Ez nem különösebben megrázó állítás – ám nem

⁴<http://qz.com/184019/how-kickstarter-users-raised-nearly-1-billion-the-really-long-tail-of-crowdfunding/>

nélkülözi az elméleti relevanciát. Castells trilógiájának is a Daniel Belltől kölcsönzött alap-gondolata, a „separate realm” tézise, vagyis, hogy a hatalom, a gazdaság és a kultúra területét más-más logikák és szerkezetek uralják (Castells, 2000; Bell, 1973). Azt a sejtést szeretnénk megfogalmazni, hogy az információs korban a gazdaság és a hatalom területén a Long Neck modell a domináns, vagyis egyre kevesebben rendelkeznek egyre nagyobb részesedéssel az e szférákra jellemző javakból. Ezzel szemben a digitális kultúra területén a szegmentáció, az egyénre szabottság és széttöredezettség a meghatározó-ezért itt inkább a Long Tail modell terjedését valószínűsítjük.

Long Tail vs. Long Neck – Online közösségek, prosumerek és zsánerek

Próbáljuk most meg az eddigi konfúziót némiképp redukálni. Brynjolfsson, Hu, és Simester arra hívják fel a figyelmet, hogy a Long Tail jelenség kapcsán érdemes megkülönböztetnünk a keresleti és a kínálati oldal folyamatait. A kínálat esetében az interneten eltűnik a polchelyek és bolti alapterületek szűk keresztmetszete, elvileg korlátlan mennyiségű áru jelenhet meg és ez már önmagában is produkálhatja a Long Tailt. Azáltal hogy nem 20 ezer, hanem kétmillió könyvből választhatunk, mint láttuk, megnő a vásárlásokban az eddigi elhanyagolt, boltokban nem kapható könyvek aránya (és csökken a szupersztárok súlya). A Long Tail *keresleti* oldalon ezzel szemben elsősorban az *információ áramlás* lehetősége teremti meg a niche termékek iránti igény megfogalmazására (Brynjolfsson, Hu, és Simester, 2011). Bár a Long Tail kínálati és keresleti oldalának megkülönböztetésnek érdekesnek tartjuk, ez a dichotómia figyelmen kívül hagyja az internet Web 2.0 korszakában végbemenő hibridizációt, kereslet és kínálat összekavaródását, a prosumerek (termelő/fogyasztók) megjelenését (Toeffler, 1980; Ritzer, Jurgenson, 2010). Az alábbiakban egy ilyen a prosumerek által meghatározott, Web 2.0 területet szeretnénk vizsgálni.

Konkrétan az első látásra menthetetlenül Gutenberg Galaxishoz kötődő könnyolvasáshoz kapcsolódó két online közösséget. Habár az olvasásra fordított idő a különböző kutatások szerint csökken, az olvasás végéről szóló proféciák tévesnek bizonyulnak (Trend, 2010). Sőt, azt látjuk, hogy a Gigabyte Gestalt kitermel olyan kommunikációs mintázatokat, új közösségi formákat, amelyek tovább erősítik a könyvolvasás guttenbergi gyakorlatát. Ezek közül az egyik legjelentősebb a 2007-ben, Otis és Elisabeth Chandler által alapított Goodreads. A Goodreads, amelynek 2014-ben az USA-ban 21.5, globálisan 47.6 regisztrált tagja van a „könyvolvasás Facebookja”.⁵ A tagok nyilvánossá tehetik saját kedvenc könyveiket, az éppen olvasott műveket, láthatják barátaik, illetve kijelölt, követetni kívánt személyek kedvenceit, eddig és jelenleg olvasott könyveit. A social média prosumer logikáját követve, maguk is írhatnak kritikákat az egyes művekről, illetve pontozhatják azokat.⁶ 2014 júliusában több mint 34 millió a felhasználók által írt ilyen szöveges értékelést találhatunk a felületen.⁷ Itt a számok néhol valóban mellbevágóak: a „Harry Potter és a bölcsek köve” például a mai napon 2 821 817 pontozott értékelést, „rating”-et kapott az öt csillagból álló skálán, (melyek átlaga 4,38) az olvasók 43 080 szöveges kritikát írtak a könyvről.

A legnagyobb magyar közösségi könyves site-ot Nagy Bence újságíró alapította 2008-

⁵ (Could the Internet Save Book Reviews? Sarah Fay May 7 2012 The Atlantic <http://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2012/05/could-the-internet-save-book-reviews/256802/>)

⁶ <http://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2014/02/millions-of-people-reading-alone-together-the-rise-of-goodreads/283662/>

⁷ <http://www.statista.com/statistics/252998/number-of-user-generated-reviews-on-goodreadscom/>

ban. 2015-februárjában a moly.hu-nak közel 140 ezer tagja van, akik több mint 227 ezer könyvről 1 és egynegyed millió értékelést adtak.⁸ Az olvasói közösségben erős, moly.hu-s identitás alakult ki az oldalhoz köthető számos lehetséges tevékenység forma mentén. Ezek a könnykritikák írásától a kedvenc könyvek listázásán át a valódi könyvcserekéig, illetve az offline világban alakított moly csoportokig terjednek. A közösség a globális Goodreads-hez képest kisebb mérete ebben az esetben intenzívebb kapcsolatokat és erősebb identitást eredményezett (Dessewffy-Takáts, 2015). A Harry Potter könyvek itt is népszerűek, de az eltérő méreteket jól érzékelteti, hogy a „Bölcsök köve” 2915 csillagozott értékelést kapott, 92%-os tetszési mutatóval. A moly.hu-n is megjelennek más, leginkább angol nyelvű könyvek, így például a Harry Potter sorozat angol nyelvű nyitó darabja külön is feltűnik, (251 értékelést kap 95%-os tetszés mellett) a magyar nyelvű könyvek aránya elsöprő.

Visszatérve az előbbi Long Neck vs. Long Tail érveléshez: empirikus kérdés annak eldöntése, hogy ebben a térben milyen megoszlást követnek a könyvek értékelései. Empirikus kérdés, hiszen ahogy a Harry Potteres példa mutatja, érvelhetünk amellelt, hogy a bestsellerek logikája érvényesül, vagyis néhány százaléknyi, nagy marketing befektetéssel hirdetett slágerkönyv dominálja a könyvfogyasztási piacot. Vagyis a paretoi 80/20 elv valamilyen arányban módosult verziójáról van szó, ahol a könyvek egy kis része kapja a beérkezett visszajelzések, kritikák nagy hányadát. De éppenséggel érvelhetünk ellenkezőleg is, hogy a nyilvánvalóan létező kasszasikerek ellenére jellemzőbb a könyvfogyasztásban az a sokszínűség, ahol a nagyszámú könyvre érkezett néhány értékelés a jellemzőbb, vagyis inkább a Long Tail modell érvényesül.

De lépünk tovább. Az eddigiekben világossá vált, hogy a Long Tail vagy a Long Neck különböző megoszlási szerkezeteket takarnak, amelyek eltérő terjedési mintázatok eredményei. A szokások, preferenciák és információk diffúziójával foglalkozó irodalom három szereplőt különböztet meg a terjedési folyamat sajátosságainak vizsgálatokor (Rogers, 2010). Először is a diffúziós aktorokat (véleményvezérek, összekötők, változás ágensek, korai adoptálók stb.) vagyis azok a szereplők, akik döntéseikkel és kommunikációjukkal alakítják a terjedési folyamatot (Watts, 2004; Kossinets és Watts, 2006). Másodsor a terjedési közeg sajátosságait vizsgálják: idetartozik a hálózatok szerkezete, a terjedést befolyásoló körülmények, a makro is mikro szintű gátló vagy serkentő tényezők. (Burt, 2000; Fowler – Christakis, 2010) Míg végül a harmadik lehetséges megközelítés a terjedés tárgyából indul ki, vagyis azt vizsgálja, hogy mi az, ami terjed, illetve magának a dolognak a sajátosságai mennyiben befolyásolják az elosztásokat. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy míg az első két dimenzióban kimerítő vizsgálatokat folytatnak a társadalomtudományok különböző ágazatai, addig ez a harmadik megközelítés viszonylag alulreprezentált. Jóllehet Rogers klasszikus munkájában érinti az immanens tulajdonságok kérdését, de az általa feltett dimenziók a kipróbálhatóság, a korábbi rendszerekkel való kompatibilitás, az ár, a megfigyelhetőség és a kezelés könnyű megtanulása, elsősorban a technológiai eszközök terjedése esetében értelmezhető. (Rogers, 2010). Ez nem meglepő, hiszen az olyan „intellektuális technológiák”, mint a könyv vagy a zene ezek immanens vonzerejének vizsgálata – vagyis annak vizsgálata, hogy mennyire jó egy zeneszám vagy egy írásmű, rendszerint kívül esik a társadalomtudományok érdeklődésén (Carr, 2013). Esztétikai elemzésre mi sem vállalkozhatunk. De érdemes megvizsgálni, hogy az egyes zsánerek, illetve tematikák eltérő sajátosságokat mutatnak-e?

A zsáner repertoár fogalmát Orlikowski és Yates vezették be, a szervezeteken belüli kommunikáció különböző típusainak lehatárolásakor. Megítélésünk szerint a terminus azonban tágabb kontextusban is értelmezhető. Konkrétan a műfaji eltérések felől közelítve a fentebb

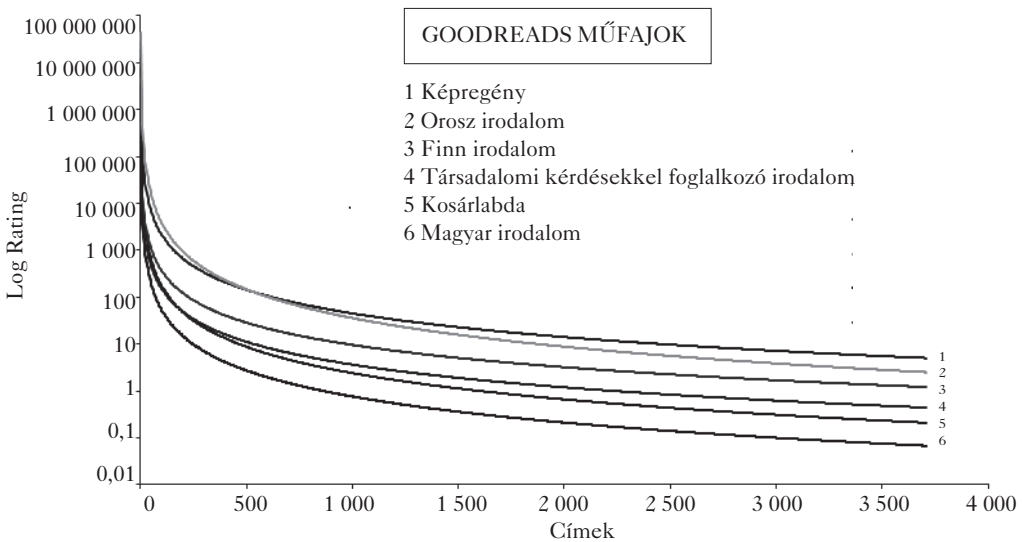
⁸ <http://moly.hu/rolunk> letöltve 2015. február 24.

tárgyalt kérdést, megvizsgálhatjuk, hogy az egyes zsánerek között vannak-e eltérések a megoszlások tekintetében.

A Goodreads-en és a moly.hu-n is tematikus bontásban is elérhetők a könyvek – így lehetőségünk van megnézni azt is, hogy az egyes zsánerekre milyen megoszlások jellemzőek. Itt a hipotézis megfogalmazás még nehezebb: ki tudná megmondani, hogy például a társadalmi mozgalmakról szóló könyvek értékelési görbéje, hogyan viszonyul a szakácskönyvek megoszlásához? Más szavakkal sztárok és bestsellerek a sikeres kevesek által uralt nyilvános tér jellemzőbb-e a szociológián belül, mint a szakácskönyvek világában?

Brynjolfsson, Hu és Simester cikkének egy másik fontos felismerése a koncentráció mérésének problematikája. Lényegében arról van szó, hogy az x tengelyen feltüntetett nagyon kis értékek figyelembe vételével előállíthatjuk a Long Tailt akkor is, ha ez valóságban nem létezik. Tipikusan ilyen a lurkerek problémája. Ha egy online fórum résztvevőinek aktivitást figyeljük, vagyis a rendszeresen (hetente) posztolókat, akkor azt találhatjuk, hogy a 100 résztvevő aktivitása jelentősen különbözik. Közelebbről a posztolók feléhez kapcsolható a bejegyzések 75%. Amennyiben azonban figyelembe vesszük a site-ra regisztrált, de bejegyzéseket nem tevő *lurkerek, leskelődők* százas csoportjait is, akkor az a vizsgált csoport fele már az aktivitás 100% felel - miközben a valóságban nyilván nincs különbség (csak kérdésfeltevésben illetve a populáció megválasztásában). Ezt a problémát mi úgy kerüljük el, hogy nem a műfajokhoz tartozó könyvek olvasóit vizsgáljuk általában, mivel róluk nincsenek adataink, hanem csak azokat, akik a könyvekkel aktív viszonyba kerülve értékelték (Rating) vagy véleményezték (Review) azokat.

Anderson elmélete alapján okkal gondolhatjuk, hogy a könyvek értékelésében is a Long Tail megoszlással találkozunk: hiszen nincsenek fizikai, mennyiségi korlátok, a döntéseket meghatározó információ szabadon áramlik. Ám, mint ez az alábbi adatokból jól látszik, messze nem erről van szó, sokkal inkább a Pareto-szabály érvényesül, ahol a könyvek 20%-ához az aktivitás több mint 80% kapcsolódik. A Goodreads esetében a tagek alapján hat olyan zsánert választottunk, ahol az elemszámok 4-5 ezer között mozogtak (2. ábra és 1. táblázat).

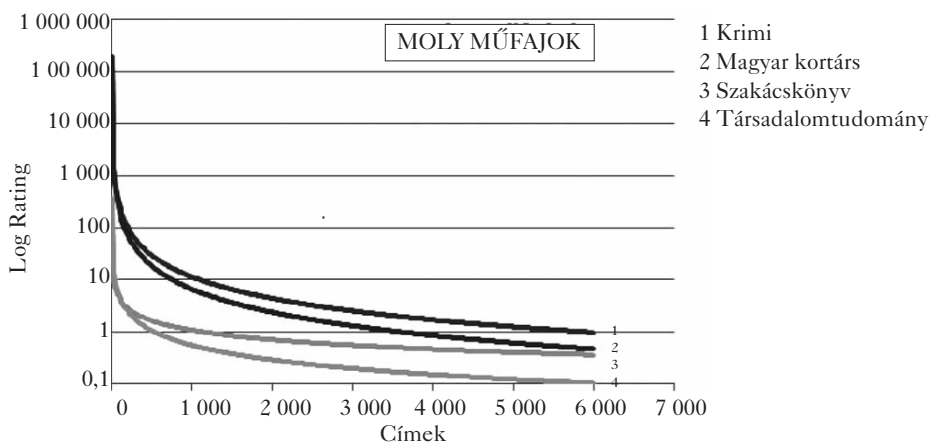

2. ábra Goodreads műfajok megoszlása

	Kosárlabda	Képregény	Finn irodalom	Orosz irodalom	Magyar irodalom	Társadalmi mozgalmak
Beszámolók						
10%	96,78%	86,49%	81,80%	93,30%	93,78%	87,26%
20%	99,07%	92,23%	88,78%	96,80%	96,37%	94,57%
Értékelés						
10%	94,81%	76,95%	78,56%	87,71%	90,55%	85,87%
20%	99,42%	87,60%	87,82%	94,24%	95,91%	94,71%

1. táblázat A beszámolók és az értékelések megoszlása a Goodreads rendszerében

Az individuális tagek a következők voltak: kosárlabda, képregény, finn irodalom, orosz irodalom, magyar irodalom, társadalmi mozgalmak. Mint láthatjuk, az egyes zsánerek között vannak különbségek, ám ezek elemzése kívül esik jelen tanulmány gondolatmenetén. Ami számunkra fontosabb, hogy a Goodreads értékelések estében egyértelműen a Long Neck modell érvényesül – hasonlóan a moly.hu-s értékelésekhez. A moly.hu estében az alábbi négy taggel jelölt, a hasonló elemszámú kategóriák megoszlását vizsgáltuk: társadalomtudomány, szakácskönyv, magyar kortárs irodalom, krimi. Bár a Goodreadsnél némiképp gyengébb mértékben, de itt is a Pareto-megoszlást találtuk, nem pedig a Long Tailt (3. ábra és 2. táblázat).

3. ábra A Moly.hu műfajok megoszlása

	Társadalom tudomány	Szakács könyv	Magyar kortárs irodalom	Krimi
Beszámoló				
10% (egész)	77,74	84,02	72,12	76,86
20% (egész)	91,42	100	86,53	87,22
Értékelés				
10% (egész)	78,73	73,68	72,2	76,64
20% (egész)	90,11	86,55	86,5	88,75

2. táblázat A beszámolók és az értékelések megoszlása a Moly.hu rendszerében

Összefoglalás

A Big Data lehetővé teszi az eddig nem ismert megoszlások vizsgálatát. Empirikus kérdés annak eldöntése, hogy különböző lehetséges mintázatok közül az adott halmazban melyiket találjuk. Tanulmányunkban két prosumer online közösség különböző zsánerekhez kapcsolódó aktivitási megoszlását vizsgáltuk. Bár voltak az egyes zsánerek között különbségek, domináns módon nem a Long Tail, hanem a Long Neck formáció dominált – vagyis az egyes zsánereken belül a könyvek 20%-a az aktivitások túlnyomó többsége. Miközben tehát a Long Tail kínálati oldala adva van, hiszen nagyszámú könyv elérését valószínűsíthetjük, addig a „keresleti” információ áramláshoz kapcsolódó hatást nem igazolja vissza az online közösségek tevékenysége. Ez nem csak azért érdekes, mert a szellemes és divatos fogalmak, mint amilyen a Long Tail is, végzete a túlterjeszkedés – amikor olyan kontextusokra is alkalmazzuk őket, amelyekben inadekvátak. Elméleti szinten mindez visszavezet a tanulmány elején idézett morenói tétel igazságához: csakis a konkrét személyek konkrét hálózatainak konkrét viszonyinak megismerése után vállalkozhatunk az egyes csoport és társadalmi struktúrák működésének megértésére. Ez egyben egy új kutatási program megvalósításának szükségességét is kijelöli. Tanulmányunk ebben az irányba tett első lépésként is felfogható.

Irodalom

- Anderson, C. (2004): The Long Tail. *Wired Magazine*, October 2004.
- Anderson, C. (2006): *The Long Tail: Why the Future of Business is Selling Less of More*. New York. Hyperion
- Anderson, C. (2007): *The End of Theory: The Data Deluge Makes the Scientific Method Obsolete*, *Wired* 2007. 16.
- Barabasi A. L. (2002): *Linked: The New Science of Networks*. Perseus Book Group.
- Bell, D. (1973) *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, New York: Basic Books,
- Burt, R. S. (2000): “The network structure of social capital.” *Research in organizational behavior* 22 345-423.
- Brynjolfsson, E., Hu, Y., Simester, D. (2011): “Goodbye Pareto Principle, Hello Long Tail: The Effect of Search Costs on the Concentration of Product Sales.” *Management Science* 57.8. 1373–1386.
- Castells, M. (1996): second edition, (2000). *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. I*. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell.
- Castells, M. (1997): second edition, (2004). *The Power of Identity, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. II*. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell.
- Castells, M. (1998): second edition, (2000). *End of Millennium, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. III*. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell.
- Cowen, T. (2013): *Average is Over: Powering America Beyond the Age of the Great Stagnation*. Dutton Adult
- Csepeli Gy., Dessewffy, T. (2015): *Big Data. A technological change that will fulfil sociology*, *Review of Sociology*
- Dessewffy T., Láng L. (2015): Big Data és a társadalomtudományok véletlen találkozása a műtőasztalon, *Replika* 92-93. sz.
- Elberse, A. (2013): *Blockbusters: Hit-making, Risk-taking, and the Big Business of Entertainment* Henry Holt.

- Fowler, J. H., Christakis, N. (2010): *Kapcsolatok hálójában - Mire képesek a közösségi hálózatok, és hogy alakítják sorsunkat* Typotex Kiadó
- Jiang, B. (2015): Head/tail Breaks for Visualization of City Structure and Dynamics *Cities*, 43, 69-77.
- Kossinets, Gueorgi; Duncan J. Watts (2006): "Empirical analysis of an evolving social network." *Science* 311, no. 5757 88-90.
- Latour, Bruno (2010): Tarde's idea of quantification in: Candea, Matei ed. *The Social after Gabriel Tarde: Debates and Assessments*, Routledge
- Moreno, Jacob L. (1937): Sociometry in Relation to Other Social Sciences, *Sociometry*, Vol. 1, No. 1/2 (Jul. - Oct., 1937)
- Moreno, Jacob L (1947): Organization of the Social Atom *Sociometry*, Vol. 10, No. 3 (Aug., 1947)
- Orlikowski, W. J., Yates, J. (1994): "Genre repertoire: The structuring of communicative practices in organizations." *Administrative science quarterly* 541-574.
- Ritzer, G.; Jurgenson, N. (2010): Production, Consumption, Prosumption The nature of capitalism in the age of the digital 'prosumer'. *Journal of consumer culture*, 10(1), 13-36.
- Rogers, E. M. (2010): *Diffusion of innovations*. Simon and Schuster
- Toffler, A. (1980): *The third wave: The classic study of tomorrow*. New York, NY: Bantam.
- Yates, J., Orlikowski, W. (2002): "Genre systems: Structuring interaction through communicative norms." *Journal of Business Communication* 39, no. 1 13-35.
- Watts, D. J. (2004): *Six degrees: The science of a connected age*. WW Norton & Company.

Dessewffy Tibor szociológus, (ELTE TÁTK) a Digitális Szociológia Központ igazgatója, a Szociálpszichológia tanszék vezetője. Kutatási területei a Big Data, digitális kultúra és az információs társadalom.

Láng László a közgazdaság tudományok kandidátusa, az International Business School rektora. Érdeklődési területei a Big Data, a fejlődésemelvények és a globális egyenlőtlenségek. Főbb publikációi Dessewffy Tiborral: Big Data és a társadalomtudományok véletlen találkozása a műtőasztalon (Replika 92-93.), Kód(a) (Replika 92-93.), Egyetem 2.0? Felsőoktatás az információs korban (Magyar Tudomány 2015/5.).

Tóth János

Mozgó-képek: szisztematikus áttekintés a muszlimok médiareprezentációjáról kortárs szociológiai kutatásokban

Bevezetés – a muszlim migráció európai kihívásai

A muszlim bevándorlás problematikájában az Iszlám Állam közép-keleti agressziójának, a szíriai polgárháborúnak, a militáns iszlamisták afganisztáni terrorcselekményeinek és egyéb súlyos fegyveres konfliktusoknak köszönhetően a politikai és háborús menekültek kérdésének súlya az elmúlt években megnövekedett. Ennek eredményeképp mind a közbeszédben, mind a politikai cselekvésben a migráció jelentette gazdasági és demográfiai problémák és lehetőségek „tisztá” vizsgálata – főképp a leginkább érintett európai kontinensen – háttérbe szorult, azokat egyre inkább felettes, humanitárius és empatikus értékek megléte vagy hiánya kezdte vezérelni. Ebben jelentős szerepe van a különféle nyomtatott, sugárzott és digitális médiának. A nyomtatott sajtóban, a televízióban, a rádióban és az interneten keresztül a társadalom tagjait az eseményekről és véleményekről tájékoztatják, attitűdbeli változásokat idéznek elő a bevándorlók és menekültek iránt, vagy adott viszonyulást megerősítenek. A média alkalmanként célzott eszköze e változások elérésének, illetve maguk is olyan előítéletek vagy elfogultságok alapján gyártanak tartalmakat, melyek befolyásolják a menekültek és bevándorlók fogadtatását egy adott országban.

Mindezek után szinte magától adódik a kérdés, hogy azok a társadalomtudományos kutatások, amelyek a muszlimokkal nem kifejezetten kommunikáció- vagy médiatudományi szempontból foglalkoznak, vajon milyennek láttatják a média szerepét kutatási eredményeikben, vagyis hogy a migráció tudományos kommunikátumaiban milyen a média médiareprezentációja? E kérdést megelőzően pedig azzal is foglalkozunk, hogy a tudományos kommunikáció objektívizált eredményeiben (vagyis a szakcikkekben) elszórta megmutatózó média-reprezentációk milyen tematikus kontextusban, milyen fő kérdésköröket vizsgálva születtek. Ez ugyanis árnyalhatja, indokolhatja, keretezheti az előbbi kérdésre adott válaszainkat.

A konkrét vizsgálat megkezdése előtt, a többségi társadalom és a muszlim kisebbség közti interakciók kutatásának ismeretében jelenleg elmondható, hogy a muszlim migráció tudományos vizsgálatának szempontjából releváns problémák európai kontextusban némileg egyediek. Európa ugyanis az egyetlen olyan kontinens, amely lakosainak száma az előrejelzések alapján 2010 és 2050 közt csökkenni fog. A jelenleg a lakosok háromnegyedének vallási identitását meghatározó kereszténység részaránya az évszázad közepéig várhatóan kétharmadára csökken, miközben a muszlim vallású lakosság 2010-ben is közel 6%-os jelenléte 2050-re várhatóan 10% fölé emelkedik. Ennek okai a muszlim vallású lakosság fiatalabb átlagéletkorára és nagyobb termékenységi arányszámára, továbbá a bevándorlás és az áttérés jelenlegi tendenciáira vezethetőek vissza (Pew Research Center, 2015, 147-150. o.).

Európa ezen felül legalább három szempontból a muszlim vagy muszlim többségű régióképtől, de gyakran más nagy bevándorlási célországoktól (mint például az Egyesült Államoktól) is eltérő kulturális és társadalmi környezettel rendelkezik, amely mind az újonnan áttért, mind a bevándorló muszlimok számára kihívásokat jelent.

Egyrészt a muszlim országok jelentős többségétől eltérően Európában nincs kifejezett monopóliuma egyetlen vallásnak sem, és a vallási identitást társadalmilag egyéni választásnak és nem adottnak vagy normatívnak tekintik. Ez teljesen idegen az olyan teokratikus berendezkedésű, iszlám jogrendű államok környezetétől, mint amilyen például Szaúd-Arábia, Irán vagy Afganisztán, ahogyan azoktól is, amelyeket az IS rákényszerít az elfoglalt területek lakosságára.

Másodsorban Európában a vallásosság relatíve kevésbé hatja át a mindennapi életet, a migráció elsődleges célpontjainak számító nyugat-európai államok jelentős mértékben szekularizáltak. Ez nem csak azt jelenti, hogy a muszlimokat vallási identitásuk miatt relatíve kevesebb atrocitás éri, mint például Indiában, hanem azt is, hogy nekik maguknak is nehezebb megtartani vallásosságukat. Míg például az Egyesült Államokban – ahol a klasszikus szekularizációs tézisek vallási hanyatlásra vonatkozó részei jórészt érvénytelenek – az első, de főként a második generációs bevándorlók vallásossága inkább erősödik (Kurien, 2002; Foley – Hoge, 2007), Európában viszont csökken (Connor, 2008; Phalet et al., 2008).

Harmadrészt pedig a muszlim vallásgyakorlás intézményi és infrastrukturális kellékei a kontinensen jellemzően kevésbé kiépítettek, mint a bevándorlók szülőhazájában vagy más, nem-európai célországokban. Mindezeknek köszönhetően például egy marokkói muszlim bevándorló jellemzően idegenebbnek érzi magát Franciaországban, mint egy ír katolikus vagy orosz zsidó bevándorló az Egyesült Államokban. Ezt az idegenség-érzetet, mely maga is számos konfliktus forrása, jelenleg Európában nem lehet a befogadó környezet otthonosabbá tételével jelentősen csökkenteni anélkül, hogy ez újabb konfliktusokhoz ne vezetne. A vallásgyakorlás intézményi és infrastrukturális kellékeinek bővítése ugyanis megosztja a befogadó társadalmat, mivel a nyilvános tér iszlamizálódásával jár, vagyis a városi tereket a város eredeti lakóitól idegeníti el. Ezen túl, mint a szimbolikus tér egy központja, a konfliktust hatalmi konfliktussá, a tér és minősége feletti uralom gyakorlásának kérdésévé alakítja (Cesari, 2005; Allievi, 2009).

A 9/11-es (és 7/7-es) terrortámadásokat követően mindemellett a nyugati világban megnövekedett a muszlimok értékeire, hiedelmeire és viselkedéseire irányuló kutatások szerepe. Ezek eredményei egyfelől beépültek a kül- és belpolitikai diskurzusokba, másfelől olyan alapvető konfliktusok feltárásához járultak hozzá, melyek a nemzeti és a vallási identitás, valamint a polgári szabadságjogok, a multikulturalizmus és a társadalmi biztonság összeegyeztetésének problémái köré szerveződtek. Nyugat-Európában például a muszlim identitás erősödéséért és gyengüléséért – különböző szociokulturális csoportokban – is felelős a muszlimok európaizálásának szándéka, amire a muszlim közösségek vagy asszimilációval, vagy az „autentikus” iszlám felé fordulással és vallási radikalizációval válaszolnak. Az efféle konfliktusok kialakulásának egyik jól körülhatárolható színtere a hagyományos és a digitális média, amely a muszlimok és az iszlám médiareprezentációjának megalkotásával erőteljesen befolyásolja a befogadó társadalom tagjaiban róluk kialakuló képet. Ennek társadalmi relevanciája egyértelmű annak ismeretében, hogy a digitális korra menynyire jellemző a fizikai és virtuális közösségek szintetizálódása az elektronikusan mediált kommunikáció során (Szécsi, 2012, 48. o.).

Ebben a tanulmányban azt fogjuk megvizsgálni, hogy a közelmúltban az iszlámmal és a muszlimokkal foglalkozó szociológiai kutatásokban hogyan jelenik meg a muszlimok, azokon belül is leginkább a migránsok médiareprezentációjának kérdése. Elsősorban arra

a kérdésre keressük a választ, hogy ennek milyen főbb jellegzetességei kerülnek előtérbe, illetve hogyan jelenik meg a média szerepe a migránsok beilleszkedésének szempontjából. A kutatásokban a média szerepe vajon inkább az efféle folyamatok mellett vagy ellen hatóként kerül feltüntetésre? Ahhoz, hogy ezt a kérdést meg tudjuk válaszolni, először 46 szociológiai szakfolyóirat 4 év alatt (2010. jan.1. és 2013. dec. 31. között) megjelent cikkeiből kiszeleztük azokat, melyek az iszlámmal vagy a muszlimokkal foglalkoznak, majd az így szűkített mintán egy szisztematikus áttekintést követően tartalomelemzést végeztünk. Az így azonosított, médiareprezentáció-releváns szegmenseket pedig abból a szempontból kategorizáltuk és elemeztük, hogy a tanulmányokban megjelenő narratívákban e médiareprezentáció a muszlimokról milyen képet és értékeket mutat be, valamint milyen összefüggésbe állítják e reprezentációt a muszlim bevándorlással kapcsolatban felmerülő problémákkal.

Módszerek

A szisztematikus áttekintéshez egy korábbi kutatásunk (Tóth, 2015a, 2015b)¹ során létrehozott adatbázist használtam. Itt az MTA IX. osztály Szociológiai Bizottsága által 2013-ban jóváhagyott folyóiratlistában szereplő nemzetközi, „A” kategóriás kiadványokban szereplő szakcikkek közül egy általam definiált, boolean operátorokat használó kulcsszavas keresési képlettel azonosítottuk a vallási relevanciával rendelkezőket (n=160). Ezeket a cikkeket különböző hívószavak jelenléte és súlya alapján vallások szerint kategorizáltam, s végül összesen 33 cikket soroltam az „Iszlám” főkategóriába. Ezek a cikkek lettek tehát a szisztematikus áttekintés és a média-fókuszú tartalomelemzés tárgyai

A tartalomelemzés során az muszlimok és a média kapcsolata szempontjából releváns tartalmi részeket, megállapításokat szoftver-rásegítéses kulcsszavas kereséssel azonosítottuk. Mivel a szűkített mintában szereplő 33 cikk már eleve úgy lett kiválogatva, hogy társadalomkutatási szempontból az iszlámmal és muszlimokkal kapcsolatban releváns kutatások eredményeit tartalmazzák, a további keresést elegendő volt a média jelenlétére korlátozni. Ennek végrehajtása a következőképp történt: először az Elsevier ScienceDirect adatbázisából, illetve a folyóiratok saját honlapjairól kereshető PDF formátumban letöltött cikkeket egy külön mappába gyűjtöttük, majd az egyes PDF-fájlokban belül két lépésben; a Win7 (mappa-szinten) és az Adobe (cikk-szinten) keresőjével² megkerestük azokat a szövegrészeket, melyek az „internet”, „web”, „digital”, „media”, „television”, „newspaper”, „magazine” vagy „press” keresőszavakra reagáltak. Azt a 3 cikket, ahol a találatot a címben vagy az absztraktban értem el, és ezek gondos olvasását követően meggyőződtem arról, hogy a cikk fő vagy egyik fő témája éppen ez a kapcsolat volt (Jacobsen – Stenvoll, 2010; Mihelj – van Zoonen – Vis, 2011; Bail, 2012) különválasztottam azoktól, melyek a musz-

¹ A mintaválasztási és kategóriaalkotási módszerek, valamint a besorolás kritériumai részletekbe menően (Tóth 2015a) illetve kivonatolva (Tóth 2015b) megtalálhatóak az említett két tanulmányban; a továbbiakban ezért csak egy nagyon rövid leírásra szorítokozom; az ismétlések elkerülése végett.

² A keresés töredékszavakra is vonatkozott, tehát pl. a „media” keresőszó egyaránt elérhetett találatot az „immediately” és a „mediatization” szót tartalmazó szövegrészekre; az irreleváns találatokat az eredmények összesítését követően manuálisan szűrtem.

limok és a média kapcsolatával csak epizodikusan foglalkoznak. A fennmaradó 30 cikkben elért találatokból kiszűrtem a vizsgálat szempontjából irreleváns találatokat, a fennmaradókból pedig – tágabb szövegkontextusukkal együtt – szövegblokkokat alakítottam ki a következő módszerrel:

Szűrések

- Csak azokat a találatokat tartottam meg, amelyek a cikk eredményeire, az eredmények diszkussziójára, konklúziójára, illetve a kutatás bevezetésére és a kutatást megelőző szakirodalmi áttekintésre mutattak. Ennek megfelelően a találati listából kiszűrtem minden olyan elemet, amely a kutatás módszereire vagy az irodalomjegyzékre mutatott.
- Csak azokat a találatokat tartottam meg, amelyek tágabb kontextusában a média az iszlámmal vagy a muszlimokkal kapcsolatban releváns szerepben áll (tehát kiszelektáltam például az olyan találatokat, amelyek általános megállapításokat tartalmaztak a telekommunikációs lefedettség növekedéséről stb.)
- Nem tartottam meg azokat a találatokat sem, ahol a keresőszó olyan szóként, szótöredékként vagy szókapcsolat részeként szerepelt, amely a muszlimok vagy az iszlám médiareprezentációjának szempontjából irreleváns (például az „immediately” vagy a „pressure” találat, vagy az internetre nem utaló „web of meanings”)

Összevonások

- Ahol egy mondatban, vagy tágabb szöveggörnyezetben, de ugyanarra a tárgyra vonatkozóan több különböző találat is szerepelt a megadott keresőszavakra, azokat egyetlen szövegblokkba sűrítettem.
- Ahol egy cikkben belül több szövegblokk utalt egy és ugyanazon tárgyra, eseményre vagy értelmezésre, az azonos bekezdésen belül szereplő különböző említéseket (mint egy gondolati egységhez tartozóakat) szintén egyetlen szövegblokkba sűrítettem.

A szűrések és az összevonások után végül összesen 106 tematikus blokk állt rendelkezésünkre. Ezekben a tematikus blokkokban a muszlimok médiareprezentációját egy korábbi tanulmányomban lefektetett struktúra mentén (Tóth – Vass, 2012), a média tiszta és nem-tiszta közvetítő, illetve tartalom- és valóságalkotó szerepére fókuszálva vizsgáltam, ami a reprezentációk azonosításán túl a reprezentáció megalkotásának módját és hatásának volumenét is modellezi.

A vizsgált cikkek szisztematikus áttekintése

A vizsgálat során a 160 cikkből álló mintában 33 olyat találtam, melyek az Iszlámmal, illetve a muszlimokkal kapcsolatos szociológiai vizsgálódásokat mutattak be. Ezek közül 23 kutatás empirikus, 10 pedig elméleti/konceptuális volt. Empirikus kutatásként azonosítottunk minden cikket, amely olyan eredeti eredményeket mutatott be, amelyek megfigyeléseken vagy kísérleteken alapultak, és ezekből 1.) számosított adatokat generáltak és két vagy több változó közti ok-okozati összefüggéseket kerestek 2.) kvalitatív módszerekkel, kritikusan és objektíven elemeztek különböző értékeket, viselkedéseket, érzelmeket vagy hiedelmeket.

Az empirikus és a nem-empirikus cikkeket az összehasonlíthatóság kedvéért külön táblázatban mutatom be. Az elemzés során a geográfiai eloszlásra vonatkozó változókat egységesen kezelem, így a teljes mintában elemzem azt, hogy ezeknek a cikkeknek a megírása melyik országokhoz köthető kutatástámogatási programokból, ösztöndíjakkól, pályázatokból lett finanszírozva, a szerző³ milyen országban található intézményhez kötődik⁴, illetve a kutatás tárgya melyik országra vagy régióra vonatkozik (az empirikus kutatások esetén ezt a „Minta származása” oszlop, a nem-empirikus kutatásoknál pedig a vizsgált elméletek, koncepciók, jelentések, helyzetek stb. szemszögéből releváns országok vagy régiók mutatják). Ez utóbbival egyetemben az empirikus kutatásokat összesen öt metodológiai jellegzetességük alapján elemezzük: 1.) a kutatás típusa, 2.) A kutatás módszerének típusa, 3.) A minta mérete (és ezen belül a mintaegység típusa) 4.) Az adatok újdonsága (korábban meglévő kutatások adataival vagy saját adatfelvétellel dolgozott), 5.) Az adatok származási helye.

A 23 empirikus cikk leginkább survey kutatásokat tartalmazott; 14 teljes mértékben felmérések során gyűjtött adatokon alapult, további 1 esetben a felmérések kiegészültek a helyszínen végzett terepmunkával gyűjtött adatokkal. Egyértelműen ez tehát az empirikus cikkek legnépszerűbb adatgyűjtési módszere, 65%-os részesedéssel, ami egyúttal az adatok forrásának eloszlását is meghatározza. Az emberek mellett a kutatások adatai kisebb részben, 3 esetben különböző szövegforrásokból származnak: sajtóközlemények, hírlapcikkek és televíziós műsorok leiratának (Bail, 2012), a Times of India napilap példányainak (Dhattiwala – Biggs, 2012) és holland miniszteri és parlamenti bizottságok jelentéseinek, jegyzeteinek és leveleinek szövegéből. Ez a szöveges források részarányát 13%-ban fixálja, míg a fennmaradó 87%-ot az emberi válaszadók töltik ki.

Az emberi válaszadók esetén a teljes mintaméret tág határok közt mozgott, a legkisebb minta mindössze 16 főből állt (Ryan et al., 2011) míg a legnagyobb mintában 621 753 személy válaszaival dolgoztak. 1 kutatásban dolgoztak százezres, 1 kutatásban tízezres és 4 kutatásban ezres nagyságrendű mintával. További 4 minta mérete esett 100 és 500 fő közé, de a felmérések legnagyobb részében a megkérdezettek száma 100 alatt volt (5db). Az emberek közvetlen megkérdezésével végzett felmérések mintanagyságának mediánja $N = 300$ volt.

Az adatok elemzése során 12 cikkben kvantitatív, 10 cikkben kvalitatív módszereket használtak, míg egy cikk egyes módszereket alkalmazott. Jellemzően a kvantitatív módszerekkel dolgozó cikkek nagyobb, ezres nagyságrendű mintákat elemeztek; a kvalitatív kutatások közt a legnagyobb minta 444 főből állt. A kutatások nagy része keresztmetszeti adatokkal dolgozott; kisebb arányban (26%), 6 esetben talákoztunk longitudinális vizsgálattal, ebből 4 használt az elemzés során kvantitatív módszereket.

A kvantitatív kutatások ezen felül gyakran, az esetek 50%-ában már meglévő, mások által összeállított adatbázisokból dolgoztak. A kvalitatív kutatások ugyanakkor kivétel nélkül saját gyűjtésen alapultak és ezek túlnyomó többsége kifejezetten az adott kutatás érdekében

³ Ez többszerzős cikkek esetén az első, azonos hozzájárulás explicit megjelölése esetén a levelező szerző intézményére módosul.

⁴ Amennyiben a szerző több intézményi affiliációt is megadott, a különböző országokban lévő intézmények esetében mindkét országot megjelöljük.

Kutatás típusa (longitudinal/cross-sectional)	Kutatás módszere	Minta-méret*	Adat újdonsága**	Adat származási helye	Szerző intézményének országa	Támogatás ***	Cikk
E(felmérés, cs)	kvantitatív	621.753	M	31 (többségében fejlődő ország****)	Egyesült Államok	-	Adamczyk – Hayes 2012
E(felmérés, cs)	kvantitatív	131	S	Hollandia	Hollandia	Hollandia (2)	Doosje – Loseman – van den Bos 2013
E(felmérés, cs)	kvantitatív	6000	M	Pakisztán	Egyesült Államok	Egyesült Államok (2)	Fair – Malhotra – Shapiro 2012
E(felmérés, cs)	kvantitatív	2000 (E.K.) + 7553 (H)	M	Egyesült Királyság, Hollandia	Egyesült Királyság	EU	Güveli – Platt 2011
E(felmérés, cs)	kvantitatív	1184	S	Hollandia	Belgium	-	Phalet – Baysul – Verkuyten 2010
E(felmérés, cs)	kvantitatív	1214	M	Hollandia	Hollandia	-	Savelkout et al. 2011
E(felmérés, l)	kvantitatív	1278 + 13,988	M	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	Scourfield et al. 2012
E(felmérés, cs)	kvantitatív	300	S	Egyesült Államok	Egyesült Államok	Egyesült Államok (2)	Tyler – Schulhofer – Huq 2010
E(felmérés, cs)	kvalitatív	108	S	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	Hampshire – Blell – Simpson 2012
E(felmérés, cs)	kvalitatív	444	S	globális (internet)	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	Mihelj – van Zoonen – Vis 2011
E(felmérés, cs)	kvalitatív	32	S	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	-	Myrthen 2012
E(felmérés, cs)	kvalitatív	31	S(k)	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	Ryan 2011
E(felmérés, cs)	kvalitatív	16	S	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	-	Ryan – Kofman – Aaron 2011
E(felmérés, cs)	kvalitatív	75	S(k)	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	Thomas – Sanderson 2011
E(felmérés + terepmunka, cs)	kvantitatív (f) és kvalitatív (t)	97 (a felmérésnél)	S	Marokkó	Spanyolország + Franciaország	EU, UNESCO, Franciaország, Spanyolország, Chile	Dominguez – Zorondo-Rodríguez – Reyes-García 2010
E(terepmunka, cs)	kvalitatív	nem ismert	S(k)	Egyesült Királyság, Dánia, Pakisztán, Törökország	Egyesült Királyság	-	Charsley – Liversage 2013
E(terepmunka, l)	kvalitatív	nem ismert	S	Spanyolország, Bulgária	Magyarország	ERSTE Foundation, EU, Spanyolország	Deneva 2012
E(terepmunka, l)	kvalitatív	5	S	Egyesült Államok	Egyesült Arab Emírátsok	-	O'Brien 2013
E(terepkísérlet, cs)	kvantitatív	112 kísérlet	S	Egyesült Államok	Egyesült Államok	Egyesült Államok	Ghuman – Ryan 2013
E (vegyes jelentésekből derivált adatok, l)	kvantitatív	pontosan nem ismert	M	Egyesült Államok	Egyesült Államok	-	Disha – Cavendish – King 2011
E (szöveg-elemzés, l)	kvantitatív	1084 sajtóközlemény és 50.407 hírlap-cikk és televíziós hírblokk leírata	S	Egyesült Államok	Egyesült Államok	Egyesült Államok (5)	Bail 2012
E (szöveg-elemzés, l)	kvantitatív	307 db napilap szövege	S	India	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	Dhattiwala – Biggs 2012
E (szöveg-elemzés; interszekcionális policy-elemzés, cs)	kvalitatív	10 jelentés	S	Hollandia	Kanada	-	Korteweg – Triadafilopoulos, 2013

* Alapértelmezés szerint a mintaalkotó tagok emberek, egyéb esetben a számok után zárójelben szerepel a típus.

** (M)eglévő adatok korábbi kutatásokból, illetve (S)aját, a szerzők által gyűjtött adatok. Az S(k) jelölés arra utal, hogy az adatok ugyan saját gyűjtésűek, de eredetileg a szerző egy korábbi kutatásához készültek.

*** Zárójelben szereplő szám jelöli, ha egy országból több különböző támogatást is nyert a kutatás.

**** Namíbia, Moldova, Haiti, Szváziföld, Zambia, Zimbabwe, Ukrajna, Brazzaville, Madagaszkár, Kambodzsa, Kongói Demokratikus Köztársaság, Ruanda, Nepál, Fülöp-szigetek, Libéria, Uganda, Kenya, India, Malawi, Kamerun, Ghána, Mozambik, Benin, Etiópia, Nigéria, Csád, Guinea, Mali, Szenegál, Niger, Azerbajdzsán

1. táblázat Az empirikus kutatások cikkszintű jellemzői

lett lefolytatva: mindössze három alkalommal találkoztunk olyan mintával, melyet a szerző már korábban megjelent tanulmányában, tanulmányaiban is felhasznált. A saját gyűjtésű és a már meglévő adatokkal dolgozó cikkek eloszlása a vizsgált empirikus kutatások közt 87, illetve 13%, láthatóan tehát a vizsgálatok túlnyomó többsége saját adatgyűjtésen alapult.

A 10 nem-empirikus kutatás esetében csak azokkal az objektíven azonosítható jellemzőkkel fogunk foglalkozni, amelyek tekintetében az empirikus kutatásokkal összehasonlíthatóak; így a kutatás tárgya szempontjából releváns országokkal, a szerző intézményének országával és a kutatás finanszírozásával (lásd 2. táblázat).

2. táblázat A nem-empirikus kutatások cikkszintű jellemzői

Cikk	Releváns országok	Szerző intézményének országa	Támogatás
Arfi 2010	Nyugat-Európa	Egyesült Államok	-
Baehr 2013	globális (elsősorban nyugati)	Hong Kong	-
Jacobsen – Stenvoll 2010	Norvégia	Norvégia	-
Kandiyoti 2012	Törökország	Egyesült Királyság	-
Mohamad 2010	Malajzia	Szingapúr	-
Moustafa 2013	Malajzia	Kanada	Egyesült Államok
Rahman 2010	általános	Kanada	-
Vertigans 2010	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	-
Voas – Fleischman 2012	vegyes, főként „Nyugat”	Egyesült Királyság	-
Blad – Koçer 2012	Törökország	Egyesült Államok	-

Megnézve, hogy az empirikus és a nem-empirikus kutatások együttesen milyen régiókból nyertek adatokat, először is láthatjuk, hogy ezek a területek 4 esetet kivéve; 88%-ban ország-szinten konkretizálhatóak (lásd 1. ábra⁵). Mindent egybevetve az adatgyűjtések 42 országot érintettek, a legtöbb kutatás az Egyesült Királyságból (9), az Egyesült Államokból (5), valamint Hollandiából (5) gyűjtött adatokat. Elmondható ezen felül, hogy a kutatások területileg a látszatnál jóval fókuszáltabbak voltak, a területi diverzitás mértékének nagy részét annak a tanulmánynak (Adamczyk – Hayes, 2012) az adatai adják, ami önmagában 31 különböző országból gyűjtött adatokat. Ezt leszámítva a már említett három országon kívül csak további kilencből (Dánia, Norvégia, Spanyolország, Bulgária, Marokkó, Törökország, India, Pakisztán és Malajzia) gyűjtöttek adatokat. Látható, hogy az adatgyűjtés geográfai leginkább olyan fejlett nyugati országokban történt, amelyeket a muszlim bevándorlás, illetve a jelenleg is a területen élő muszlim bevándorlók problémája kiemelten érint.

1. ábra A vizsgált cikkek geográfiai eloszlása a kutatásokhoz használt adatok, források eredete szerint

⁵ Az 1-3. ábra Inoue Keisuke alkalmazásának felhasználásával készült: http://english.freemap.jp/world_paint/world_paint.html

A tanulmányok szerzőinek és támogatásainak hovatartozása hasonló képet mutat. Az intézményi affiliációkat nézve megállapítható, hogy a mintán belül számszerűleg 2 ország, az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság területén található intézményekben összpontosul a muszlimokkal kapcsolatos kutatások 63%-a (US: 24%, UK: 39%) (lásd 2. ábra). Összevetve a teljes, 160 cikkből álló mintán végzett korábbi kutatásaim eredményével, az egyes vallásokra fókuszáló cikkek közül itt a legalacsonyabb az egyesült államokbeli, és a legmagasabb az Egyesült Királyságban kutatók részaránya. Amellett, hogy a nyugati-angolszász kutatói környezet dominanciája minden kategóriában vitathatatlan, a nem-vallásspecifikus fókuszú cikkek 54%-a, a kereszténység-fókuszú cikkeknek pedig 56%-a egyesült államokbeli intézményhez tartozó szerző vezetésével született, az egyesült királyságbeli intézményekhez tartozó szerzők részaránya itt csak 13%, illetve 17% volt (Tóth 2015a, 2015b).

2. ábra A vizsgált cikkek geográfiai eloszlása a kutatások szerzőinek intézményi affiliációja szerint

A vizsgált kutatásokat finanszírozó grantek 61%-a⁶ szintén az Egyesült Államokból és az Egyesült Királyságból származik (lásd 3. ábra). A támogatások eloszlásáról elmondható továbbá, hogy a saját adatfelvétellel operáló empirikus kutatások 71%-ához a kutatóknak sikerült extra külső forrást szerezniük, míg a meglévő adatokat elemző és a nem-empirikus kutatások esetében ez az arány mindössze 25%-os. Az empirikus kutatásoknál is kiemelt volt a kvantitatív elemzések támogatottsága a kvalitatívokhoz képest, a kvantitatív kutatások 20 különböző forrásból tudtak támogatást szerezni, míg a kvalitatív kutatások csak 12-ből⁷; ez a különbség jóval magasabb, mint amit a kvantitatív és a kvalitatív kutatások számaránya (12:10) indokolhatna.

⁶ A 33 tanulmány megírását összesen 28 különböző program finanszírozta, ezek közül 3 EU-s és 1 UNESCO-s forrás, valamint egy magánalapítvány (ERSTE Foundation) támogatása volt olyan, ami nem köthető konkrét országhoz, és így nem szerepel a 3. ábrán. A fennmaradó 23 grant-ből 11 köthető az Egyesült Államokhoz, 6 az Egyesült Királysághoz, 2-2 Hollandiához és Spanyolországhoz, 1-1 pedig Franciaországhoz és Chiléhez.

⁷ Mindkét típushoz beleszámoltuk az 1 db vegyes módszerrel készült cikkhez nyert 5 különböző grant-et is; e nélkül számolva a tisztán kvalitatív kutatások (10) közül csak minden második (5) volt támogatott, míg a 12 tisztán kvantitatív kutatásra még mindig összesen 15 különböző forrásból jutott támogatás.

3. ábra A vizsgált kutatásokhoz biztosított összes támogatás és forrás száma országoként

A muszlim identitás és a média kapcsolatának megjelenítése a cikkekben

A 33 muszlimokra fókuszáló tanulmány kevés kivétellel egyetlen fő problémakört tematizál: a muszlim identitás tágabban vett problémáját és ennek (nyugati kulturális kontextusban értett) integrációs lehetőségeit és kihívásait.⁸ Ezek közül 3 teljes egészében médiával kapcsolatos témát dolgoz fel, a fennmaradó 30 cikkben, a módszertani részben leírt korlátozások alkalmazásával a vizsgált kifejezések a következő eloszlásban és kontextusban mutatkoznak meg.

A homogén muszlim csoportokat vagy környezetet vizsgáló tanulmányok nagy része relatíve „ártalmatlan”, politikamentesek és lokális jelentőségűek: a helyi iszlám szentekben való egyéni hiedelmek szerepét vizsgálják abban, hogy egyes marokkói pásztoroközös-

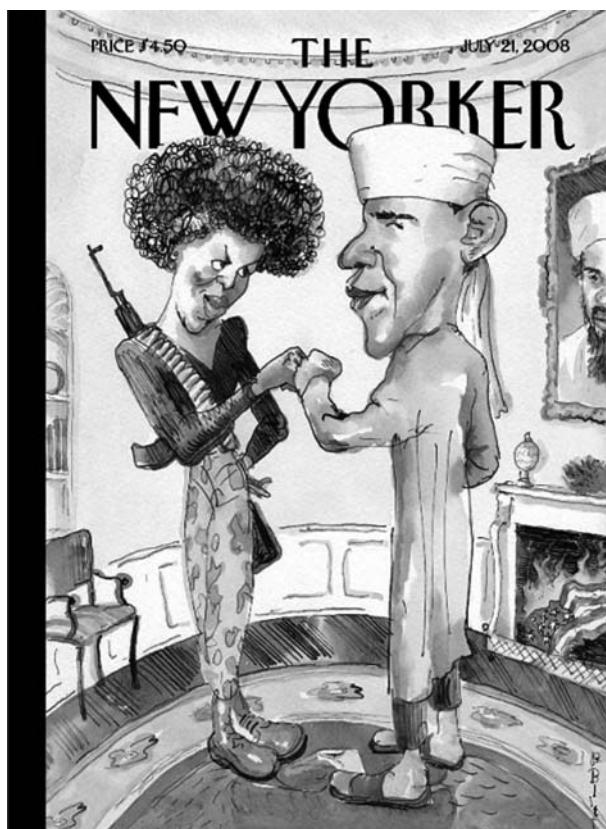
⁸ Megjegyezhető, hogy közülük az egyik teljes mértékben önreflexív, ugyanis a kutatás megvalósítása során fellépő bennfentes-kívülálló hatást és ennek befolyását vizsgálják a kutatási eredményekre olyan esetekben, amikor a muszlim közösségekben kutató szakembert a közösség tagjaival azonos vagy eltérő identitásúként érzékelik (Ryan – Kofman – Aaron, 2011: 49).

ségek hogyan viszonyulnak a természeti erőforrások felhasználásához (Dominguez – Zorondo-Rodríguez – Reyes-García, 2010, 51. o.), korrelátumokat keresnek a vallásos összefüggések látogatására vonatkozóan a hollandiai és egyesült királyságbeli muszlimok között (Güveli – Platt, 2011, 1008. o.), illetve a terméketlenség problémáját vizsgálja a családok kontextusában Nagy-Britanniában élő pakisztáni muszlimokon (Hampshire – Blell – Simpson, 2012, 1045. o.). A média és az iszlám viszonyának megjelenítése ezekben a cikkekben elhanyagolható, láthatóan a témaválasztás miatt nem központi jelentőségű. Mindössze egyszer említik az iszlám „ortodoxabb” formáinak vallási türelmetlenségét a televízióval mint a kulturális globalizáció ágensével szemben (Dominguez et al., 2010, 354. o.). Ez, ahogyan később látni fogjuk, elég egyedi tartalmi elem abból a szempontból, hogy itt a média van áldozati szerepben.

Más kutatókat az érdekelt, hogy muszlim kulturális környezetben élő különböző – iszlám, keresztény, buddhista vagy zsidó – vallású emberek vallási identitása hogyan befolyásolja a házasságon kívüli szexuális kapcsolatok valószínűségét. Az ilyen kapcsolatokra vonatkozó eredmények azt mutatják, hogy a házas hinduk és muszlimok kevésbé valószínűbb, hogy jelentik a házasság előtti szexuális kapcsolatot, mint a zsidók vagy a keresztények, és (a buddhistákat kivéve) kevésbé gyakran számolnak be házasságon kívüli szexuális kapcsolatról (Adamczyk – Hayes, 2012). Szélesebb társadalomközi problémákat a homogén muszlim csoportokra fókuszáló tanulmányok közt csak Denevánál láthattunk. A szerző a Bulgáriából Spanyolországba egészségügyi megfontolásoktól motiváltan bevándorló idős muszlimokra fókuszál, és a bevándorlás következtében újraformálódó családi kapcsolatokat vizsgálja. Ez a fajta bevándorlás a szerző szerint a gender- és generációk közötti egyenlőtlenségek új formáihoz vezet, aminek belső (a családtagokat elválasztó térbeli távolság változásai) és külső (az állami fenntartású egészségügyi rendszerből történő kizárás vagy részvételi korlátozottság) okai egyaránt vannak (Deneva, 2012, 105. o.).

A nyugati és a muszlim kultúra, vagy a nyugati és a muszlim kultúrára jellemző egyes elemek relációjának megközelítése a vizsgált tanulmányokban erősen konfliktus-centrikus, elsősorban a konfliktusok kialakulására, deskripciójára, explanációjára és eliminálási lehetőségeire koncentrál. A mintából nyerhető kép abból a szempontból kiegyensúlyozott, hogy az integrációt nem csak, mint a nyugati kultúrába történő integrációt, hanem mint iszlamizálást is megismerhetjük. Előbbi esetben a témák elsősorban európai kontextusban jelennek meg.

Megfigyelhető, hogy az egyes konkrét európai országokban élő muszlimokra fókuszáló kutatások empiriavezéreltek, míg az általánosabb, a teljes nyugat-európai kontextusban gondolkodó tanulmányok teoretikailag érzékenyebbek – bár itt is találunk empirikus kutatásokat, sőt, azok a tanulmányok, ahol nem tesznek különbséget „európai” és „nyugati” között, mind empirikus kutatáson alapuló mintákkal dolgoztak. A leginkább generális problémafelvetés itt a homoszexuális muszlimok identitását teoretizálja. A szerző úgy gondolja, hogy a homoszexuális muszlimok a nyugati és a keleti kultúrák metszéspontjában pozícionálhatóak. Ebből pedig azt a következtetést vonja le, hogy létezésük megkérdőjelezi a nyugati és a keleti kultúrák, mint egymással ellentétes és egymást kizáró formációk szembeállítását (Rahman, 2010, 944. o.). Egy ilyen formális szembeállítás során kerül említésre az az eset is a cikkben, amikor a *New Yorker* magazin a 2008 július 21-ei (az elnökválasztási kampányidőszak alatti) példányainak címlapfotójaként egy olyan szatirikus alkotást hozott le, amely Barack és Michelle Obamát muszlimokként ábrázolta:

1. kép. Barack és Michelle Obama képe a New Yorker 2008. júl. 21-ei címlapján⁹

A kép érdekessége, és Rahman is ezt emeli ki (2010, 944-945. o.), hogy az ábrázolás sajátosságai okán a „muszlim” és az „amerikai” egymást szimbolikusan kizáróként van ábrázolva, amely szembenállást a kandallóban égő amerikai zászló reprezentálja. Más elemek (az automata gépkarabély és a töltényheveder Michelle-en, egybevéve a kandalló fölé kikapasztott Oszama bin Laden-képpel) szintén alkalmasak a muszlimok agresszív Amerika-ellenességének sztereotipizálására.

Rahman keretállítása ugyanakkor a homoszexualitást, mint tulajdonságot identitás-mediálóként veszi számításba, ami a „keletit” és a „nyugatit” (s így a muszlimot és az amerikaiakat) egymástól nem eltávolítja, hanem közelebb hozza. Érdeemes lehet ugyanakkor megkérdezni, hogy ha a muszlim identitásnak nyilvánvalóan nem lényegi alkotóeleme a homoszexualitás (mint ahogyan nem az a fegyveres agresszió és a bin Laden-tisztelet sem), az Egyesült Államok pedig, legalábbis intézményi szinten bizonyosan, toleráns és befogadó a homoszexualitással szemben, akkor egy homoszexuális muszlim egy nem-homoszexuális muszlimhoz képest nem épp egy olyan pozitív diszkriminációt élvez-e az ilyen mediáció

⁹ Forrás: <http://www.buzzfeed.com/buth/the-new-yorkers-obama-cover> (letöltve 2015.08.24)

során, ami áttételesen a muszlim identitást veszélyezteti – tehát valójában asszimilációs, és nem integrációs eseményről kell-e beszélnünk?

Ezt a problémát a másik két generális megközelítés sem tudta igazán megkerülni. Amikor Arfi (2010, 236. o.) az Euro-Islám megvalósítási lehetőségeit vizsgálta (vagyis annak kérdését, hogy milyen lehetőségei vannak az iszlámnak európai környezetben), arra jutott, hogy ehhez elsősorban a derridai tárgyalás (*négociation*) keretében – melynek alap-tétele, cf. Wittgenstein, hogy a tárgyalhatatlan dolgokat is minden esetben meg kell tárgyalni – kell az „identitás” és a „másik” fogalmait dekonstruálni, vagyis a jelenlegi identitáshatárokat és –alkotókat valamely társadalmi kompromisszumban újraírni. A médiát és a muszlimok médiareprezentációját Arfi ennek inkább előmozdítójaként mutatja be. Egyfelől a média szerepére nézve felveti, hogy a muszlimok közéleti és politikai részvételét, annak módját és formáját, szintjeit és céljait, továbbá egyéb, például oktatási vagy vallási kérdéshez való hozzáállásukat erősen alakítja, befolyásolja az, hogy a muszlimokból milyen érzéseket vált ki az, ahogyan a hírműsorokban lefestik őket. Másfelől pedig a média szerepéből azt emeli ki, hogy az sokszor hozzájárul egy olyan diszkurzív valóság kialakításához, melyben a muszlimok westernizálásával és europaizálásával elképzelt európai integrációjával szembeni alternatívaként, illetve arra gyógymódként a „tisza”, „autentikus” Iszlámot és az ennek megfelelő muszlim identitást helyezik előtérbe (2010, 237-238. o.). Ennek a racionáléja nyilvánvalóan az európai és a muszlim kultúrákban kialakuló identitások és értékek közti szélsőséges, erőszakos összeütközések lehetőségének olyasféle mérséklése, ami nem jár egyik vagy másik csoport önidentitásának feladásával (sőt, ahogy láthattuk éppen ellenkezőleg; az Iszlámon belüli nem-autentikus, heterodox elemek kipurgálását, ezeknek a gyakorlatba történő átültetésének megakadályozását célozza).

A muszlim identitásnak vannak ugyanakkor, ha praktikusán sok esetben nem is, de doktrinálisan, az idea szintjén mindenképp olyan tárgyalhatatlan alkotóelemei, amelyek teljesen autentikusak és mégis ütköznek az európai értékekkel. Ahogyan például az európai identitásnak is tárgyalhatatlan alkotóeleme egy normatív erejű és mértékű multikulturalizmus, úgy például a muszlim identitásnak is vannak ilyen axiomatikus (esetenként és hatásaira nézve inkább multikulturalizmus-ellenes) elemei. Most csak a legkevésbé szubtilis, fizikai alkotók közül egyet felvetve; jó példa erre a női test elfátyolozásának kérdése, ahol bár a fátyolozás mértéke tág határokon belül változhat az Iszlámban, a fátyolozás ténye és szükségessége nem tárgyalható. Ennek ellenére egyes európai társadalmak demokrácia- és multikulturalizmus-felfogása, illetve ezek hatása a jogi szabályozásra és az egyéni értékekre olyan intézményi és egyéni nyomásgyakorláshoz vezetnek, melyek gyakran kényszerítenek muszlim nőket olyan helyzetbe, hogy identitásuk e megnyilvánulását újratárgyalják. Baehr és Gordon, akik a muszlim nők teljes testfátyolozására adott francia és egyesült államokbeli reakciókat és azok utóhatásait hasonlították össze, például arra az eredményre jutottak, hogy a francia szabályozás szigorúsága és a testfátyol száműzése a társadalmi nyilvánosságból azért következett be, mert Franciaországban az állam inkább azt tartja demokratikus feladatának, hogy az egyenlőség eszméjét kiterjessze a társadalmi szférára. Ehhez képest az Egyesült Államok demokrácia-felfogásában az egyéni szabadságon s a személyes vallási preferenciákon van nagyobb hangsúly, amiért is ott megengedőbbek a vallási jelképek és identitás-meghatározók nyilvános szerepeltetésével kapcsolatban (2013, 249. o.). A szerzőpáros a média szerepét ezekben az eseményekben egyértelműen negatívan mutatja be. Hangsúlyozzák, hogy a populáris sajtó Franciaország-

ban jelentős hatást gyakorolt a burka politikai szintű szabályozására (249. o.) és a róla szóló viták is – mint általában Európában – nagymértékben ezeken a felületeken zajlottak (252. o.). Ezek a felületek a tanulmány számos pontján különféle közéleti szereplők burkaviselet-elleni nyilvános állásfoglalásainak, verbális támadásainak hordozójaként kerültek szóba (254, 259, 262. o.), valamint annak magyarázataként, hogy az Információs Bizottság előtt a burkaviselet ellen tanúskodó közgondolkodók, elméletalkotók sok esetben maguk is rendszeresen cikkeztek ilyen lapokban. A digitális média szerepe ebben a kontextusban a burkaellenes tartalmak internetes terjesztése volt (276. o.).

Láthatóan tehát európai környezetben a muszlim identitás egyes, például az öltözködéshez kapcsolódó, teljesen legitim és önazonos elemeinek újratárgyalása is felmerülhet társadalmi igényként, ezt az igényt pedig a média népszerűsítheti és felerősítheti. Az újratárgyalás elmulasztásának, az elvárt következtetések le nem vonásának következményeként pedig a muszlim nőket hátrányos megkülönböztetések érheti a mindennapi életben. Ghumman és Ryan egy terepkísérlettel szimulálta a munkafelvételi folyamatok során a hijabot¹⁰ hordó és nem hordó muszlim női munkavállalókat érő diszkriminatív hatásokat, és megállapították, hogy a hijabot viselő nőket több szinten is érte diszkrimináció (2013, 671. o.), minek hatására kimondható, hogy a való életben nehezebben tudnának elhelyezkedni. Ebben a cikkben a média az arabok (egy etnikai) és a muszlimok (egy vallási kategória) összehasonlásának egyik felelőseként tűnt fel, és megemlíti, hogy emiatt az arabok is az eredetileg muszlimokat célzó retorziók és megkülönböztetések célpontjai lehetnek (2013, 693. o.).

A muszlim identitás egyes elemei és a befogadó társadalom értékei közti konfliktust ugyanakkor hiba lenne úgy tekinteni, mint aminek a muszlimok minden esetben passzív és ártatlan elszenvedői. Arra is láthattunk ugyanis példát, hogy a muszlim identitás egyes elemeit a bevándorlók stratégikusan, különböző előnyök megszerzésére használják fel a befogadó országokban. A poligámiával, mint az iszlámhoz köthető patriarchális hagyományokkal kapcsolatban láthattuk, hogy néhány vizsgált migráns csoportnál (pakisztáni muszlimok az Egyesült Királyságban, illetve török bevándorlók Dániában) a többnejűség a bevándorlók számára releváns jogi és kapcsolathálózati előnyök megszerzésének eszközévé válik, mert a házastársak bevándorlásának és letelepedésének jogi helyzete lényegesen kedvezőbb az egyedülállókénál. A törvényhozói szándék ugyanakkor ezeket az előnyöket és könnyítéseket eredetileg az európai jogrendnek megfelelő monogám kapcsolatok kontextusában kívánta biztosítani, a hagyományokra való hivatkozással, színlelt házasságokkal ugyanakkor a kedvezményezettek köre jelentősen kibővíthető (Charsley – Liversage, 2013). Ezekkel a színlelt házasságokkal ráadásul hatékonyabban lehet előnyökhöz jutni, mint az átlagos „zöldkártya-házasságok” esetében; a többnejűségre való hivatkozással ugyanis egy férfi több színlelt házassággal több nőnek is megpróbálhatja megkönnyíteni a bevándorlást Nyugat-Európába. A média szerepe ebben a konfliktusban szintén a muszlimokkal szembeni ellenérzésekhez, illetve a konfliktusokról történő tudósításokhoz kapcsolódik. Mind brit, mind pedig dán környezetben az volt a médiahatásokkal kapcsolatban kiemelve, hogy a hírlapok a poligámiával szembeni ellenérzésekről és jogi következmé-

¹ Tehát a burkával ellentétben nem a teljes testet, hanem csak a fejet, a vállakat és a mellkas felső részét fedő, emellett az arcot, a homlokot és a szemeket szabadon hagyó ruhadarabot.

nyekről tudósítóként tematizáltak, illetve a jelenséget a nők kihasználásaként és a szociális ellátórendszerre csalással kirótt többletteherként mutatták be. (2013, 65, 74-75. o.).

Számunkra tehát úgy tűnik, hogy teoretikai szinten sem előremutató egy integrációs diskurzusban kulcsfontosságú vallási identitás-elemek újratárgyalásának szükségességét felvetni: ha nem ismerjük el, hogy az integrálandó, akár személyes, akár csoportszintű identitásoknak lehetnek fix és megváltoztathatatlan elemei, melyek feladása vagy átalakítása nem várható el a másik féltől, akkor észrevétlenül vagy tudatosan, de átcsúszunk az asszimilációs diskurzusokba. Ez nem azt jelenti, hogy akár a muszlimok európai integrációja, akár az asszimilációja ne lenne fontos témája a kortárs társadalomkutatásoknak. Mindössze annyit fűznénk hozzá a témához, hogy egy valódi európai integrációs politika nem nélkülözheti azoknak az integrációs kockázatoknak a felmérését és analizálását, melyeket az ilyen, megváltoztathatatlanként posztulált identitáselemek jelenthetnek a társadalmi stabilitásra, és alternatívaként lenne ésszerű tekintenie az elzárkózás, valamint – ha a bevándorlás előnyösnek tartott gazdasági és kulturális hatásairól nem kíván lemondani – az asszimiláció politikájára is. Ezek a kérdések a jelenleg (2015 augusztus) az arab világ több pontján zajló, az Iszlám Állam terrorszervezet iraki és szíriai támadásainak, valamint a térségben folyó harcoknak köszönhetően Európa felé meginduló menekültáradat fogadása és jövője szempontjából különösen relevánsak.

Az asszimiláció versus integráció problémája a vizsgált cikkekben nem csak a generális megközelítéseket dominálja, hanem egy lényeges részét alkotja a konkrét nyugat-európai országokban élő muszlimokra fókuszáló kutatásoknak is. Ezek elsősorban az egyesült királyságbeli, és a holland kontextusokra koncentrálnak. Thomas és Sanderson (2011) azt vizsgálta, hogy hogyan értik meg a muszlim fiatalok saját identitásukat, és ez hogyan függ össze a nemzeti identitásuk megértésével az Egyesült Királyságban. A cikkből megtudhatjuk, hogy a 9/11-es eseményeket követően a muszlimok jelentős médiafigyelmet kaptak Angliában, a fiatal muszlimok identitása és értékei pedig rendszeresen terítéken voltak a médiában (2011, 1-2. o.), ami nyomást gyakorolt rájuk azért, hogy kimutassák Anglia iránti loyaltásukat és engedelmességüket, és amit a különböző műsorokban, sajtótermékekben és más felületeken folyamatosan megkérdőjeleztek (7-8. o.). Itt is találkozhatunk a média konfliktuseszkaláló szerepével, amikor is a szerzők az iszlamofóbia gerjesztőjeként hivatkoznak rá, valamint amikor azt kifogásolják, hogy nyíltan előítéletes a muszlimokkal szemben (12. o.), továbbá nem tesz megkülönböztetést az egyes muszlim csoportok, közösségek közt (14. o.).

Egy másik, az asszimilációs politikát vizsgáló cikkben Korteweg és Triadafilopoulos érdekes eredményekre jutott, amikor megnézték, hogy a holland kormány társadalmi és gazdasági integrációt előmozdító egyes programjai hogyan hatottak a nem-nyugati országokból Hollandiába bevándorló, etnikai kisebbségekhez tartozó nőkre (akiknek ezeket a programokat eredetileg szánták). Azt tudták megmutatni, hogy e programok parlamenti vitája során a problémákról kialakult diskurzus a megcélzott tágabb csoportot egy szűkebben definiált, muszlim nőkből álló csoportként keretezte, és mivel arra bátorították ezeket a nőket, hogy vallási gyakorlataik elhagyásával kerekedjenek felül az etnikai megkülönböztetéseken és a gender-egyenlőtlenség problémáján, az alkalmazott irányelvek végül asszimilacionizmusba fordultak (2013, 109. o.). A média itt az integrációs politikát előmozdító szerepben tűnik fel, amikor Paul Scheffer 2000. január 29-én, a NRC Handelsbladban publikált *Het multiculturele drama* című cikkéről¹¹ megemlíti, hogy az nagyban hozzájárult

a holland identitás etnicizálásához, és az integráció mint kívánatos cél meghatározásához a bevándorlóknál (2013, 113. o.).

Kérdés marad ugyanakkor, hogy a muszlimok hogyan reagálnak az integrációs és az integrációsként beállított asszimilációs hatásokra, ha az meglévő identitásuk vagy identitás-elemeik módosításával jár. Ahogyan a bevezetőben is említettük, az egyik ilyen lehetséges válasz a vallási radikalizálódás, és egyes mérések szerint a nyugati országokban letelepedő muszlim fiatalok körében a strukturális integráció nem csökkenti szükségszerűen a vallásosság mértékét, sőt az esetleges ellenséges hozzáállás a befogadó nép részéről növelheti is a vallásosságot. Ez a vallásosság azonban már nem feltétlenül egyezik meg a korábbi generáció vallásosságával; néhányan a bevándorlók gyermekei közül ugyanis egy olyan „valódi” iszlámot akarnak követni, ami meg van tisztítva a kultúraspecifikus gyakorlatoktól (Voas – Fleischmann, 2012, 525. o.). A fiatalok felől érkező iniciatíva példáját mutatja be O’Brien is egy 3 és fél éven át zajló etnográfiai terepmunka eredményein keresztül, miszerint az amerikai muszlim fiatalok képesek kezelni a szekuláris hiphop zene és a vallási lelkület találkozása során keletkező feszültségeket, és a vallási és szekuláris elemeket egyaránt integrálni saját személyiségükben (2013, 99. o.).

A befogadók és a bevándorlók közti kulturális különbségek más esetekben ugyanakkor mérsékelt és radikális politikai cselekvésekhez is vezethetnek a bevándorlók részéről, gyakran szoros kapcsolatban a vallási identitással és a személyes biztonságérzettel. Ennek kutatása láthatóan kurrens és – a muszlim migráció által fokozottan érintett társadalmakban – kiemelt jelentőségű téma. Az identitás, a hit és a vallásgyakorlás változásának mérése során Phalet, Baysu és Verkuyten (2010) azt a kérdést tette fel, hogy a Hollandiában élő marokkói és törökországi muszlimok csoportjai mikor és milyen célok érdekében hajlandóak kollektíve fellépni érdekeik érvényesítésére politikai színtereken. Az eredmények pedig azt mutatták, hogy a muszlimok általában kifejezték akarataikat mind normatív, mind nem-normatív politikai cselekvésre olyan esetekben, amikor a cselekvés tétje vallási vagy etnikai volt, illetve fölérendelt csoportcélokat kellett megvalósítani (2010, 759. o.). Ebben a kontextusban is említésre kerül a muszlimok fokozott médiakitettsége a 2001-es terrortámadásokat követően (761. o.), ugyanakkor az is szerepel, hogy a ’80-as évektől kezdve a főbb migráns kisebbségek számára közpénzből biztosítottak saját médiafelületet.(760. o.) A vallási identitás veszélyeztetésére adott radikálisabb politikai fellépést más országokban is hasonlóan alakulhat, figyelembe véve, hogy egy angliai és walesi mintán a vallási értékek átadását 3 generáció távlatában vizsgáló kutatás arra az eredményre jutott, hogy a keresztény, a muszlim, a nem-muszlim vallásos és a vallástalan csoportok közül a muszlimban volt a legerősebb a vallási értékek intergenerációs átadása (Scourfield et al., 2012, 91. o.). Itt a normatív és a nem-normatív politikai cselekvés közti különbségtétel arra a radikalizálódásra mutat, amivel, szintén Hollandiában élő muszlimok kapcsán Doosje, Loseman és van den Bos (2013) is foglalkozott. Szerintük a személyes bizonytalanságérzet, a vélt vagy valós igazságtalanságok észlelete és a csoport fenyegetettsége mind olyan faktorok, melyek a radikalizálódás felé mozdítja muszlim migránsok csoportját. Ez a radikalizálódás pedig, írják, náluk olyan konkrétumokban érhető tetten, mint a muszlimok felsőbbrendűségének és a holland hatóságok illegitimitásának hiedelme, valamint a másoktól való távolságtartás és a társadalomtól való eloldottság érzete (2013, 586. o.).

¹¹ Ebben Schaffer a multikulturalizmusról mint kozmopolita illúzióról beszél, és az integráció szükségességét indokolja azzal, hogy a tolerancia kultúrája elérte végső határait.

A muszlimok radikalizálódása mindezek alapján egy olyan komplex, és a befogadó társadalmakra nézve legalábbis stabilitási kockázatot magában hordozó jelenség, melynek a migránsok és a befogadó társadalom perspektívájából vett szimultán elemzésére van szükség. A többségi társadalom részéről egyfelől fennáll az „etnikai verseny”, speciális formájában az „etnikai veszély” észleletére adott agresszív reakciók lehetősége; ilyenkor ezek megelőzési lehetőségeinek felderítése a problematizálás célja. Ezek a veszélyek többségében szintén nyugati kontextusban kerültek tematizálásra, az egyetlen kivétel az indiai nacionalisták és a muszlimok közti összecsapások politikai logikájának elemzése jelentette.

Indiában a 2002-es gujarati zavargásokban közel 2000 muszlimot mészároltak le. A mészárlások politikai logikája abban volt megmutatható, hogy az erőszakos cselekedetek ritkábbak volt azokon a területeken, ahol a szélsőségen nacionalista Bharatiya Janata párt gyenge volt, viszont még ritkábbak ott, ahol a párt erős támogatottságra talált a lakosság körében. Ennek oka, hogy az erőszakos cselekedetek nem a szélsőséges nacionalista ideológiához, hanem a politikai versengéshez voltak köthetőek, és az erőszak ott volt a legnagyobb mértékű, ahol a pártnak erős politikai ellenfelei voltak. A politikai logikák érvényesülését az is megerősíti, hogy a Baharatiya Janata az erőszaktól leginkább sújtott kerületekben tudott a következő választásra eddigi eredményeihez képest a legjobban megerősödni. Noha ez a konfliktus nem kizárólag a migráns muszlimokra irányult (Gujaratban a XI. sz. óta állandó az iszlám jelenléte), mind a muszlim bevándorlásnak való kitettség, mind a munkanélküliség jelenléte növelte a hindu nacionalisták és a muszlim lakosság közti feszültségeket, és az ilyen kerületekben több volt az erőszakos cselekmény a pogrom idején (Dhattiwala – Biggs, 2012, 483. o.). A különféle sajtótermékek szerepét az események médialefedése szempontjából nézve a cikkben annak két fő funkciójukra hívták fel a figyelmet.

Egyfelől arra, hogy a különböző lapokban megjelent tudósítások különböző pontossággal ábrázolták az eseményeket. Míg az angol nyelven megjelenő Times of Indiának kiterjedt tudósítói hálózata volt Gujarat tartományban, a rendőrségi jelentéseket összevetette a kórházi halálzási adatokkal és nem közölt ellenőrizetlen szóbeszédet (492. o.) – tehát a minőségi újságírásnak mind a technikai, mind pedig az etikai feltételei megvoltak – , addig más angol nyelvű lapok jelentései pontatlanok voltak (491. o.), illetve a helyi, nemzeti nyelven megjelenő lapok eseményeket gyűjtő hangvételű főcímekben kommunikálták (486. o.). Másfelől kiemelték az események torzítását a kormányzati kommunikációban. A kormányzó Baharatiya Janata párt az eseményekről kiadott hivatalos tájékoztatójában a vonattüzet „előre kitervelt terrorista támadásnak” minősítette (később kiderült, hogy ez nem felelt meg a valóságnak), az azt követő muszlimok elleni erőszakhullámot pedig spontánnak próbálta beállítani (holott az erőszak eszkalálódása összehangolt szervezőmunka eredménye volt). (486. o.)

Visszatérve az európai színtérre, a hollandiai muszlimellenes attitűdöket egy tanulmányban azzal magyarázzák, hogy az etnikai verseny észlelete közvetlenül befolyásolja a muszlimellenes attitűdöket, viszont az etnikai kisebbségekhez tartozó munkatársakkal való kapcsolatok csökkentik az egyéni szintre visszavezethető negatív attitűdöket (Savelkoul, et al. 2011, 741. o.). A speciálisan az „etnikai veszélyre” adott reakciók ugyanakkor a 2001. szeptember 11-ei new yorki és a 2005. július 7-ei londoni öngyilkos támadássorozatok után nem csak radikalizálódtak és felerősödtek, de mennyiségükben is megnöttek. Disha, Cavendish és King legalábbis erre jutott, amikor az arabok és muszlimok ellen

elkövetett gyűlölet-bűncselekményeket vizsgálta 2001. szeptember 11-e előtt és azt követően. Ennek következtében egyfelől megnőtt a muszlim migránsokon lévő társadalmi nyomás a nyugati értékek felvételére, másrészt a muszlimok terroristaként történő előzetes megítélése és stigmatizálása (2011, 21. o.). A média ebben a cikkben egyaránt feltűnt a muszlimok elleni erőszakot előmozdító (41-42. o.) és kezelő szerepben is. Utóbbinál olyan arab jogvédő szervezetek weboldalainak kontextusában, ahol lehetőség van a már elkövetett erőszak bejelentésére (32. o.). Különösen jelentős probléma ez a „terrorizmus elleni harc” politikai retorikájának kontextusában, ahol a terrorellenes harc, mint a saját civilizáció védelme sokat köszönhetett Huntington civilizációs összecsapás-víziójának, amit az Egyesült Államokban a főáramú média szinte automatikusan és egyhangúan felhasznált a 9/11-es események magyarázatára (Vertigans, 2010, 27. o.). Ez a kapcsolódás Vertigans szerint nem segíti a mögöttes folyamatok megértését, és inkább Norbert Elias „civilizálás” és „decivilizálás” fogalmainak alkalmazását ajánlja; jelenleg ugyanis a civilizációs összecsapás-vízió hatására a népesség többsége hajlandó lenne elfogadni muszlimokra kivetett korlátozó intézkedéseket annak érdekében, hogy megóvják saját biztonságukat (26. o.).

A londoni robbantásokat követően az Egyesült Királyságban, hasonlóan a holland példához, szélesebb körben kezdtek megfogalmazódni vélemények a multikulturalizmus bukásáról. Ennek hatására az országban élő muszlimokkal szemben a bizalmatlanság mind intézményi, mind pedig állampolgári szinten megnőtt. Így a fiatal bevándorlóknak egy olyan környezetben kellett újratárgyalni és megtartani saját identitásukat, melyben ők nemzetbiztonsági kockázatként lettek érzékelve, és fokozott nyomás alatt vannak tartva jelenleg is annak érdekében, hogy az „alapvető brit értékekkel” azonosuljanak (Mythen, 2012, 393. o.).

Ebből az a média is bőven kiveszi a részét, amely egyfajta „kulturharcot” robbantott ki a brit és az iszlám értékek közt a fátyolviselés tiltása kapcsán kialakuló vitában (397-398. o.) és a „házon belüli terrorizmus” témájának folyamatos szinten tartásával (395. o.). A negatív muszlim képek elfogult sugárzásával, az iszlám hitet sértő megnyilvánulásokkal, a muszlimok társadalmi problémaként történő beállítással a brit média a szerző által kiemelt elemek alapján jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a „brit muszlim” identitás két eleme egymást kizáró módon szembekerüljön (398, 405. o.). Jelzésértékű például ebből a szempontból, hogy brit hírmagazinokban a „brit muszlim” (british muslim) szóösszetétel leggyakrabban a ‘terrorist’, ‘Islamist’, ‘suicide bomber’ és ‘militant’ kifejezés társaságában fordult elő (409. o.). Az ilyen és efféle negatív reprezentációk érthető módon ellenérzést szülnek a bevándorlók közt, technikájuk pedig erősen hasonlít arra az episztemológiai médiaerőszakra, amikor hiteles adatokra, például rendőrségi vagy kormányzati statisztikákra hivatkozva promotálnak kollektíve negatív muszlim-képeket a médiában. Mindkét módszer különböző – észbeli, illetve nyelvi – szabályszerűségekre építve a muszlimoknak egy olyan mítoszt alakítja ki, melyre a kritikai reagálás kifejezetten nehéz, s az így bemutatott negatív muszlim-képek gyorsan beépülnek a közvélekedésbe (Sola-Morales, 2013, 40 o.).

A muszlim nők, ahogyan Ryan (2011) írja, a fenti típusba tartozó, a médiareprezentációk gerjesztette megbélyegzésnek „normalitásuk” hangsúlyozásával próbálnak ellenállni. Ők speciális helyzetben vannak, ugyanis míg a „terrorista”-sztereotipizálás inkább a muszlim férfiakat érinti, addig a muszlim nőket a nyugati médiában előszeretettel állítják be a hagyományos patriarchális rendszer passzív áldozataiként és olyan kulturális kívülállókként, akik nem hajlandóak beilleszkedni a brit társadalomba (Ryan, 2011, 2 o.).

A média és a digitális „prosumer” tartalomalkotás is színtere ennek a stigmatizáló-normalitáskereső párharcnak, ahol a reaktív és a proaktív viselkedés egyaránt foglalkoztatja a kutatókat. Ilyen például a „Fitna” című iszlámellenes rövidfilmre adott Youtube-videoválaszok vizsgálata (Mihelj – van Zoonen – Vis, 2011, 613. o.), valamint az a tartalomelemzés, minek során Bail több, mint 50 ezer, civil szervezetek muszlimokról szóló sajtóközleményeit tartalmazó újságcikkben és televíziós anyagban vizsgálta azt, hogy a muszlimokat milyen diskurzusokban szerepeltetik. A legtöbb ilyen diskurzus az eredmények szerint pozitív volt, azonban a médiát marginális nem-muszlim szervezetek muszlimellenes megszólalásai dominálták, míg a muszlim szervezetek saját üzenetei relatíve alig kaptak médiafigyelmet (2012, 855. o.).

A főáramú média másik muszlim-képe a muszlim nő, mint tipikus női áldozat, és a külföldi prostituáltakhoz hasonlóan mind a politikában, mind a médiában gyakran szereplői különböző viktimizációs diskurzusoknak (Jacobsen – Stenvoll, 2010, 270. o.). A muszlim tartalomalkotásnak és a muszlim én-kép saját bemutatásának tehát, úgy látszik, jobb esélyei vannak az alternatív csatornákon, ugyanakkor nagy szükség lenne arra, hogy a muszlim migránsok egyértelműen kifejezhessék magukat a társadalmi és politikai nyilvánosságban. Mind nyugati országokon belül, mind azon kívül végzett kutatások is alátámasztják ugyanis, hogy a muszlimok egyéni és csoport-specifikus jellemzők alapján eltérő mértékben, nem pedig egységesen, mint muszlimok támogatják a társadalmi stabilitást veszélyeztető tevékenységeket vagy azok elhárítását. Egy pakisztáni közvélemény-kutatás a civilekre irányuló nem-állami erőszakkal kapcsolatban kimutatta, hogy sem a vallásgyakorlás, sem a politikai iszlám támogatása nem függ össze militáns csoportok támogatásával, ugyanakkor azok a pakisztániak, akik a jihádot nem csak belső, hanem olyan külső szent háborúnak is tartják, amelyet az egyes egyének is vívhatnak, támogatóbbak az erőszakos csoportokkal, mint azok, akik szerint a jihád egy belső lelki-morális küzdelem (Fair – Malhotra – Shapiro, 2012, 688. o.). Az Egyesült Államokban élő muszlim közösség tagjai pedig önként együttműködnek a rendőrséggel a terrorizmus elleni harcban, ráadásul nem utilitarista indokok alapján (vagyis mert az ebből származó hasznukat nagyobbak ítélnék, mint azt a kárt, ami emiatt vagy ennek hiányában őket érheti), hanem normatív hozzáállásuk miatt, a rendőrséget ugyanis ott legitim hatóságnak tartják (Tyler – Schulhofer – Huq, 2010, 365. o.).

Az integráció mint iszlamizálás bemutatásával a mintául vett tanulmányok kisebb, de nem elhanyagolható része foglalkozik, nem-nyugati, maláj és török kontextusban. A szintén konfliktus-fókuszú megközelítések az iszlám politikai szerepvállalásával és a vallási-szekuláris ellentétekkel foglalkozik. Blad és Koçer a politikai iszlám szerepét az állam legitimitásának egy lehetséges biztosítékaként vizsgálja. A szerzőpáros itt amellet érvel, hogy az állampolgárok várakozásai nem felelnek meg az állam szabályozó és szociális gondoskodó szerepe gyengülésének, amit a neoliberális gazdaságpolitika alkalmazásának következménye. Ekképp, a neoliberális gazdasági és szociális destabilizáció ellensúlyozására az állam kénytelen a gazdasági protekcionizmuson túlmutató, kulturális legitimitációs stratégiákat alkalmazni annak érdekében, hogy elfogadtassa magát polgáraival (2012, 36. o.). Az „iszlamizálás” eredője tehát nem egy érték alapú meggyőződés, hanem stratégikus politikai tervezés, amit Kandiyoti eredményei is alátámasztanak: ő azt mutatta ki, hogy a török gazdaságban és társadalomban a 80-as évektől kezdve a „szekuláris” és az „iszlám” terminusok

üres jelölővé váltak, s ezeket a különböző szereplők politikailag manipulatív címkeként használták saját érdekeik és ágendáik előmozdítására (2012, 513. o.).

Az iszlám és a liberalizmus/szekularizáció konfliktusa tehát a török kontextusban inkább politikai problémaként jelentkezik, a maláj állam esetében ugyanakkor inkább az iszlamizálás jogi oldala tartott számot érdeklődésre. Moustafa deskripciója arra kérdésre ad választ, hogy mikor és hogyan alakult ki – intézményi tervezés és politikai ágendák hatására – az iszlám törvénykezés és a liberális, a kollektív és az egyéni jogok; illetve a vallási és a szekuláris egymást kizáró, bináris párosítása az országban (2013, 771. o.). Ennek egy speciális esete a családjogi törvények és a sharia összekapcsolódása a maláj törvénykezésben, mely Mohamad szerint (2010, 360. o.) a család kohéziójára nézve hátrányos, ugyanakkor sikeresen tartja fenn egy egységes, kollektív muszlim-maláj többség képét az országban.

Az iszlamizálást vizsgáló cikkek kontextusában a hangsúly a média és az állam közti konfliktusokra helyeződött. Kandiyoti említi például a kortárs török állam ama törekvéseit, amikor az iszlámra történő mindennemű hivatkozást gondosan kerülve, közegészségügyi indokokra és a fiatalok védelmére hivatkozva, de a vallási dogmáknak megfelelő alkoholtilalomhoz közelítve megkísérelték törvényileg megtiltani az alkoholos italok árusítását 24 évnél fiatalabbaknak, illetve olyan nyilvános tereken, ahol fiatalok is jelen lehetnek. A média nem fogadta el a hivatalos indoklást, és a törvényi szabályozást a közkerkölesök szabályozási kísérleteként érzékelte (522. o.). Egy másik esetben viszont, amikor egy művészeti galéria megnyitását követő italozás résztvevőit a vallásilag konzervatívabb helyi lakosok megtámadták és fizikailag bántalmazták, a liberális média megkérdőjelezte az erőszak vallási indíttatását, miközben a közvéleményben éppen az volt az uralkodó hangulat, hogy az elkövetőket nem szabad túl szigorúan megítélni, hiszen a vendégek illetlen viselkedésükkel provokálták őket (523. o.). Hasonló konfliktus alakult ki akkor, amikor az Erdogan-kormány esztétikai okokra hivatkozva elrendelte két, békeemlékműnek szánt szobor lerombolását a török-örmény határnál. A Taraf magazin szerkesztője, Ahmet Altan két cikkben bírálta ezért Erdogant, aminek eredménye az lett, hogy 2 év és 8 hónap börtönbüntetésre ítélték a miniszterelnök megsértéséért (529. o.). Moustafánál az állam és a média konfliktusos kapcsolata szintén előtűnik: a rádiós és televíziós tartalmakba történő központi beavatkozás annak érdekében, hogy az iszlám civilizációval kapcsolatos anyagok részarányát növeljék (Moustafa, 2013, 778. o.), a nyomtatott sajtó „háziasítása” a '90-es évek szigorú kormányzati szabályozása alatt (787. o.). A média ugyanakkor nem csak áldozati szerepben tűnik fel, hanem az iszlamizálás ellen küzdelem és a szólásszabadság megvalósításának egyik eszközeként is. Ugyan ez jelenleg inkább csak a digitális médiára igaz, de Moustafa több bekezdést szentel a hagyományos média – végül felmorzsolts – ellenállásának is a központi, iszlamizáló intézkedésekkel szemben. Mohamad is határozottan aktív szerepben mutatta be a médiát, mint amit mind a kormányzat, mind civil szervezetek felhasználnak arra, hogy az üzeneteikkel formálják a közvélekedést és a társadalmi aktivitást. Az államilag szponzorált média célirányos programokon keresztül, patriarchális tartalmak előtérbe helyezésével átalakítja a maláj-muszlim családképet, a sharia állami elismerését támogató muszlim csoportok szóltak a társadalomhoz és női jogvédő csoportok interneten keresztül szervezett ellenállását a családok átalakítását célzó törvények bevezetése ellen. (Mohamad, 2010, 377, 380. o.)

Összegzés

Az elemzésből kiderül, hogy a média producens szerepben egyáltalán nem kerül említésre. A média aktorként történő feltüntetése ugyan nem ritka, de ilyenkor inkább a tematizációban betöltött szerepük (amikor egy-egy nagyobb hírértékűnek minősített eseményről való tudósítás vagy az eseményre történő reagálás mellett döntenek), valamint a tartalomra, illetve a közönségre gyakorolt hatás, adott diskurzusok előmozdítása, illetve a közvéleményben a muszlimokról kialakuló kép befolyásolása kerül előtérbe.

A vizsgált mintán belül a médiában megjelenő muszlim-képek három fő típusa azonosítható: Az erőszakot individuális vagy állami szinten alkalmazó entitás, a „nyugattal” kulturálisan és viselkedésileg szembenálló idegen, illetve az erőszakot elszenvedő áldozat. Fontos kiemelnünk, és a kutatás limitációjának számít annak ténye, hogy ezek a megállapítások nem általában a médiában szereplő muszlim-képre, hanem a kortárs, elit szociológiai folyóiratokban megjelenő nem-médiakutatási profilú vizsgálatokban epizodikusan megjelenő reprezentációkra vonatkoznak. Az eredmények tehát abból a szempontból relevánsak, hogy az ilyen kutatások eredményeihez, előzményeihez vagy diskusszióikhoz milyen muszlim-képek tudtak hozzájárulni. Ebből a szempontból nézve a konfliktusos, negatív muszlim-képek jelenlétét az indokolhatja, hogy a kutatások eleve egy adott probléma leírására, elemzésére, esetleg annak megoldásának előkészítésére születtek, így természetesen a muszlimok médiareprezentációi közül is ezeket fogja kiemelni. A háromféle médiareprezentáció tehát azt adja meg, hogy a muszlimoknak a médiában megjelent milyen képei azok, melyek valamilyen módon relevánsak a kortárs, nagy hatású és konszenzusosan a világ élvonalába tartozóként elismert szociológiai kutatásoknál.

Irodalom

- Adamczyk, A., Hayes, B. E. (2012): Religion and Sexual Behaviors: Understanding the Influence of Islamic Cultures and Religious Affiliation for Explaining Sex Outside of Marriage. *American Sociological Review* 77(5) 723-746. doi:10.1177/0003122412458672
- Allievi, S. (2009): *Conflicts over mosques in Europe: Policy issues and trends*. Alliance Publishing Trust.
- Arfi, B. (2010): “Euro-Islam”: Going Beyond the Aporiatic Politics of Othering. *International Political Sociology* 4(3) 236–252. doi: 10.1111/j.1749-5687.2010.00103.x
- Bail, C. A. (2012): The Fringe Effect: Civil Society Organizations and the Evolution of Media Discourse about Islam since the September 11th Attacks. *American Sociological Review* 77(6) 855-879. doi:10.1177/0003122412465743
- Baehr, P., Gordon, D. (2013): From the headscarf to the burqa: the role of social theorists in shaping laws against the veil. *Economy and Society* 42(2) 249-280. doi:10.1080/03085147.2012.718620
- Bład, C., Koçer, B. (2012): Political Islam and State Legitimacy in Turkey: The Role of National Culture in Neoliberal State-Building. *International Political Sociology* 6(1) 36–56. doi: 10.1111/j.1749-5687.2012.00150.x
- Cesari, J. (2005): Mosque Conflicts in European Cities: Introduction. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31(6) 1015-1024. doi: 10.1080/13691830500282626
- Charsley, K., Liversage, A. (2013): Transforming polygamy: migration, transnationalism and multiple marriages among Muslim minorities. *Global Networks* 13(1) 60-78. doi: 10.1111/j.1471-0374.2012.00369.x.
- Connor, P. (2008): Increase or decrease? The impact of the international migratory event on immigrant religious participation. *Journal for the Scientific Study of Religion* (47) 243–57.

- Deneva, N. (2012): Transnational aging careers: on transformation of kinship and citizenship in the context of migration among Bulgarian Muslims in Spain. *Social Politics* 19(1) 105-128. doi: 10.1093/sp/jxr027
- Dhattiwala, R., Biggs, M. (2012): The Political Logic of Ethnic Violence: The Anti-Muslim Pogrom in Gujarat, 2002. *Politics & Society* 40(4) 483-516. doi: 10.1177/0032329212461125
- Disha, I., Cavendish, J. C., King, R. D. (2011): Historical Events and Spaces of Hate: Hate Crimes against Arabs and Muslims in Post-9/11 America. *Social Problems* 58(1) 21-46. doi: 10.1525/sp.2011.58.1.21
- Dominguez, P., Zorondo-Rodríguez, F., Reyes-García, V. (2010): Relationships Between Religious Beliefs and Mountain Pasture Uses: A Case Study in the High Atlas Mountains of Marrakech, Morocco. *Human Ecology* 38(3) 351-362. doi: 10.1007/s10745-010-9321-7
- Doosje, B., Loseman, A., van den Bos, K. (2013): Determinants of Radicalization of Islamic Youth in the Netherlands: Personal Uncertainty, Perceived Injustice, and Perceived Group Threat. *Journal of Social Issues* 69(3) 586-604. doi: 10.1111/josi.12030
- Fair, C. C., Malhotra, N., Shapiro, J. N. (2012): Faith or Doctrine? Religion and Support for Political Violence in Pakistan. *Public Opinion Quarterly* 76(4) 688-720. doi:10.1093/poq/nfs053
- Foley, M.W., Hoge, D.R. (2007): *Religion and the New Immigrants: How Faith Communities Form Our Newest Citizens*. Oxford: Oxford University Press
- Ghumman, S., Ryan, A. M. (2013): Not welcome here: Discrimination towards women who wear the Muslim headscarf. *Human Relations* 66(5) 671-698. doi:10.1177/0018726712469540
- Güveli, A., Platt, L. (2011): Understanding the Religious Behaviour of Muslims in the Netherlands and the UK. *Sociology* 45(6) 1008-1027. doi:10.1177/0038038511416165
- Hampshire, K. R., Blell, M. T., Simpson, B. (2012): Everybody is moving on': Infertility, relationality and the aesthetics of family among British-Pakistani Muslims. *Social Science & Medicine* 74(7) 1045-1052. doi: 10.1016/j.soescimed.2011.12.031
- Jacobsen, C.M., Stenvoll, D. (2010): Muslim Women and Foreign Prostitutes: Victim Discourse, Subjectivity, and Governance. *Social Politics* 17(3) 270-294. doi:10.1093/sp/jxq011
- Kandiyoti, D. (2012): The travails of the secular: puzzle and paradox in Turkey. *Economy and Society* 41(4) 513-531. doi: 10.1080/03085147.2012.718631
- Kurien, P. (2002): We are better Hindus here. In *Religion in Asian America: Building Faith Communities*. P.G. Min, J.H. Kim (szerk.) 99-120. Walnut Creek: AltaMira.
- Korteweg, A. C., Triadafilopoulos, T. (2013): Gender, Religion, and Ethnicity: Intersections and Boundaries in Immigrant Integration Policy Making. *Social Politics* 20(1) 109-136. doi:10.1093/sp/jxs027
- Mihelj, S., van Zoonen, L., Vis, F. (2011): Cosmopolitan communication online: YouTube responses to the anti-Islam film Fitna. *The British Journal of Sociology* 62(4) 613-632. doi: 10.1111/j.1468-4446.2011.01383.x
- Mohamad, M. (2010): Making majority, undoing family: law, religion and the Islamization of the state in Malaysia. *Economy and Society* 39(3) 360-384. doi: 10.1080/03085147.2010.486218
- Moustafa, T.(2013): Liberal Rights versus Islamic Law? The Construction of a Binary in Malaysian Politics. *Law & Society Review* 47(4) 771-802. doi: 10.1111/lasr.12045
- Mythen, G. (2012): Identities in the third space? Solidity, elasticity and resilience amongst young British Pakistani Muslims. *The British Journal of Sociology* 63(3) 393-411. doi: 10.1111/j.1468-4446.2012.01416.x
- O'Brien, J. (2013): Muslim American youth and secular hip hop: Manifesting "cool piety" through musical practices. *Poetics* 41(2) 99-121. doi: 10.1016/j.poetic.2012.12.001
- Pew Research Center, April 2, 2015, "The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010-2050. Internet: http://www.pewforum.org/files/2015/03/PF_15.04.02_Projections-FullReport.pdf

- Phalet Karen – Gijsberts M – Hagendoorn L. (2008): Migration and religion: testing the limits of secularisation among Turkish and Moroccan Muslims in the Netherlands 1998–2005. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. (48) 412–36.
- Phalet, K., Baysu1, G., Verkuyten, M. (2010): Political Mobilization of Dutch Muslims: Religious Identity Salience, Goal Framing, and Normative Constraints. *Journal of Social Issues* 66(4) 759–779. doi: 10.1111/j.1540-4560.2010.01674.x
- Rahman, M. (2010): Queer as Intersectionality: Theorizing Gay Muslim Identities. *Sociology* 44(5) 944-961. doi:10.1177/0038038510375733
- Ryan, L. (2011): Muslim Women Negotiating Collective Stigmatization: ‘We’re Just Normal People’ *Sociology* 45(6) 1045-1060. doi:10.1177/0038038511416170
- Ryan, L., Kofman, E., Aaron, P. (2011): Insiders and outsiders: working with peer researchers in researching Muslim communities. *International Journal of Social Research Methodology* 14(1) 49-60. doi: 10.1080/13645579.2010.481835
- Savelkoul, M., Scheepers, P., Tolsma, J., Hagendoorn, L. (2011): Anti-Muslim Attitudes in The Netherlands: Tests of Contradictory Hypotheses Derived from Ethnic Competition Theory and Intergroup Contact Theory. *Eur Sociol Rev* 27(6) 741-758. doi:10.1093/esr/jcq035
- Scourfield, J., Taylor, C., Moore, G., Gilliat-Ray, S. (2012): The Intergenerational Transmission of Islam in England and Wales: Evidence from the Citizenship Survey. *Sociology* 46(1) 91-108. doi:10.1177/0038038511419189
- Sola-Morales, S. (2013): Myth and the Construction of Meaning in Mediated Culture. *KOME – An International Journal of Pure Communication Inquiry* 1(2) 33-43. doi: 10.17646/KOME.2013.13
- Szécsi G. (2012): Mediated Communities in the Age of Electronic Communication. *KOME – An International Journal of Pure Communication Inquiry* 1(1) 46-53. doi: 10.17646/KOME.2012.15
- Thomas, P., Sanderson, P. (2011): Unwilling Citizens? Muslim Young People and National Identity. *Sociology* 45(6) 1-17. doi: 10.1177/0038038511416161
- Tóth J. (2015a): Tematikus és térbeli minták a kortárs vallásszociológiai kutatásokban. ‘A’ kategóriás nemzetközi szociológiai folyóiratokban megjelent szakcikkek tematikai analízise (2010-2013). *Szociológiai Szemle* 25(3), 52-82.
- Tóth J. (2015b): Gyakori vallásszociológiai témák nem-vallásspecifikus folyóirat-cikkekben. *Jel-Kép* 2015(3), 77-106.
- Tóth J., Vass Cs. (2012): Clear, Unclear and Non-media – an Attempt at Conceptualisation. *KOME – An International Journal of Pure Communication Inquiry*, 1(1) 20-30. doi: 10.17646/KOME.2012.13
- Tyler, T. R., Schulhofer, S., Huq, A. Z. (2010): Legitimacy and Deterrence Effects in Counterterrorism Policing: A Study of Muslim Americans. *Law & Society Review* 44: 365–402. doi: 10.1111/j.1540-5893.2010.00405.x
- Vertigans, S. (2010): British Muslims and the UK government’s ‘war on terror’ within: evidence of a clash of civilizations or emergent de-civilizing processes? *The British Journal of Sociology* 61(1) 26–44. doi: 10.1111/j.1468-4446.2009.01300.x
- Voas, D., Fleischmann, F. (2012): Islam Moves West: Religious Change in the First and Second Generations. *Annual Review of Sociology* (38) 525–545. doi: 10.1146/annurev-soc-071811-145455

Tóth János a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolájának doktorjelöltje. Főbb érdeklődési területei közé tartozik a kommunikációs folyamatok modellezése, a globalizációfilozófia és a digitális médiumok; disszertációjának fókusza a világalakító kommunikációmodellekhez felhasznált teoretikus tudásanyag diverzitásának növelése. 2012-től megbízott óraadó a Károli Gáspár Református Egyetemen, ahol többek közt kommunikációs technológiákat és digitális újságírást oktat.

Szűts Zoltán – Yoo Jinil

A netsemlegesség – törvényhozói, tartalomszolgáltatói, internetszolgáltatói és felhasználói olvasatok¹

Bevezetés

Tanulmányunk célja tárgyalni a netsemlegesség ma rendkívül aktuális kérdéskörét, definiálni a fogalmat, elemezni a jelenséggel kapcsolatos kihívásokra adott törvényhozói, internetszolgáltatói, tartalomszolgáltatói, valamint felhasználói válaszokat, illetve prezentálni egy esettanulmányt. Mivel Magyarországon még tart a vita és egyeztetés a témában, ezért úgy gondoljuk, hogy az ennek eredményeképpen létrejött szabályozás egy külön tanulmány témája lehet. Cikkünkben így nem vesszük górcső alá a magyar helyzetet, hanem a külföldi példákat és tapasztalatokat mutatjuk be, melyek reményeik szerint Magyarországon is irányt mutathatnak.

Számos szerző és a mindennapi diskurzusban a témáról vitatkozóak véleménye szerint az internet legnagyobb értéke a nyíltság, sokszínűség, tartalomgazdagság, tértől és időtől független kommunikációba való szabad belépés lehetősége. A netsemlegesség definiálása során ezen értékek többsége megjelenik a meghatározásban. Meg kell jegyeznünk, hogy az internetszolgáltató kifejezést a könnyebb érthetőség érdekében nem csupán a felhasználókkal kapcsolatban álló, „otthoni” internetszolgáltatókra alkalmazzuk, hanem a széles-sávú internetet biztosító, felhasználókkal kapcsolatban nem álló szolgáltatókra is. Megkülönböztetjük azonban őket a más hálózati funkciót betöltő szolgáltatóktól, a hálózati tartalom szétosztóktól (CDN-ektől).

Az internet nyitott természete abban is tetten érhető, hogy elősegíti a társadalmi kommunikációt és lehetőséget biztosít minden tagjának a megszólalásra azzal, hogy természeténél fogva alacsony belépési küszöbvel rendelkezik és alkalmas a kétirányú, many-to-many kommunikációra (DiMaggio et al., 2001; Wellman et al., 2001; Uslander, 2004; Cummings – Craut, 2002). A netsemlegesség megszűnésével ezek a gyengén hallható hangok is eltűnnének. Hasonlóképpen az a demokratizálódási folyamat, mely elkezdődött az oktatásban (Molnár, 2012), vagy a self-publishingban is (Kerekes, 2015) nagy valószínűséggel lelassulna.

Előzmények és a téma aktualitása

A netsemlegességről szóló vita aktualitását számos gyakorlati jelenség adja. 2012-ben a Comcast internetszolgáltató az USA-ban megegyezett a Microsofttal, hogy a felhasználók Xbox 360 konzolon keresztül úgy tévézhessenek, hogy a Comcast az így generált adatletöltést nem veszi figyelembe a letöltési keret meghatározása során és dedikált sávszélességet is biztosít. Később ugyanezt az egyezséget kötötték a TiVóval is. Az ezen eszközökön és szolgáltatásokon keresztül letöltött tartalmak tehát nem számítottak a havi 250 gigabytos

¹ Köszönettel tartozunk Rab Árpádnak, az Információs Társadalom főszerkesztőjének, aki már akkor figyelmünkbe ajánlotta a téma vizsgálatát, amikor a magyar diskurzusban még nyoma sem volt a netsemlegességről szóló vitának.

limitbe. Ezzel szemben más, azonos szolgáltatást biztosító TV-adást streamelő alkalmazás – pl. Netflix, HBO Go és Hulu – által generált letöltés mind beszámított a keretbe.

Hasonlóképpen 2015-ben a Netflix bejelentette, hogy online videotéka szolgáltatását elérhetővé teszi Ausztráliában és Új-Zélandon is, és egyben különszerződést kötött az internetszolgáltatókkal, hogy tartalmaik akadozás nélkül legyenek elérhetőek, és ne számítanak bele a letöltési keretbe. Ezzel a korábban a netsemlegesség mellett nyíltan kiálló vállalat stratégiája éles fordulatot vett (Ray–Leach, 2015).

Világszerte számos olyan mobilinternet csomagot választhatnak a felhasználók, melyben például a Facebook vagy a Deezer használata nem számít be a letöltési korlátba. Példa erre a T-Mobile vagy AT&T gyakorlata. További példaként hozható fel, hogy a VoIP szolgáltatások kategóriájába tartozó Skype és Viber nem használható több mobilszolgáltató 3G/4G hálózatán, ugyanis a szolgáltatók magyarázata szerint az alkalmazások túl nagy terhelést jelentenek az infrastruktúrának. Más olvasat szerint, mivel a Skype és Viber használata olcsóbb a hagyományos hanghívásnál, vagy akár ingyenes, ezért ez az állapot érdeksérelmet jelenthet a szolgáltatók számára. A hálózatuk kiépítése jelentős összegbe került, a projekt megtérülési adatainak becslésekor pedig nem számítottak erre a kockázati tényezőre (Wiezner, 2014). Koreában a mobilszolgáltatók (az LG Telecomot kivéve) bizonyos előfizetési csomagok esetében szintén blokkolják a VoIP szolgáltatásokat. Ezek ugyanis csökkentik bevételeiket, azonban előnyösek a felhasználók számára (Shin, 2013, 3.o.).

Közismert, hogy Netflix vagy YouTube HD minőségű videóinak nézése, illetve a torrentezés² nagy sávszélességet igényel, és nagy terjedelmű fájlok letöltését jelenti. Nem meglepő tehát, hogy a szolgáltatók azon felhasználókat szeretik, akik ugyanannyit fizetnek, mint a többiek, csak „kisétküek és keveset fogyasztanak” (töltenek le, kisebb forgalmat generálnak) az „all you can eat” asztalnál. A nagyfogyasztók miatt ugyanis folyamatosan fejleszteni kell az informatikai infrastruktúrájukat. A legnagyobb online videó kölcsönző, a Netflix sávszélesség-igénye gyorsan felfalta a szolgáltatók kapacitását. A szolgáltatók válaszként nem bővítették a hálózatot, sokkal inkább lassították a szolgáltatást, és élvezhetetlenné tették a videózást. Így sikerült elérni, hogy amellet, hogy az előfizetők egyszer már kifizették az internetelés díját, és fizettek a Netflixnek, a Netflix is fizetett a hálózat használatáért. A szolgáltatók tehát úgy gondolkoznak, hogy szükséges, hogy a legnagyobb sávszélességet igénylő online szolgáltatások működtetői átvállaljanak valamennyit a hálózatfejlesztési költségekből. (Szűts, 2015)

A személyi számítógép forradalomból kimaradó, de az okostelefon forradalmat most erőteljesen megelőző, gazdasági fejlődésnek induló Afrikában rendkívül erős üzleti pozíciókkal bíró Orange mobilszolgáltató megegyezett a Google-lal, melynek kereső szolgáltatása, illetve a tulajdonában lévő YouTube videóik jelentős forgalmat generálnak a hálózaton. Az Afrikában forgalmazott telefonok többségén épp a Google operációs rendszere, az Android fut, a legnépszerűbb szolgáltatások pedig a Google keresője, illetve a YouTube videóik, és hasonlóan jelentős pozíciót tölt be a cég online hirdetéseket értékesítő szolgáltatása is.

Összegezve, a netsemlegesség kérdése alapvetően akkor jelent meg, amikor a felhasználók mind nagyobb adatmennyiséget kezdtek el fel- és letölteni (torrentezés, full

² Tanulmányunkban nem célunk kitérni arra, hogy a torrentezés közben legálisan vagy illegálisan le- és feltölthető anyagokról van szó, mégis ki kell emelnünk, hogy nem minden fájl torrentezése illegális. Az Országos Széchényi Könyvtárhoz tartozó Magyar Elektronikus Könyvtár például legális tartalmait torrent oldalakon terjeszti is, példa erre a <http://tracker.aladar.com/>

HD videók nézése), ezzel próbára téve az internetszolgáltatók hálózati kapacitását, illetve az azok által kínált szolgáltatások vetélytársait kezdték el tömegével használni (VoIP, zene streamelő szolgáltatások).

Törvényhozói kihívások, médiaküszöböt átlépő szabályozások

Az első szabályozást, mely a netsemlegességet volt hívatott biztosítani, 2010-ben az USA-ban fogadták el. 2010-ben az amerikai Szövetségi Kommunikációs Bizottság (Federal Communications Commission – FCC) egy forradalmi, de egyben sok vitát kiváltó szabályozásrendszert fogadott el, melynek az volt a célja, hogy az internetet az innováció, befektetés, munkahelyteremtés, gazdasági fejlődés, verseny és szólásszabadság számára nyílt platformként őrizze meg. E szabályozás kapcsán vált ismertté a netsemlegesség jelenség együttes (Lyons, 2012, 1030. o.). Az Egyesült Államokban azóta is zajlik a széleskörű, nyilvánosság előtti, hol társadalmi, hol politikai, hol szakmai vita a netsemlegességről. A szabályozás elfogadása után 4 évvel, 2014-ben a vita jelentős fordulatot vett. Ekkor ugyanis egy fellebbviteli bíróság érvénytelenítette az érvényben lévő szabályozást. Ennek következményeként a szolgáltatók számára már nem lett kötelező a netsemlegesség betartása. Az FCC végül 2015-ben újabb, még szigorúbb szabályozáscsomagot fogadott el. Ennek köszönhetően az internetszolgáltatóknak tiszteletben kell tartaniuk, hogy *„minden közvetített bit egyenlő, a közvetítő nem tehet különbséget minőség és forrás szerint, vagyis a szolgáltató semmilyen indokkal nem tehet rá plusz díjakat bizonyos tartalmak továbbítására, mindenkinek azonos feltételeket kell biztosítania”* (Dajkó, 2015).

A netsemlegesség mellett állt ki az Egyesült Államok elnöke is, és ez a téma már a 2007-es kampányának egyik fontos elemét képezte. Barack Obama érvei szerint az internet már annyira a polgárok mindennapjainak részévé vált, mint más technológiák. Beépült, kultúránk alapja lett, láthatatlanná vált, csakúgy, mint a víz-, a gáz-, az áram- vagy telefon-szolgáltatás. Bár az elnök nem szólhat bele a szabályozásba, az 5 tagból álló szabályozó testületet (FCC) arra kérte, szigorú, megkerülhetetlen szabályokat hozzon, melyen értelmében megszületik a valós netsemlegesség, és minden adat egyenlő bánásmódot kap. Ennek következtében *„nem lesznek gyorsítószávok, de nem lehet lassítani vagy blokkolni sem a forgalmat.”* Különös figyelmet érdemel, hogy a szabályozás a jövőbe is tekint, ugyanis az kiterjed majd a mobilszolgáltatásokra is, *„hiszen nagyon sok amerikai okostelefonon jut az internetes információkhoz”* (Blahó, 2015).

A szabályozáshoz azonban nézőpontváltás és bizonyos fogalmak újraértelmezése kell. Mindez annak érdekében, hogy *„a szolgáltatók a távközlési törvényben a lazán szabályozott information services kategóriából átkerüljenek a sokkal részletesebben és keményebben felügyelt telecommunications services kategóriába”* (Dajkó, 2015). És a szabályozás úgy válik teljessé, hogy kitér a tartalom és alkalmazás szolgáltatók (content and applications service providers), illetve internetszolgáltatók (internet service providers, ISP) közti különszerződésekre is. Megtiltja, hogy bárki szolgáltatása előnyt élvezhessen, vagy tartalma gyorsabban érkezhessen meg a hálózaton.

Az Európai Unióban a netsemlegesség kérdése 2015-ban került teljes mértékben fókuszba egy, a roamingot is szabályozó törvény kapcsán. Az első, egész EU-ra kiterjedő, a nyílt internetet biztosító szabályozás szerint az internetszolgáltatóknak minden forgalmat

egyenrangúnak kell tekinteniük, azonban bizonyos esetben hozhatnak ésszerű forgalom korlátozó intézkedéseket. A forgalom blokkolása vagy lassítása például akkor engedélyezett, ha cyber-támadások alatt van a rendszer, vagy jelentős a torlódás. Az USA szabályozásával szemben továbbá szerződéseket lehet kötni, melyek kiemelt szolgáltatás minőséget (sebességet, stb.) biztosítanak, azonban mindenki számára elérhetővé kell tenni egy egyezményes szolgáltatás minőséget is³. Mint az a szabályozásból kitűnik, az „ésszerű” mint konkrét érték nehezen definiálható, illetve lehetőség van kiemelt szolgáltatás biztosítására is.

Definíciók

A netsemlegesség (net neutrality) kifejezést Tim Wu (2003) használta először, a fogalomkör pedig Lawrence Lessig (2001, 168-175. o.) nyílt hozzáférésről szóló tanulmányáig vezethető vissza.

Számos szerző a netsemlegességet eltérő módon definiálja, és létezik néhány, konkrét szerzőhöz nem köthető értelmezés is, azonban valamennyi meghatározásban megfigyelhetők közös pontok. Tanulmányunkban a nemzetközi szakirodalmat elemezve összesen hét definíciót ismer-tetünk. Az egységes definíció hiánya is jelzi, változóban lévő fogalomról van szó.

TÁG:

A netsemlegesség az az elv, mely szerint az internetszolgáltatók és kormányok az interneten továbbított minden adatot egyenrangúan kell, hogy kezeljenek. Nem diszkriminálhatnak, nem kérhetnek külön díjakat, különbséget téve felhasználó, tartalom, oldal, platform, alkalmazás, eszköz vagy kommunikációs forma között (Wu, 2003; Krämer et al., 2013).

ÜZLETI:

A netsemlegesség általában azt jelenti, hogy az internetszolgáltatók csak a felhasználóktól kérnek díjat, nem preferálnak egy tartalomszolgáltatót a másikkal szemben, és nem kérnek díjat a tartalomszolgáltatóktól, hogy továbbítsák az azok által küldött adatokat a felhasználó felé (Hahn – Wallsten, 2006).

RÖVID:

A netsemlegesség meggátolja az internetszolgáltatókat abban, hogy felgyorsítsák, lassítsák vagy blokkolják az internet forgalmát a forrás, tartalom vagy cél függvényében.

TÖRVÉNYALKOTÓI (KORAI):

A netsemlegesség elve akkor érvényesül, ha az internetszolgáltató: 1. nyilvánosan közzéteszi a hálózat kezelési gyakorlatát, a vállalt szolgáltatás paramétereit és üzleti feltételeit, 2. nem blokkolja a legális tartalmat, információkat, szolgáltatásokat, illetve nem tilt le veszélyt nem hordozó eszközöket a hálózatról, 3. ésszerűtlenül nem diszkriminál legális tartalmakat (FCC, 2010).

TÖRTÉNETI:

Ha két felhasználó fizet az internetszolgáltatónak egy adott minőségű szolgáltatásért, akkor elvárás, hogy azon a színvonalon kommunikálhassanak, függetlenül attól, hogy kik ők (Berners-Lee, 2006).

³ <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/06/30-roaming-charges/>

KÖZNAPI (A TÖRTÉNETI KIBŐVÍTÉSE):

A netsemlegesség azt az általános, hétköznapi, minden felhasználó által elvárt álláspontot tükrözi, miszerint minden interneten keresztül átmenő adatsomag azonos prioritást élvez. Ezen elképzelés szerint a portáloktól és szolgáltatóktól mindig olyan sávszélességgel kell megkapnunk az adatokat, amely az előfizetett internetsomagunk alapján jogosan elvárható.

IDEOLÓGIAI:

A netsemlegesség az internet vezérelve. Biztosítja azt a jogot, hogy szabadon kommunikálhassunk online. Ez a nyílt internet definíciója.

A netsemlegesség fogalomköre

Számos szerző szerint a netsemlegesség egyik feladata, hogy biztosítsa és megvédje a szólásszabadságot. Ahogy egy telefontársaság sem döntheti el, hogy kit hívhat fel az előfizető, és mit mond a beszélgetés közben, úgy az internetszolgáltató sem szólhat bele abba, hogy a felhasználó milyen tartalmat fogyaszt vagy tesz nyilvánossá online. Hasonlóképpen a beszélgetések költsége nem változhatna azok témájának függvényében. A nyílt (vagy szabad) internet elve szerint az interneten létező valamennyi tartalomforrás és szolgáltatás a felhasználók számára elérhető kell, hogy legyen. Ezen elv szorosan összefügg az átláthatósággal, a cenzúra hiányával és az alacsony belépési küszöbvel. A netsemlegesség fogalomkörébe tartozik a *buta hálózat* koncepciója is, mely a világháló 1990-es megjelenése óta ismert. Ezen elképzelés szerint maga a hálózat buta, az intelligencia a végpontokon helyezkedik el. A buta hálózat pedig semleges és elfogulatlan az alkalmazásokkal és adatokkal szemben. Az internet protokoll (IP) célja is az volt, hogy a végpont-végpont (end-to-end) elvet kövesse a hálózat, és közömbös maradjon (Wu, 2003, 146.o.).

Más szerzők szerint a netsemlegesség nem az internet irányításáról szól. Nem a tartalom, alkalmazások és szolgáltatások szabályozása a cél. A jelenség lényege a felhajtók (on-ramps) szabályozása, hogy az internetszolgáltatók, melyek ezeket a felhajtókat biztosítják, ne választhassák ki a nyerteseket és veszteseket a tartalomszolgáltatók közül (Genachowski, 2009).

A NETSEMLEGESSEGET BIZTOSÍTÓ FELTÉTELEK

A netsemlegességet célként, míg a nyílt (szabad) hozzáférést és a szélessáv kategóriákat e cél elérésért alkalmazott eszközökként kell felfognunk (Wu, 2003, 145.o.).

NYÍLT HOZZÁFÉRÉS

A nyílt hozzáféréstű hálózatban (Open-Access Network – OAN) a hálózat működtetője nem biztosíthat szolgáltatásokat vagy tartalmat.

SZÉLESSÁVÚ DISZKRIMINÁCIÓ

Bár a nevében a negatív jelentésű diszkrimináció kifejezést hordozza, a jelenség lényege, hogy az internetszolgáltatók nem tehetnek különbséget szolgáltatások közül, csupán kis, közepes és nagy sávszélességű csomagokat kínálhatnak, tehát a sávszélesség terén „diszkriminálhatnak” (broadband discrimination), ahogy az megszokott a jelenben az internet előfizetések esetében (Wu, 2003).

FOGALMI MEGHATÁROZÁSOK

A SZOLGÁLTATÁS MINŐSÉGE

A szolgáltatás minősége (quality of service – QoS) annak az elvnek a megnevezése, hogy a hálózat az internet protokoll segítségével tartalmakat és alkalmazásokat a minimálisan ígért sebességgel és minőségben továbbítja a végpontig – a felhasználóig.

A QoS-t befolyásoló tényezők:

- sebesség
- torlódás
- késedelem az átvitelben (latency)
- eltérés (remegés, vibrálás) a késedelemben = jelhiba (jitter)
- adat veszteség

A megbízható adatátvitel (QoS) azt jelenti, hogy az időérzékeny (alacsony késedelmű, low latency) adatcsomagok egyenletes tempóban és megfelelő sorrendben, eltérés nélkül (low jitter) érkeznek meg. A hangalapú kommunikáció például mindkettőt igényli. A QoS iránti igény már az internet publikussá válása előtt megmutatkozott, 1983. január 1-én, amikor a hálózatot a TCP/IP sztenderdre kapcsolták, ez volt az egyik vezérelv. Ki kell emelni, hogy már az internetet szabályozó IPv4 tartalmazott, és a most bevezetett IPv6 is tartalmaz egy, a csomagok típusára utaló (type of service – TOS) bejegyzést a fejlécben, mely lehetővé teheti a szolgáltatóknak, hogy routereikkel prioritizáljanak az adatcsomagok között.

LEGNAGYOBB ERŐFESZÍTÉS

A korábban már említett internet protokoll a legnagyobb erőfeszítés (best effort - BE) elvét alkalmazza. Célja, hogy minden beavatkozás nélkül olyan gyorsan továbbítsa az adatcsomagokat, amennyire csak lehet (Wu, 2003: 148).

A netsemlegesség megsértése

ELMÉLETI ALAPOK

A SZABÁLYOZÓK ÉS KAPUÓRÖK JELENLÉTE

Az internet univerzális információs, média és kommunikációs platformmá válásával az internet szolgáltatók a kapuőrök szerepét képesek betölteni az információs társadalomban (Krämer et al., 2013).

Ezzel kapcsolatban a kommunikációelmélet számos tömegkommunikációs modellt ismer. Ezek egyike a kapuőr modell, mely leegyszerűsítve arról szól, hogy a tömegkommunikációs folyamat során a beérkező információkat különböző szinteken különböző szűrések érik. Az 1950-es években, a nyomtatott sajtó dominanciája idején született modell szerint például az újságszerkesztőségeket kapuőrökként is fel lehet fogni (White, 1950). Ez az elmélet sokáig tartotta magát, míg a Web 2.0, a közösségi média hatására minden felhasználó megszólalási, publikációs lehetőséget kapott, és így a kapuőr kifejezés elvesztette jelentését. A netsemlegesség megszűnését azonban éppen a kapuőr figurájának újbóli megjelenése veszélyezteti, most az internetszolgáltatók formájában. Ezzel szemben a netfüggetlenség kapuőr nélküli modellje csökkenti a belépési küszöböt a felhasználók, tartalomszolgáltatók, start up-ok, kisvállalkozók számára.

TÖRTÉNETI ALAPOK

A telekommunikációban és más iparágakban, melyekre a távközlési közszolgáltatókra (common carriers) vonatkozó szabályozások érvényesek, az ésszerűtlen diszkrimináció tiltása megakadályozza, hogy egy vállalatot ugyanazért a szolgáltatásért eltérő díjakat kérjen különböző felhasználóktól. Ezen szabályozások és törvények azonban nem tiltják meg, hogy a vállalkozások eltérő szolgáltatásokért eltérő díjakat kérjenek. A legjobb minta erre az Egyesült Államok (vagy alapvetően bármely ország) posta szolgáltatása, mely a távközlési közszolgáltató tipikus példája. A posta bármely ügyfél számára elérhetővé teszi a „sima” levélfeladást, de prémium lehetőségként biztosítja az elsőbbségi, expressz vagy ajánlott szolgáltatásokat is. E gyors és lassú sávok rendszer különböző funkciókat tölt be. Azonosítja azon küldeményeket, melyeket gyorsabban kell kézbesíteni, és így lehetővé teszi egyrészt a posta számára, hogy intelligens forgalomirányítást alkalmazzon, másrészt minden feladó anyagi lehetőségeihez mérten döntheti el, mely szolgáltatást veszi igénybe. Így egyes csomagok elsőbbséget élveznek.

A netsemlegesség azonban tiltja az ilyen típusú sávok megkülönböztetését és az intelligens forgalom irányítást. Mint az később a netsemlegesség megsértésének típusainál látjuk majd, az internetszolgáltatók nem tehetik lehetővé, hogy a feladó fizessen azért, hogy az ő csomagjai korábban és egyenletes tempóban érjenek célba. (Nem tiltja azonban azt, hogy a megfelelő QoS érdekében internetes tartalom szétosztó hálózat (content delivery/distribution network – CDN szolgáltatását vegye igénybe), melynek hatásköre egészen a felhasználó által szerződött internetszolgáltató hálózatának határáig tart.) Az interneten a netsemlegesség elve alapján valamennyi tartalomszolgáltató és szolgáltatást nyújtó vállalkozás csupán „sima” csomagokat adhat fel, a „postának” ráadásul ezeket térítés nélkül kell továbbítania (Lyons, 2012, 1031-32.o.). Az internet üzleti modellje alapján ugyanis a felhasználó fizet az internetszolgáltatónak a hálózat használatáért, és fizet(het) a tartalomért és alkalmazásokért. Ez a modell a későbbiekben még fontos lesz.

Korábban már írtuk, de most összefoglaljuk, az internet architektúrájának tervezése során két szempontot tartottak szem előtt. Az egyik, hogy az adatokat csomagokra kell bontani (TCP/IP), hogy aztán ezen adatok autonóm módon közlekedhessenek a routerek „elsőként érkezik – elsőként távozik” közömbös irányításával a végpontok között végpont-végpont (end-to-end) elve szerint, és olyan gyorsan közlekedjenek, amilyen gyorsan csak lehet, a legnagyobb erőfeszítés (best-effort – BE) elve alapján (Krämer et al., 2013, 2.o.).

A netsemlegesség megsértésének típusai

BLOKKOLÁS (BLOCKING)

A blokkolás a netsemlegesség megsértésének leggyakoribb módja. Ilyen esetben az internetszolgáltatók kizárják rendszerükből bizonyos típusú tartalmakat, alkalmazásokat vagy tartalomszolgáltatókat, így azok nem érhetik el az internet előfizetőket. Ez adott esetben azt is jelentheti, hogy kizárják a hasonló tartalmat szolgáltató vagy szolgáltatást nyújtó vetélytársakat. Hasonlóképpen blokkolásnak számít egy korai gyakorlat, bizonyos eszközök és csatlakozó hálózatok tiltása, magánhálózatok és wi-fi hálózatok létrehozása az internetre való kapcsolódási ponton túl (Wu, 2003, 143.o.).

LASSÍTÁS (THROTTLING)

A netsemlegesség nem teszi lehetővé, hogy az internetszolgáltatók lassítsák bizonyos tartalmak vagy szolgáltatások elérését. Ez a lassítás gyakran élvezhetetlenné teszi a tartalmat vagy szolgáltatást. Amikor azonban a nagy forgalom következtében a hálózat teljes sávszélességét igénybe veszik a felhasználók, valamennyien lassulást tapasztalnak (Lyons, 2012, 1057. o.). Voltak azonban olyan esetek, hogy a szolgáltatók azért nem bővítettek sávszélességet, hogy a lassulás magától beálljon, és így „külön sávot” kínálhassanak a tartalomszolgáltatóknak.

GYORS ÉS LASSÚ SÁVOK KIALAKÍTÁSA (TIERING)

A gyors és lassú sávok kialakítása a tartalom és alkalmazás szolgáltatók számára a gyakorlatban azt jelenti, hogy külön díj megfizetése ellenében az általuk biztosított tartalmak, vagy adott alkalmazások gyorsabban, jobb minőségben érkeznek meg a felhasználókhöz, növelve ezzel az oly sokra értékelt felhasználói élményt. A hálózatok alapvetően a legjobb igyekezet (best effort – BE) alapján működnek, de nincs garancia, hogy az adatok milyen gyorsan érkeznek meg. Ha a fizetőképesség függvényében változna ez a sebesség, a start-up-ok és nonprofit szervezetek jelentős hátrányt szenvednének.

A gyors és lassú sávok kialakítása egy további kockázatot hordoz magában. Ha az internetszolgáltatóknak jelentős bevétele származhat abból, hogy elsőbbségi hozzáférést biztosítanak a tartalomszolgáltatók számára, könnyen előfordulhat, hogy feladják a BE elvét, és elvárják, hogy a korábbi szolgáltatás színvonalának biztosításáért mindenki fizessen térítést, ezzel egyszerre szedve be díjat az internet előfizetőktől és tartalomszolgáltatóktól. (Krämer et al., 2013, 21.o.).

EGYEDI ÉS KIZÁRÓLAGOS SZERZŐDÉSEK (INDIVIDUAL CONTRACTS AND EXCLUSIVITY AGREEMENTS)

Az egyedi és kizárólagos szerződésekkel az internetszolgáltatók elsőbbséget biztosítanak bizonyos vállalatok által küldött adatoknak (tartalomnak és alkalmazásoknak). Példa erre, hogy a Comcast a Netflix számára különszerződés alapján elsőbbségi kézbesítést biztosított, míg a konkurens Hulanak nem.

Érvek a netsemlegesség mellett és ellen

PRO

Összefoglalva, a netsemlegesség mellett érvelők szerint a netsemlegesség megszűnése:

1. A hagyományos tömegkommunikációs modell felé terelné az internetet, visszaszorítva a hálózaton megismert many-to-many kommunikációs formát. Megszüntetné a tartalombőséget, újra feljebb vinné a megszólalási küszöböt. A netsemlegesség megszüntetése úgy manifesztálná, hogy a tőkeerős médiacentrumok tartalmi jutnának el csak, vagy gyorsabban a felhasználókhöz.
2. Megszüntetné a szabad versenyt a tartalom és alkalmazás (szoftver) fejlesztő cégek között, mivel a tőkeerős vállalkozások előnyt élveznének pénzügyi lehetőségeik miatt, a kis cégek nem tudnák kitermelni a hálózaton való azonos reprezentáció árát.
3. A tartalom és szolgáltatások voltak eddig a fejlődés motorja, ezért fizetnek elő a felhasználók az internetre. Ennek a bőségnak a megszűnésével érdektelenség lépne fel és csökkenne a hálózatra való csatlakozás mértéke világszerte.

A netsemlegesség mellett tör lándzsát a világhálót létrehozó Tim Berners-Lee, a TCP/IP-t és ezzel az internetet létrehozó Vint Cerf, a szerzői jogok és creative commons szószólója Lawrence Lessig is. Több tartalomszolgáltató és szoftvercég is támogatja az elvet: a Yahoo!, az eBay, az Amazon, a Microsoft, a Twitter és a Tumblr.

Vint Cerf érvként azt hozza fel, hogy egy, a netsemlegességet megsértő üzleti konstrukció a központilag irányított tömegkommunikációs modellhez hasonlóvá tenné az internetet, ahol néhány internetszolgáltató határozná meg, milyen tartalmat fogadjanak be a felhasználók (Alan, 2005). Tim Berners-Lee (2006) szerint az internet a szabad versenyen alapuló piacgazdaság egyik pillére. Hasonlóképpen, az internet a fejlesztők közti szabad versenyt támogatja (Wu, 2003, 145-146. o.). Lawrence Lessig és Robert W. McChesney (2006) szerint a netsemlegesség megszűnése az USA kereskedelmi televíziós modelljét honosítaná meg a hálózaton is, a tartalmat néhány vállalkozás hozná létre, és ők szabnák meg az árakat is. Az internet története során számos, ma a meghatározó szerepet betöltő, és kultúránkat is gyökeresen megváltoztató vállalatok (elég csak a Microsoftra, a Google-re, az Apple-re vagy akár a Facebookra gondolni) nagy ötleteiket garázsban vagy kollégiumi szobában tudták megvalósítani. Mindez annak volt köszönhető, hogy a netsemlegesség a maximális versenyt és a hálózathoz való egyenlő hozzáférést biztosította. Az Amazon.com, az eBay vagy a Skype is szolgáltatótól függetlenül vált sikeressé és hozott paradigmaváltást az e-kereskedelemben vagy éppen a kommunikációban (Atkinson – Weiser, 2006).

Minden megsértése a netsemlegességnek a vertikális kommunikációs modellt (egyén-a-tömeghez – one-to-many) preferálja a horizontálissal (tömeg-a-tömeghez – many-to-many) szemben (Wu, 2003, 159. o.). Az internet lényegi újdonsága pedig éppen a many-to-many kommunikációs formában rejlik, szemben tömegkommunikáció *egyén-a-tömeghez* formájával (Dewar, 1988).

Azzal, hogy szabályoznák a feltételeket, amelyek alapján a tartalomszolgáltatók használhatnák a hálózatokat és elérhetik a felhasználókat, az internetszolgáltató manipulálni tudnák az információáramlást is a társadalomban (Lyons, 2012, 1034.o.).

A technika fejlődésének, elterjedésének és olcsóbbá válásának a kulcsa a tartalom és a szabad kommunikáció volt. A felhasználók az eszközöket, a szélessávú internetelérést is azért vásárolták meg, mert már rendelkezésre állt a tartalom, mely érdekelte őket. És az érdeklődés fragmentáltsága miatt nagyon nagy tartalombőségre volt szükség.⁴

KONTRA

- Összefoglalva, a netsemlegesség ellen érvelők szerint a netsemlegesség bevezetése:
1. Visszavetné a hálózati fejlesztéseket, sőt csökkenne a rendszer jelenlegi szolgáltatás minősége is, hiszen ha a szolgáltatók nem jutnak bevételhez, és nem térül meg az eddig befektetésünk, akkor nem lesznek motiválva újabb fejlesztésekre, ezzel pedig az internet fejlődése lassulna le. Ha a költségeket nem lehet a tartalomszolgáltatókra terhelni, akkor a felhasználóknak kellene pluszköltségként kifizetniük a további fejlesztéseket, ráadásul már a korábbiaknál sokkal több átjárású állomást igénylő 5G mobil sztenderd megalapozása folyik. A növekvő költségek miatt csökkenhetne azok száma, akik újonnan csatlakoznának a hálózatra.

⁴ Magyarországon meglepő módon 2002-ben a Való Világ reality adott jelentős lendületet a szélessávú, a felhasználók tömegesen tértek át az ISDN és ADSL technológiára hogy egy Matáv akció keretében bepillantást nyerjenek a műsorba élőben a csak általuk elérhető kamerák képén keresztül.

2. Mivel a piac eddig is működött és folyamatosan új szolgáltatások, tartalmak jelennek meg, nem kell szabályozni a hálózatot ily módon. Sok szerző korábbi példákat hoz arra, hogy az állami szabályozás általában visszaveti a fejlődést, de a szabad versenyt is.

A netsemlegesség ellen kardoskodik Marc Andreessen, az első web böngésző a Mosaic, majd a Netscape létrehozója, Nicholas Negroponte digitális média kutató, a Wired magazin alapítója és a *Being Digital* szerzője, Bob Kahn, aki a netsemlegességet támogató Vint Cerf-fel együtt hozta létre a TCP/IP-t, és ezzel lökést adott az internet fejlődésének. Kahn szerint a netsemlegesség nem más, mint egy szlogen, mely megfagyasztaná az innovációt az internet magjában. Számos internetszolgáltató és hardver gyártó ellenzi a netsemlegességet, többek között az AT&T, a Verizon, az IBM, az Intel, a Cisco, a Nokia, a Qualcomm, az Alcatel-Lucent, a Panasonic és az Ericsson.

Peter Thiel, a PayPal alapítója és a Facebook igazgatósági tagja szerint például a netsemlegesség sohasem volt aktuális, és az internet az elmúlt 15 évben kiválóan működött szabályozás nélkül is, ráadásul azokban az esetekben, amikor a kormányok szabályozni akarták a technológiát, általában kontraproduktívan jártak el (*Back to the Future with Peter Thiel*, 2011).

Az internetszolgáltatók szerint eddig csupán ők fejlesztették saját költségükre a hálózatot, és a legnépszerűbb weboldalak és tartalomszolgáltatók térítés nélkül használhatják az erőforrásaikat saját üzleti előnyükre (Waldmeir, 2006, idézi Cheng et al., 2011, 2. o.), így lehetőséget kell nekik adni egyedi szerződésekre, illetve gyors és lassú sávok kialakítására (Krim, 2005, idézi Cheng et al., 2011, 2. o.). Az online tartalom tárházának exponenciális növekedésével a felhasználók mind nagyobb sávszélességet használnak fel, ezért további befektetésekkel kell fejleszteni a hálózatot. A fent vázolt bevételszerzési lehetőség nélkül azonban az internetszolgáltatók szerint ezek a fejlesztések elmaradnak majd, vagy magasabb díjakat kell kérni a felhasználóktól.

A netsemlegességet ellenzők szerint olyan szerződéseket kellene kötni, melyek megengedik, hogy egy adott csoportba tartozó szolgáltatások vagy tartalmak továbbításáért külön díjakat lehessen kérni. Például a VoIP szolgáltatás használatáért egy adott összeget, míg az IPTV szolgáltatásokért egy másikat. Ez szerintük nem lenne diszkriminatív vagy versenyellenes (Wyatt, 2010).

TECHNIKAI SZEMPONTOK

A netsemlegesség kérdéskörének tárgyalása hiányos lenne, ha nem térnénk ki a megnövekedett tartalomigény és forgalom technikai leírására. 2015-ben az FCC elnöke, Tom Wheeler a szélessáv paramétereit a korábbi 4 Mbit/s-ról 25 Mbit/s-ra változtatta.

Az 1990-es évek elejétől megfigyelhető, ahogy az adatforgalom az interneten exponenciálisan növekszik. A grafikus böngészők megjelenése képi forradalomhoz vezetett, majd ezt követte az mp3 forradalom, 2003-tól pedig a mind nagyobb felbontású videó anyagok streamelése és a peer-to-peer fájlcseré egyre szélesebb sávú kapcsolatot igényel. 2007-ben például a YouTube akkora mennyiségű adatot streamelt három hónap alatt, mint a világ valamennyi rádiója és tévécsatornája egy éve alatt, azaz 75 petabyte-ot (Swanson, 2007).

Végezetül, a most kirobbant UHD, 4K forradalom esetében a videó formátum stabil továbbítása már állandó 20Mbit/s sebességet igényel, de egyes, veszteség mentes tömörítések, például az UMAX Koreában 32Mbit/s stabil átvitel esetén biztosítanak megfelelő képet (Rayburn, 2015).

A 2011-es berec felmérés eredményeinek ismertetése

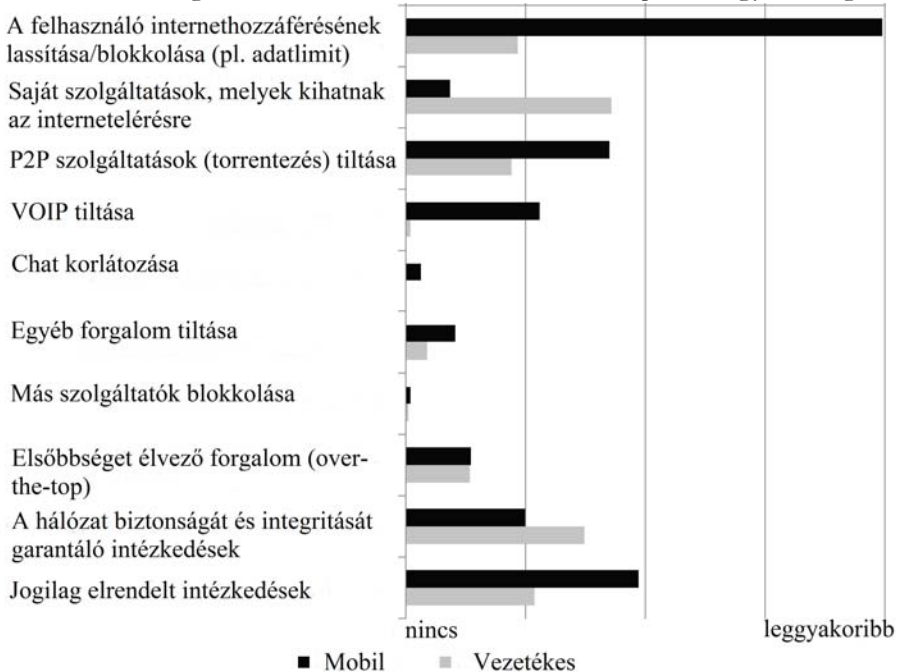
Az első hálózatforgalommal és irányítással – netsemlegességgel – kapcsolatos globális felmérést 2011-ben végezte az Európai Elektronikus Hírközlési Szabályozók Testülete (Body of European Regulators for Electronic Communications – BEREC) az Európai Bizottság megbízásából. A bizottság az internetszolgáltatók blokkolási és lassítási gyakorlatát kívánta megismerni.

A kérdőívet a következő országok szolgáltatói töltötték ki: Ausztria, Belgium, Bulgária, Horvátország, Ciprus, Csehország, Dánia, Észtország, Finnország, Franciaország, Macedónia, Németország, Görögország, Magyarország, Írország, Olaszország, Lettország, Litvánia, Luxemburg, Málta, Norvégia, Lengyelország (1. táblázat), Portugália, Románia, Szlovák Köztársaság, Szlovénia, Spanyolország, Svédország, Svájc, Hollandia, Törökország és az Egyesült Királyság.

A felmérés során a következő eredmények születtek: a vezetékes szolgáltatók 35% saját tartalomszolgáltatást vagy alkalmazáshasználatot is kínál (VOD, VoIP vagy IPTV), melyek érinthetik más tartalmak és szolgáltatások BE továbbítását. A mobilszolgáltatók 83% alkalmaz adatlimitet, míg a vezetékes szolgáltatók nagy része szerződésben jelzi, hogy bizonyos feltételeket „fair”, lakossági használat során biztosít.

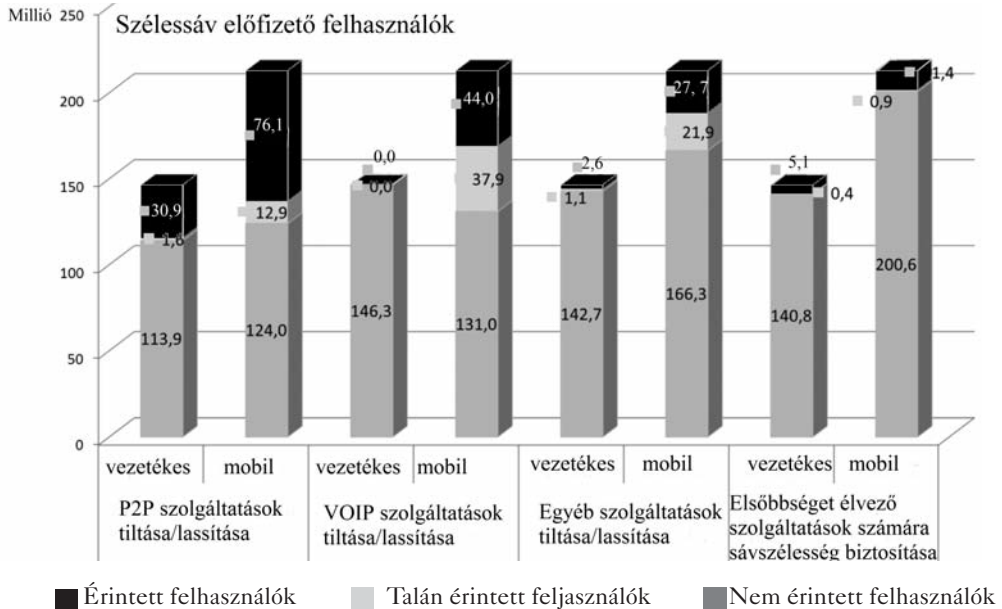
A P2P technológia kapcsán a jelentés kiemeli, hogy 49 vezetékes szolgáltató (a 266-ból) és 41 mobilszolgáltató (a 115-ből) korlátozza a torrentezést. A VoIP használatát 28 mobilszolgáltató korlátozza (a 115-ből). Egyes esetekben a szolgáltatók egyedi szerződéseknak megfelelően adott szolgáltatások által továbbított adatmennyiséget nem számítanak bele a letöltési limitbe (1. ábra).

Az internetszolgáltatók által alkalmazott korlátozások típusai és gyakorisága

1. ábra Korlátozás típusok és azok gyakorisága

A vezetékes internet előfizetők 21%-át érintik a P2P-re vonatkozó korlátozások, míg 78%-át nem. A mobilinternet előfizetők esetében már csupán 58% nem érintett a korlátozásban. Hasonlóképpen, a mobil előfizetők 21%-a érintett a VoIP korlátozásokban technikailag vagy olyan szerződést ír alá, mely tiltja az interneten keresztül történő telefonálást (2. ábra).

2. ábra A korlátozásokban érintett felhasználók száma

Vezetékes:	Mobil
DIGI	DIGI
DRÁVANET	EnterNet 2001
EnterNet 2001	Externet
Externet	Invitel
GTS Hungary	Magyar Telekom
Invitel	PR-TELECOM
Magyar Telekom	Tarr Építő
PR-TELECOM	Telenor Magyarország
RubiCom	ViDaNet
Tarr Építő	Vodafone
UPC	
ViDaNet	

1. táblázat A BEREC felmérésében résztvevő magyar szolgáltatók

A szabályozási kezdeményezések kronológiája

Tanulmányunkban válogatást közlünk a szabályozások történetéből. Természetesen lehetetlen lenne egy egész világra kiterjedő történetfolyamatot felvázolni. Ezért, hogy némi lefedettséget biztosítsunk, úgy döntöttünk, hogy valamennyi kontinenst szerepeltetjük, azon belül pedig azon országokra fókuszálunk, melyek kiemelten jelentősek a netsemlegesség tárgyalásának szempontjából. (Mint már jeleztük a bevezetőnkben, a magyar helyzetre most nem térünk ki.)

AMERIKA

EGYESÜLT ÁLLAMOK (USA)

2005. A FCC első alkalommal tárgyalja a netsemlegesség kérdését, ekkor még a telefontársaságok által nyújtott internetelés kapcsán, a nyílt hozzáférés elvét hirdetve. Ha egy telefontársaság internet hozzáférést biztosít, akkor lehetővé kell tennie a riválisok számára is a vezetékei használatát. Ez a szabályozás még az AT&T monopóliumával kapcsolatos vitára vezethető vissza (Lyons, 2012, 1038. o.). Ebben az évben a szabad és nyílt internet megőrzésének érdekében a bizottság három alapszabályt fogadott el, melyek a jelenleg érvényben lévő szabályozáshoz képest kikapukat biztosítottak az internet szolgáltatóknak:

1. Az internetszolgáltatóknak átláthatóvá kell tenniük a hálózat menedzselési gyakorlatukat.
2. A vezetékes internetszolgáltatók nem blokkolhatják a legális tartalmakat, szolgáltatásokat, illetve eszközöket sem.
3. A vezetékes szolgáltatók ésszerűtlenül nem diszkriminálhatnak a legális forgalom továbbítása során.

2007. A Comcast megsérti a netsemlegességet azzal, hogy lassítja a P2P szolgáltatásokat. Ebben az évben Barack Obama szenátor választási ígéretei között szerepel, hogy elnökként támogatja majd a netsemlegességet.

2010. Az FCC konkrét, a korábbinál szigorúbb szabályozást vezet be, ennek immár része az is, hogy az internetszolgáltatók nem blokkolhatnak weboldalakat.

2011. A szabályozás elfogadás után a Verizon Communications pert indít, melynek kimeneteleként később visszavonják a rendeletet.

2014. január 14. A szövetségi fellebbviteli bíróság hatályon kívül helyezi az FCC 2010-es rendeletét. Január 15-én egy felhasználó petíciót indít a Fehér Ház *We the People* platformján, arra kérve az Obama adminisztrációt, hogy állítsa vissza a netsemlegességet, és az internetszolgáltatókat sorolja a *common carriers* - távközlési közszolgáltatók kategóriába, amivel szigorúbb szabályozások vonatkoznak majd rájuk. Február 4-én civil nyomásra a FCC kidolgozza *Title II of the Communications Act*-ot, az internet felhasználóknak minden eddiginél nagyobb védelmet biztosítva.

2015. február 26-án az FCC elfogadja a Title II-t, ezzel távközlési közszolgáltatók közé sorolja az internetszolgáltatókat. Április 14-én az AT&T azon a washingtoni bíróságon támadja meg a döntést, mely már a 2010-es szabályozást is törvényen kívül helyezte.

KANADA

2011-ben a kanadai Rádió, Televízió és Távközlési Bizottság (CRTC) úgy döntött, hogy adatfelhasználás alapú számlázást lehet bevezetni. A döntést kritikusan azzal támadták meg, hogy az diszkriminálja a nagyméretű fájlokat – az online médiát.

CHILE

A dél-amerikai ország volt az első a világon, mely törvénybe foglalta a netsemlegességet. 2010. június 13-án a chilei parlament a telekommunikációs törvényében rögzítette a netsemlegességet, mely megakadályozza az internetszolgáltatókat abban, hogy önkényesen blokkoljanak, diszkrimináljanak, lassítsanak adatokat a hálózatukon, ezzel biztosítva a felhasználóknak, hogy akadálytalanul küldjenek vagy fogadjanak bármilyen legális tartalmat.

ÁZSIA

Ázsia nem tölt be vezető szerepet a netsemlegesség témában, ahogy például a behálózottság terén élen jár, sokkal inkább az USA-ban és EU-ban zajló vitákra figyel.

DÉL-KOREA

A szélessávban és hálózati technológiákban világegyetű Dél-Korea az USA és EU netsemlegességgel kapcsolatos intézkedéseit és szabályozásait, azok hatását elemezve igyekszik álláspontot kialakítani, majd később koherens törvényeket hozni (Sin, 2014, 59–60. o., Seol, 2011) Az EU-s szabad versenyt biztosító törvények jelentősen befolyásolták a koreai szabályozást is (Choe, 2014), de közben folyik a saját út keresése is (Yong, 2014, 7. o.).

Koreában a netsemlegességről szóló vita kezdetben alapvetően arról szólt, hogyan biztosítható a szabad verseny az internet- és tartalomszolgáltatók közt. 2011-től ebbe a vitába bekapcsolódtak a politikusok, tudományos testületek és civil szervezetek is, a hangsúly pedig a felhasználók jogaira tevődött át, miközben a témát társadalmi és kulturális kontextusban kezdték el vizsgálni. A koreai helyzet jelentősen különbözik az egyesült államokbelitől, és sokkal inkább hasonlít az EU-s viszonyokra. A vitában résztvevők többsége ugyanis egyetért abban, hogy a jelenlegi szabályozások elegendők, és a nemzetközi tapasztalatokra kell figyelni (Chung – Yi, 2012, 717-719. o.).

JAPÁN

A szigetországban nagy verseny van az internetszolgáltatók között, így már 2004-ben bevezették a 100 Mbps sebességű internetelérést (Yang, 2004), miközben az előfizetői díjak jelentősen az USA és EU átlaga alatt vannak (Cheng et al., 2011, 30. o.). A japán távközlési törvény tiltja az adatblokkolást vagy lassítást, és egyben kimondja, hogy a szolgáltatók a legális tartalom típusát sem azonosíthatják, így korlátozó intézkedéseket sem alkalmazhatnak.

INDIA

2015 márciusában az indiai törvényhozók konzultációt indítottak a netsemlegesség témájában. Az eredeti javaslat lehetővé tette volna a tartalom és szolgáltatások diszkriminációját, így egy hónap alatt a telekommunikációt szabályozó testület (TRAI) több mint 1 millió tiltakozó e-mailt kapott.

AUSZTRÁLIA

Két ausztrál internetszolgáltató, az iiNet és az Optus hat havi ingyenes Netflix hozzáférést biztosít, megszegve ezzel a netsemlegesség elvét.

AFRIKA

Afrikában az Orange mobilszolgáltatónak rendkívül erős pozíciói vannak, és mint az már írtuk, a mobilforradalom előnyeinek kihasználása érdekében a Google kizárólagos szerződést kötött, hogy tartalmi és szolgáltatásai elsőbbséget élvezzenek.

*EURÓPA**HOLLANDIA*

Hollandia volt a második ország a világon, mely törvénybe foglalta a netsemlegességet a 2012. június 4-én életbe léptetett szabályozással, mely az adatok egyenrangúságát biztosítja és tiltja a diszkriminációt.

EU

2013

Neelie Kroes, az Európai Bizottság területért akkoriban felelős biztosa szerint alapvetően a felhasználók érdekei miatt kell szigorúan szabályozni az internetszolgáltatók gyakorlatát, azért is, hogy az EU demokratikus alapértékei: a média és véleménynyilvánítás szabadsága érvényesüljenek. Van azonban *de*. Kroes szerint ez szabadság nem anarchia, ahogy például nem lehet korlátozni senkit sem abban, hogy milyen személygépkocsit vásárol, mások védelmében mégis kötelezni kell a szabályok betartására, adók és útdíjak megfizetése. Ez az analógia azt sejteti, hogy a szabad adatmozgás biztosításának vannak keretei. Mások védelme így magába foglalhatja, hogy egyes nagy adatátvitelt generáló szolgáltatásoktól meg kell védeni a többi felhasználót, és a szolgáltatók ilyenkor feladata beavatkozni. Ez az elképzelés és a következő pontok is jelzik, az EU-ban és USA-ban eltérően értelmezik a netsemlegességet:

- a fejlődés érdekében az új szolgáltatásokat tilos korlátozni csak azért, mert nagy sebességű internetkapcsolat vesznek igénybe (itt nem esik szó az adatok mennyiségéről);
- az előfizetői szerződéseket közérthetően kell megfogalmazni;
- lehetővé kell tenni az egyszerű szolgáltató váltást;
- az internetszolgáltatók, amennyiben tartalmat is szolgáltatnak, vagy plusz szolgáltatásokat biztosítanak, tilos a versenytársakat korlátozni a saját hálózatuk használatában (Dajkó, 2013).

2014-ben az Európai Parlament megszavazta a netsemlegességi törvényt. 2015 végétől tilos szolgáltatásokat korlátozni. Kiskaput nyitnának viszont oly módon, hogy egyes esetekben a szükségesnél nem hosszabb ideig bizonyos típusú adatforgalmakat korlátozni vagy akár blokkolni is lehetne. Hasonlóképpen a BE mellett magasabb QoS biztosító egyéni szerződéseket is köthetnek az internetszolgáltatók tartalom vagy más szolgáltatókkal. A jelenlegi állás szerint végül lesznek lassító és gyorsító sávok.

Közbevetés: internet, mint közmű

Az internet mára már az alapvető infrastruktúra része. Ugyanolyan fontos szerepet tölt be a gazdaságban és a polgárok életében, mint az úthálózat vagy az elektromos hálózat – információs szupersztrádává vált. Az internet a mindenütt jelenlévő számítástechnika részévé vált (Weiser, 1991). Így merült fel az az igény, hogy az internethálózatot közművé minősítsék.

Hogy megértsük ezen átsorolás fontosságát, először is röviden meg kell ismerkednünk a közmű fogalmával. Az általános definíció szerint a *közmű* fogalom alatt a lakosság és más fogyasztók folyamatosan vagy időszakon megjelenő szükségleteit kielégítő létesítményeket értjük. A közművek típusai közé tartoznak a víz, energia, közlekedési, illetve távközlési közművek. Az internet megjelenése előtt ide tartozott a telefonhálózat. Mivel közműveken bárki számára azonos szolgáltatást kell biztosítani, elképzelhetetlen lenne például, ha felhasználók csak ezért tudnák nehezebben elérni egymást, mert más szolgáltatókhoz tartoznak. Vagy az is léletszerűtlen lenne, ha a tudományos beszélgetések előnyt élveznének a cseveggéssel, pletykálással szemben (Darabos, 1996). Így, ha az internet közművé válik, akkor a szolgáltatónak nincs már joga a hálózati forgalom diszkriminálására annak forrása vagy tartalma alapján (Gálffy, 2014).

Szelektálás, preferálás

Összetett problémával állunk szemben. A felhasználók a tartalomért és szolgáltatásokért használják az internetet. A szolgáltatók kezdetben csak a tartalom áthaladását biztosították az előfizetési díj fejében. Senki sem fizetne ugyanis egy futárcégnek, ha az nem szállítana neki házhoz termékeket, és csak úgy fuvarozgatna átalánydíjért cserébe az otthona és a raktár között. A felhasználók gyakran fizetnek az internetszolgáltatóknak és fizetnek a tartalomszolgáltatóknak is. A felhasználók számára a hálózat önmagában teljesen értéktelen. A szolgáltatók rájöttek, hogy nekik is érdemes tartalmat kínálniuk olyan tartalmat, melyért fizetnének is a felhasználók. Ilyenek a film vagy a zene - és ez esetben a tartalmakat érdemes gyorsabban elérhetővé tenni, vagy éppen kiemelve a letöltési korlátból.

Ha a felhasználónak gazdasági okok miatt lesz érdemes döntenie egyes tartalmak mellett, csökken a kulturális sokszínűség és csökken az internet szabadsága is. Ha jönnek majd a játékosoknak, Skype-ot használókra szánt csomagok, melyek magasabb árért cserébe alacsonyabb késleltetést adnak, akkor komoly csatákra kell készülni, hiszen ezzel más tartalomszolgáltatók hátrányba kerülnek és sérül a netsemlegesség elve.

ELLENTMONDÁSOS PÉNZÜGYI MODELLEK

Az internetszolgáltatók szerint, ha a hálózatukban lévő forgalom aránytalanul nagy részét videós szolgáltatások kötik le, akkor joggal kérhetnek díjat a videó streamelőktől, hogy továbbítsák ezt a tartalmat az előfizetőkhez. Az internetszolgáltató azért kér előfizetői díjat a felhasználóktól, hogy azok később bármilyen, a hálózaton elérhető tartalomhoz és szolgáltatáshoz hozzáférjenek. A felhasználók a tartalom miatt kötnek szerződést az internet szolgáltatókkal, tartalom nélkül nincs szükségük internetelésre. Ha az internet szolgáltató nem támogatja a tartalom létrehozását, akkor a tartalomszolgáltatók sem akarják a hálózat fenntartását és fejlesztését támogatni. A tartalomszolgáltatók bevétele reklámból

és bizonyos esetekben előfizetői díjából származik. Az internetszolgáltatók bevétele előfizetői díjából származik.

A tévétársaságok esetében, ha ingyen adják a műsorukat, akkor az bekerül sok kábeltévé szolgáltató csomagjába. Ezzel növekszik a műsorok nézettsége, így értékesebbé válik a reklámidő és több bevétele származik a csatornának. Ha a társaság előfizetésből remél bevételeket, akkor a tartalmait például nem szakíthatja meg reklámokkal. Az a modell tehát nem működik, hogy előfizetői díjat és reklámpénzt is kér egy csatorna.

Ezzel szemben, a netsemlegesség mellett kiállók azt hangsúlyozzák, hogy az internetszolgáltatók egy olyan modellben érdekeltek, melyben, miután a felhasználó kifizette az internet elérés díját, a tartalomszolgáltatóktól is díjat kérnének. Az internet működési elve azonban nem ez.

Esettanulmány az internet.org-ról

Az Internet.org projekt a Facebook és 6 vállalat (Samsung, Ericsson, MediaTek, Opera Software, Nokia és Qualcomm) együttműködése keretében jött létre. Az alapítók szerint a vállalkozás célja, hogy bizonyos internet szolgáltatásokat ingyenesen elérhetővé tegyen a gazdaságilag kevésbé fejlett országokban. Az Internet.org 2013. augusztus 20-án indult, amikor a Facebook alapítója, Mark Zuckerberg megjelentetett egy tíz oldalas kiáltványszerű tervezetet, melyben részletesen bemutatatta vízióját. Ezek szerint az Internet.org a Facebook Zero kezdeményezés után egy következő lépés, mely arra rendeltetett, hogy könnyebbé (ingyenessé) tegye az internetelérést sok ember számára. A tanulmány egyik állítása, hogy az internethez való hozzáférés emberi jog.

Az alapító Zuckerberg indokai a következők voltak: a világ behálózása korunk alapvető kihívása. Amikor valaki hozzáfér az internethez, nem csupán családjával és barátaival léphet kapcsolatba, de lehetősége lesz olyan információkhoz jutni, melyek segítségével munkát találhat, vállalkozást indíthat, egészségügyi ismeretekre tehet szert, hozzáférhet oktatási anyagokhoz és pénzügyi szolgáltatásokhoz. Résztvévő válhat a tudás alapú társadalomnak (Zuckerberg, 2014).

Az Internet.org országonként mobilszolgáltatókkal karöltve lehetővé teszi a felhasználók számára, hogy néhány alkalmazást adatforgalom számlázás nélkül érjenek el. Ezen alkalmazások országonként változnak, azonban több közös is van, mint például a Wikipédia, az UNICEF Facts for Life egészségügyi oldala, a BBC News, az Accuweather és a természetesen a Facebook. A szolgáltatás igénybevételéhez egy dedikált Android alkalmazás, az Internet.org weboldal, vagy az Opera Mini böngésző használata szükséges. Feltétel továbbá, hogy a kijelölt weboldalak minimális adatmennyiséget generáljanak, így nagyfelbontású képek és videók nézése vagy éppen a VoIP nem lehetséges.

A résztvevő országok csatlakozási sorrendben: Zambia, Tanzánia, Kenya, Kolumbia, Ghána, India, Fülöp-szigetek, Guatemala, Indonézia, Banglades, Malawi, Pakisztán, Szenegál, Bolívia.

KRITIKÁK

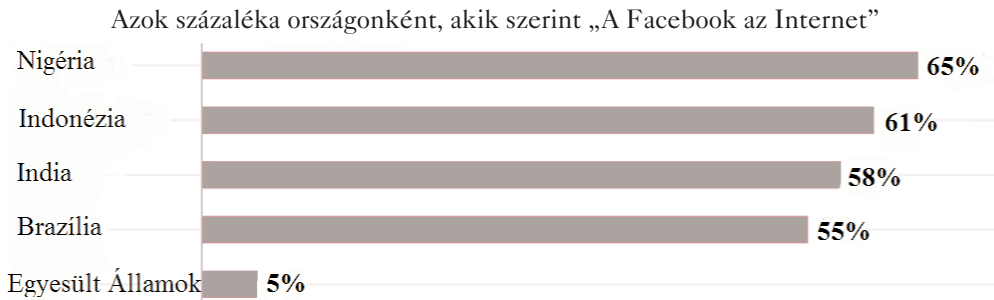
Az Internet.org projektet leginkább a netsemlegesség megsértésével vádolják, utalva arra, hogy a Facebook saját szolgáltatásait favorizálja a versenytársakéval szemben. Indiában például a kritikusok szerint az Internet.org nem más, mint a Facebook helyettesítője (proxy-ja), mely a szegény indiai polgárokat célozza meg, és valójában a kapuőr szerepét tölti be. Ahelyett, hogy a felhasználók hozzáférést kapnának a teljes internethez – mondják –,

valójában a Facebook internet-verzióját, csupán egy szűk szegletét kapják. Komoly aggodalomra ad okot szerintük, hogy a felhasználók az internet egy átszabott, korlátozott verziójára „szoknak rá”, így a kezdeményezés digitális neokolonializmusként is felfogható. Így, e formájában, a kezdeményezés megsérti a netsemlegességet, veszélyezteti szólásszabadságot, nem biztosít egyforma lehetőségeket mindenki számára, sérti az adatbiztonságot és innovációt.

Az Internet.org kritikusai egyetértenek abban, hogy a digitális szakadékot át kell hidalni. Ezt azonban megfelelő módon kell elérni. Ha csupán néhány weblap megtekintése és a Facebookon való megnyilvánulás jelenti majd az internetet sokak számára, akkor e felhasználók „digitális gettóba” (Gilulla, 2015), vagyis a már ismert „fallal körülvett kertbe” (walled garden), egy zárt platformra lesznek zárva.

FACEBOOK = INTERNET?

Az Internet.org az internet egy limitált részére való felhajtóként funkcionál. Egy 2015-ös kutatás szerint (research.geopoll.com⁵) Indonézia Facebook felhasználóinak 11%-a még sohasem használta az internetet. Hasonlóképpen, az Internet.org indulása után a Nigériában élők 65%-a, míg az indonéz lakosok 61%-a szerint igaz az állítás, miszerint „A Facebook az Internet”. Ezzel szemben az USA-ban a válaszadók csupán 5%-a értett egyet a kijelentéssel.

3. ábra Internet = Facebook?
Forrás: Geopoll, Jana, SurveyMonkey

A kritikákra válaszolva a Facebook bejelentette, hogy 2015 májusától megnyitja valamennyi weboldal előtt a platformot, mely adott feltételeket teljesítenek. Fordulóponthoz értünk tehát. A különböző előrejelzések szerint a következő években több milliárd ember válik majd internethasználóvá, így nem mindegy, hogy egyazon tartalmakhoz és szolgáltatásokhoz férnek-e majd hozzá, mint az első 3 milliárd, vagy másodrendű digitális állampolgárok lesznek, limitált hozzáféréssel, és néhány IKT vállalat és mobilszolgáltató által kijelölt online környezetben mozoghatnak csak, a teljes internet pedig elérhetetlen lesz számukra (Levy, 2015).

⁵ <https://drive.google.com/folderview?id=0B4ZVQwBvLAEgQ1dpQ3VycDV7TYkk&usp=sharing>

További kérdések és jövőképek:

Összegzés helyett inkább további kérdéseket és néhány lehetséges választ vázolnánk fel. Úgy gondoljuk például, hogy a gyorsító sávok és internetszolgáltatókkal kötött exkluzív szerződések helyett nem számítana a netsemlegesség megszégésének, ha a videó streamelő szolgáltatók a CDN-ek szolgáltatásait vennék igénybe.

Elképzelésünk szerint a netsemlegességi törvénynek kellene egy olyan kitévelt tartalmaznia, mely pozitív diszkriminációt biztosít bizonyos sürgősségi, életmentő vagy biztonsági esetekben. Az okosvárosok megjelenésével ugyanis a közlekedést szabályozó rendszerek, az okosautók vagy éppen egy videó konzílium formájában közvetített műtét során az orvosok valós időben (low latency, low jitter) kell, hogy küldjenek és kapjanak adatokat.

A netsemlegességet erősíthetné például az is, ha az önkormányzatok ingyenes vezetékes vagy vezeték nélküli internetelérést biztosítanának a lakosságnak, amire már van példa világszerte. Mindez beleillene abba a koncepcióba, hogy az internetet mindenki által ingyen használható közművé minősítsék, ahogy a települések útjait is.

Irodalom

- Atkinson, R. D., Weiser, P. J. (2006): *A "Third Way" on Network Neutrality*. Information Technology and Innovation Foundation, 2006. 05. 30. <http://www.itif.org/files/netneutrality.pdf>. (utolsó letöltés 2015. 07. 23.)
- Berners-Lee, T. (2006): *Net Neutrality: This is serious*. <http://dig.csail.mit.edu/breadcrumbs/node/144> (utolsó letöltés 2015. 07. 23.)
- Blahó M. (2015): Ott is volt konzultáció: közmű lesz az amerikai internet. *Világgazdaság online*, 2015. 02. 26. <http://www.vg.hu/gazdasag/gazdasagpolitika/ott-is-volt-konzultacio-kozmu-lesz-az-amerikai-internet-445093>. (utolsó letöltés 2015. 05. 20.)
- Swanson, B. (2007): The Coming Exaflood. *The Wall Street Journal*. 2007. 01. 20. <http://www.discovery.org/a/3869> (utolsó letöltés 2015. 07. 21.)
- Cheng, H. K., Subhajyoti, B., Hong, G. (2011): The debate on net neutrality: A policy perspective. *Information Systems Research* Volume 22. Issue 1. https://www.mgmt.purdue.edu/academics/mis/workshop/papers/sb_020907.pdf (utolsó letöltés 2015. 07. 13.) [a hivatkozásainkban az oldal-számolás erre, és nem a nyomtatott a verzióra vonatkozik]
- Choe, Y. (최요섭) (2014): A Study of Net Neutrality and Search Neutrality Control in Europe: A Comparative Perspective (유럽에서의 망 중립성 및 검색 중립성 규제에 관한 연구: 유럽 연합과 영국의 관련 규제, 사례 및 이론을 중심으로). *Journal of European Union Studies* (EU 연구), Number 37. 69-98.
- Chung, H. Y., Yi, S. M. (정호열, 이상민 망중립성) (2012): A Study on the Regulation of Net Neutrality in Korea (Net Neutrality - 논쟁과 관련 규제 소고). *ICLS (성균관법학)* Volume 24. Issue 3. 717-741.
- Crawford, S. (2014): The Wire Next Time. *New York Times*, 2014. 04. 27. http://www.nytimes.com/2014/04/28/opinion/the-wire-next-time.html?_r=0 (utolsó letöltés 2015. 07. 23.)
- Cummings, J., Kraut, R. (2002): Domesticating Computers and the Internet. *The information Society*, Volume 18. Issue 3. 221-231.
- Dahlberg, L. (2005): The Internet as public sphere or culture industry? From pessimism to hope and back. *International Journal of Media and Cultural Politics*, Volume 1. Issue 1. 93-96.

- Dajkó P. (2013): Az EU betiltaná az apróbetűs szerződési feltételeket, *IT Café*, 2013. 06. 04. http://it-cafe.hu/hir/euEb_kroes_netsemlegesseg_net_neutrality.html (utolsó letöltés 2015. 03. 13.)
- Dajkó P. (2015): Új csata a netsemlegességi háborúban. *IT Café*, 2015. 02. 05. http://itcafe.hu/hir/netsemlegesseg_usa_fcc.html (utolsó letöltés 2015. 06. 23.)
- Darabos P. (1996): *Közművek - Közmű rendszerek*. (Jegyzet kézirat, BME). <ftp://host2.hosting.bme.hu/Oktatas/Muszaki%20menedzsereknek/Ep-Spec.Ism/Kozmurendszerek.pdf> (utolsó letöltés 2015. 07. 21.)
- Davidson, A. (2005): *Vint Cerf speaks out on net neutrality*. <http://googleblog.blogspot.hu/2005/11/vint-cerf-speaks-out-on-net-neutrality.html> November 08, 2005.
- Dewar, J. A. (1998): *The Information Age and the Printing Press: Looking Backward to See Ahead*. Rand Corporation.
- DiMaggio, P., Hargittai, E., Neuman, W- R., Robinson, J. P. (2001)? Social Implications of the Internet. *Annual Review of Sociology*, Volume 27. Issue 1. 307-335.
- Gálffy Cs. (2014): Unortodox hálózati semlegesség jöhet Amerikában. *hsw.hu*, 2014. 11. 04. <http://www.hsw.hu/hirek/53103/fcc-tom-wheeler-internet-halozat-semlegesseg-jog.html> (utolsó letöltés 2015. 07. 21.)
- Genachowski, J. (2009): Conversations with FCC Chairman Julius Genachowski: Thoughts on the October Commission Meeting & the Open Internet NPRM, 2009. 10. 22. http://www.openinternet.gov/openmeetings/2009_10_22ocm.html (utolsó letöltés 2015. 07. 11.)
- Gillula, J., Malcolm J. (2015): *Internet.org Is Not Neutral, Not Secure, and Not the Internet*. <https://www.eff.org/deeplinks/2015/05/internetorg-not-neutral-not-secure-and-not-internet> (utolsó letöltés 2015. 07. 21.)
- Hahn, R., Wallsten, S. (2006): The economics of net neutrality. *The Economists' Voice*, Volume 6. Issue 3. 1–7.
- Kerekes P. (2015): *Self-publishing - Az ön-menedzselésű független könyv irodalmi és kiadói modellje*. Budapest, Kossuth.
- Kim, Y. (김용규) (2014): Net Neutrality Regulation and Management of Internet Traffic of Korea: Issues and Evaluations (우리나라의 망 중립성 규제와 인터넷 트래픽 관리: 이슈와 평가). *Journal of Law and Economic Regulation, 경제규제와 법*, Volume 7. Issue 1. 7-26.
- Krämer, J., Wiewiorra, L., Weinhardt, C. (2013): Net neutrality: A progress report. *Telecommunications Policy*, Volume 37. Issue 9. 794-813. [a hivatkozásainkban az oldalszámozás erre, és nem a nyomtatott a verzióra vonatkozik] <http://www.im.uni-karlsruhe.de/upload/publications/336c39b3-7a62-4159-bb1a-483f39dd5b24.pdf> (utolsó letöltés 2015. 07. 23.)
- Krim, J. (2005): Executive Wants to Charge for Web Speed. *Washington Post*. 2005. 12. 1. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/11/30/AR2005113002109.html> (utolsó letöltés 2015. 07. 11.)
- Lessig, L., McChesney, R. W. (2006): No Tolls on The Internet. *Washington Post*. 2006. 06. 07. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/06/07/AR2006060702108.html> (utolsó letöltés 2015. 07. 21.)
- Lessig, L., Wu, T. (2003): *Ex Parte Submission in CS Docket No. 02-52* (nyílt levél) 2003. 08. 23. http://timwu.org/wu_lessig_fcc.pdf. (utolsó letöltés 2015. 06. 28.)
- Levy, J. (2015): Opinion: Facebook's Internet.org isn't the Internet, it's Facebooknet. *Wired*. 2015. 05. 05. <http://www.wired.com/2015/05/opinion-internet-org-facebooknet/> (utolsó letöltés 2015. 07. 21.)
- Lewin, K. (1943): Forces behind food habits and methods of change. *Bulletin of the National Research Council*, Volume 108. 35–65.
- Lyons, D. A. (2012): Net Neutrality and Nondiscrimination Norms in Telecommunications: A Historical Perspective. *Arizona Law Review* Volume 54. 1029-1071.
- Meyer, D. (2011): Kroes attacks Dutch net-neutrality rules. *ZDnet*. 2011. 10. 03. <http://www.zdnet.co.uk/news/regulation/2011/10/03/kroes-attacks-dutch-net-neutrality-rules-40094084> (utolsó letöltés 2015. 07. 23.)

- Molnár Gy. (2012): A technológia és hálózatalapú alapú tanulási formák és attitűdök az információs társadalomban, különös tekintettel a felsőoktatás bázisára. *Információs Társadalom* XII. évfolyam 3. szám 61-76.
- N. A. (2005): *Appropriate Framework for Broadband Access to the Internet over Wireline Facilities*, Policy Statement <http://www.steptoe.com/assets/attachments/2040.pdf> (utolsó letöltés 2015. 06. 23.)
- N. A. (2012): *A view of traffic management and other practices resulting in restrictions to the open Internet in Europe, Findings from BEREC's and the European Commission's joint investigation*. http://ec.europa.eu/digital-agenda/sites/digital-agenda/files/Traffic%20Management%20Investigation%20BEREC_2.pdf (utolsó letöltés 2015. 07. 23.)
- N. A. (2012): *WCIT Background Brief*. <http://www.itu.int/en/wcit-12/documents/wcit-background-brief11.pdf> (utolsó letöltés 2015. 07. 23.)
- N. A. (2015): Brüsszeli vita a roamingdíjak és a netsemlegesség miatt. *sg.hu*. 2015. 13. 05. <http://sg.hu/cikkek/111029/brusszeli-vita-a-roamingdijak-es-a-netsemlegesseg-miatt> (utolsó letöltés 2015. 07. 23.)
- N. A. (2015): <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/06/30-roaming-charges/>
- N. A. (2015): *Millions of Facebook users have no idea they're using the internet*. <http://qz.com/333313/millions-of-facebook-users-have-no-idea-theyre-using-the-internet/> (utolsó letöltés 2015. 07. 21.)
- N. A. <http://www.savetheinternet.com/net-neutrality-what-you-need-know-now> (utolsó letöltés 2015. 07. 23.)
- Park, S. A. (박설아) (2011): Study on 'Net neutrality' policies: Focused on the institutional change in the U.S. and Europe (망 중립성 정책 변화에 관한 연구: 미국과 유럽의 제도를 중심으로). *Information Society (정보와사회)*, Volume 20. 85-119.
- Ray, B., Leach, A. (2015): Orange boasts: We made Google PAY US for traffic. *The Register* 2013. 01. 17. http://www.theregister.co.uk/2013/01/17/google_orange/ (utolsó letöltés 2015. 07. 23.)
- Rayburn, D. (2015): *The Adoption Of 4K Streaming Will Be Stalled By Bandwidth, Not Hardware & Devices*. 2015. 01. 14. <http://blog.streamingmedia.com/2015/01/4k-streaming-bandwidth-problem.html>. (utolsó letöltés 2015. 07. 21.)
- Shin, S. (신선) (2013): Social welfare analysis of the net neutrality policy: Allocation for mVoIP services (망중립성 정책에 따른 mVoIP 서비스의 사회후생 분석), M.A. Thesis, HUFs, Seoul (한국외국어대학교, 학위논문(석사) - 韓國外國語大學校 大學院 : 경제학과, 서울.
- Dong-hui, S. (신동희) (2014): A Comparative Analysis of Net Neutrality: Contextual Juxtaposing the U.S. and Korea (정보통신정책학회 학술발표논문집). Korea Association for Telecommunications Policies (정보통신정책학회), Number 3. 59-92.
- Szűcs P. (2015): Mi lesz veled, netsemlegesség? *IT Café*, 2015. 03. 17. http://itcafe.hu/hir/mi_lesz_veled_netsemlegesseg.html. (utolsó letöltés 2015. 04. 03.)
- Szűcs Z. (2012): Az internetes kommunikációs története és elmélete. *Médiakutató*, 1. szám, 7-18.
- Szűcs Z. (2015): Internetszabályozás: Titkos háborúk. *IPM*, 4. szám 30-35.
- Uslaner, E. (2004): Trust, Civic Engagement and the Internet. *Political Communication*, Volume 21. Issue 2. 223-242.
- Waldmeir, P. (2006): The net neutrality dogfight that is shaking up cyberspace. *Financial Times*, 2006. 03. 23. <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/76d85cb6-ba11-11da-9d02-0000779e2340.html> (utolsó letöltés 2015. 07. 23.)
- Weiser, M. (1999). The computer for the 21st century. *Mobile Computing and Communications Review*, Volume 3. Issue 3. 3-11.
- Wellman, B., Quan Haase, A., Witte, J., Hampton, K. (2001): Does the Internet Increase, Decrease, or Supplement Social Capital? Social Networks, Participation and Community Commitment. *American Behavioral Scientist*, Volume 45. Issue 3. 435-455.
- White, D. M. (1950): The gate keeper: A case study in the selection of news. *Journalism Quarterly*, Volume 27. 383-391.

- Wiezner I. (2014): Hálózatsemlegesség: miről szól a vita? *PC World*. <http://pcworld.hu/eletmod/halozatsemlegesség-mirol-szol-a-vita.html> (utolsó letöltés 2015. 06. 10.)
- Williams, T. (2015): Here's how other countries are addressing net neutrality. *Market Watch*. 2015. 02. 26. http://www.marketwatch.com/story/heres-how-other-countries-are-addressing-net-neutrality-2015-02-26?link=MW_home_latest_news (utolsó letöltés 2015. 07. 21.)
- Wu, T. (2003): Network Neutrality, Broadband Discrimination. *Journal of Telecommunications and High Technology Law*, Volume 2. 141-179.
- Yoo, C. (2005): Beyond network neutrality. *Harvard Journal of Law & Technology*, Volume 19, 1-77.
- Zuckerberg, M. (2014): Connecting the World from the Sky. 2014. 03. 28. https://fbcdn-dragon-a.akamaihd.net/hphotos-ak-ash3/t39.2365-6/851574_611544752265540_1262758947_n.pdf (utolsó letöltés 2015. 07. 21.)
- N. A. Back to the Future with Peter Thiel. *National Review*. 2011. 01. 20. <http://www.nationalreview.com/article/257531/back-future-peter-thiel-interview> (utolsó letöltés 2015. 07. 25.)

Szűts Zoltán médiakutató, 2008-ban doktorált irodalomtudományból – hálózati irodalomból, 2015-ben habilitált az információs társadalom témaköréből az ELTE-n. A KJF Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékének főiskolai tanára. Rendszeresen publikál hipertext, az újmédia, digitális pedagógia és információs társadalom témájából tanulmányokat és ismeretterjesztő cikkeket a hazai és külföldi tudományos lapokban. A világháló metaforái – Bevezetés az új média művészetébe és az Egyetem 2.0 kötetek szerzője. 2004 és 2007 között a szülői Hankuk University of Foreign Studies vendégtanára volt. Legutóbbi publikációja az Információs Társadalomban: Információs társadalom Koreában. Úton a teljes behálózottság felé? 2014/3.

Yoo Jinil irodalomtörténész, az irodalomtudományok doktora, doktori értekezését az ELTE-n írta. A szülői Hankuk University of Foreign Studies magyar tanszékének tanára. Korábban a Korean Association of Central & Eastern European and Balkan Studies munkatársa volt. Rendszeresen publikál tanulmányokat és tudománynpszerűsítő cikkeket koreai és magyar tudományos folyóiratokban. Kutatási területe a magyar irodalom, a közép-európai és koreai kulturális kapcsolatok, digitális kultúra. Legutóbbi publikációja az Információs Társadalomban: A koreai információs társadalom kultúra specifikus jelenségei 2014/3.

Námesztovszki Zsolt – Glušac Dragana – Esztelecki Péter
– Kőrösi Gábor – Major Lenke

Tapasztalatok három saját készítésű MOOC kapcsán – a tervezéstől a kiértékelésig

Bevezetés

A Massive Open Online Course (MOOC, magyarul: tömeges nyílt online kurzusok) az online tanítás és tanulás legújabb vívmányai (Liyaganawardena – Adams – Williams, 2013). Ezek az egyetemi kurzusok elérhetők a nyilvánosság számára az egész világon, nincsenek előfeltételeik, és általában térítésmentesek (Allen – Seaman, 2014; Adams – Liyanagunawardena – Rassool – Williams, 2013; Fini, 2009; Stewart, 2013). Ezek a rendszerek rugalmas tanulást, bárhol és bármikor, valamint a rendszerbe történő változatos feladatok integrálását teszik lehetővé. Minden egyes kurzus felépítése különböző, a kurzus, a tananyag, a szükségletek és az oktatók döntéseinek függvényében (Soffer – Cohen, 2014).

A MOOC-ok és általában az online képzések egyik legnagyobb előnye a költséghatékonyság, mivel az online elérhető tananyag nem feltételezi az oktató és a tanulók személyes jelenlétét, így költséghatékony az utazások szempontjából, valamint mivel nagyszámú tanuló vehet részt egy-egy ilyen képzési formában, illetve az egyszer elkészített kurzus többször is beindítható.

A MOOC-ok másik nagy előnye a földrajzi helytől és időtől való függetlenség. Ez elősegíti azt, hogy ezek a közösségek ne a lakhely, hanem érdeklődési körtől függően alakuljanak ki. Természetesen a földrajzi helytől való függetlenítés annyiban korlátozódik, hogy ezek elvégzéséhez internetkapcsolat szükséges. Az eszközhasználat terén viszont nem tapasztalható ez a korlátozottság, mivel az ilyen jellegű honlapok jelentős része responszív weboldalként jelennek meg (Responsive web design – RWD). Másrésről az időtől sem teljesen független, mivel a kurzusok egy meghatározott időben kezdődnek és érnek véget, valamint általában hetekre bontott aktivitásokat látnak elő, de az ettől kisebb bontásokat a felhasználók határozzák meg az egyéni időbeosztásukhoz és az igényükhöz mérten.

Ez a képzési forma egy kiváló marketing lehetőség az intézmények számára, mert amellett, hogy ingyenes, a felhasználók „találkoznak” az intézmény oktatóival, valamint betekintést nyernek az ott folyó munkába. A világ vezető oktatási intézményei számára is a MOOC-ok indítása elsősorban marketing lehetőség és presztízs kérdése.

Az oktatott tartalmakon túl fontosnak tartjuk kiemelni, hogy egy teljesen online környezetben történő tanulás során fejlődnek az informatikai kompetenciák és készségek (regisztráció, űrlapok és tesztek kitöltése, tartalmak feltöltése, fórum használata), amelyek elsődlegesen a fiatalabb generáció esetében fontosak. Másrésről az angol nyelvű kurzusok felületén történő tanulás a nyelvi kompetenciák fejlődését eredményezheti. Emellett a MOOC-ok egy sokak számára elérhető tanulási formát kínálnak fel.

A MOOC-ok esetében negatívumként jelenhet meg, hogy az elkészítésük időigényes, módszertani tudást és energiát igényel. Emellett az, hogy az oktatók folyamatosan elérhetők, negatívumként is megjelenhet az esetükben, azonban ez megoldható akár online fogadóórák időzítésével. Másrésről egy MOOC kidolgozásához és az oktatási fel-

adatok ellátásához alapszintű informatikai tudás szükséges. Emellett az ilyen jellegű oktatói tevékenység sokszor kilépést jelent az oktatói komfortzónából, azért mert ez egy új képzési forma, az előadások nyilvánossá válnak.

Lehetőségek	Nehézségek
Költséghatékony	Időigényes
Helytől és időtől független	Folyamatos elérhetőség
Marketing lehetőség az intézmények számára	Szükséges informatikai jellegű tudás
Informatikai és nyelvi kompetenciák fejlesztése	Kilépés az oktatói komfortzónából
Új tanulási forma	

1. táblázat: MOOC-ok készítésének lehetőségei és nehézségei (saját szerkesztés)

A MOOC-ok leggyakrabban egyes gyűjtőportálok felületéről érhetők el (Coursera, Udacity, edX), és nem ritkán több ezer tanuló tanul egy kurzus felületén. A nyílt szó az utóbbi időben azt jelöli, hogy elérhető bárki számára, tekintet nélkül a végzettségre vagy az előtudásra, mivel egyre gyakrabban találkozhatunk olyan kurzusokkal, amelyekre a beiratkozás és/vagy az elismervény pénzbe kerül. Ezekben a közösségekben a tanulókat a különböző beadandók, a fórumaktivitás és a teszteredmények alapján értékelik. Mivel egy kurzuson nagyszámú tanuló és korlátozott számú oktató és közreműködő tanár van jelen, a tanulótársak beadandóinak értékelése is gyakran a résztvevőkre hárul, amely kötelező feladatként jelenik meg és a pontszám egy meghatározott algoritmus segítségével kerül adminisztrálásra (általában a három vagy több értékelés átlaga, a szélsőséges értékek elvetésével). Ezek a képzések szinte kivétel nélkül teljesen online képzések és a tanulók nem találkoznak az oktatóval a képzés keretén belül, valamint az értékelt tanulótárs személye is ismeretlen marad. Az ilyen jellegű képzések legnagyobb előnye a „szakértő közösség”, amely kiépül egy-egy témakör köré, amely azt eredményezi, hogy kérdéseinkre gyorsan kapunk választ az egyes fórumokon. A nemzetközileg elismert szakteknintélyek jelenléte egy ilyen online közösségben szintén pozitívumként jelenik meg.

	Alapítók	Résztevő				
		Működés kezdete	intézmények száma	Kurzusok száma	Hallgatók száma	Induló támogatás Millió USD
edX	Harvard, MIT	2012	50	200	2 500 000	61
Coursera	Stanford	2012	108	641	7 100 000	65
Udacity			5+Google			
	Stanford	2012	Microsoft	38	1 600 000	21

1. ábra A legnépszerűbb MOOC rendszerek alapadatai¹

¹ <http://kmooc.uni-obuda.hu/>

Másrészről a MOOC-ok elsődlegesen azért bírálhatók, mert azok teljesítésének aránya nagyon alacsony, átlagban mintegy 10% (Wilkowski – Deutsch – Russel, 2014), más források szerint 15% (Jordan, 2013). Ez annak tudható be, hogy egyes résztvevők számára a megszerzett tudás a fontos, az elismervény már nem prioritás. Másrészről a tanulók egy kisebb részét szakmai érdeklődés ösztönzi, hogy beiratkozzon egy-egy kurzusra, illetve választ szeretne kapni a kérdéseire a kurzus köré létrejött szakmai közösségtől. Emellett a kurzuskészítők általában nem fektetnek jelentősebb energiát abba, hogy a motiválják a tanulókat és elkerüljék a kurzusok elhagyását, feladását. A MOOC-ok teljesítésének ilyen alacsony százaléka ösztönzött bennünket arra, hogy részletesebben megvizsgáljuk azokat a faktorokat, amelyek befolyásolhatják a tanulás sikerességét, valamint a tanulók lehetséges motiválásának lehetőségeit.

Habár a MOOC lehetőségei egyre szélesebb körben ismertek, a területeink oktatási intézményeire nem jellemző a MOOC-ok indítása.

2. ábra Regisztrált MOOC-ok száma Európa országaiban²

Ismereteink szerint Magyarországon a Webuni és a K-MOOC a két legjelentősebb gyűjtőhely a magyar nyelvű MOOC-ok számára. A Webuni az Innostart által fejlesztet ke-rendszer, a K-MOOC pedig a felsőoktatási intézményeket tömörítő rendszer.

² <http://goo.gl/tXpcO0/>

A Webuni fejlesztései 2012-ben kezdődtek, és közösségi tudásmegosztó platformként határozzák meg a működés formáját. A kezdeményezés az Egyesült Államokban tapasztalt trendek (online oktatás, Coursera és edX) számára nyújt platformot, keretrendszert.

A Webuni rendszerben 132 kurzus érhető el (a tanulmány megírásának időpontjában, azaz 2015 végén), átlagban heti 2 kurzus készül el és 9000 regisztrált felhasználó található a rendszerben. A kurzusok egy része ingyenes, a másik részük pedig fizetős.

A Webuni a következő szöveggel határozza meg a rendszer létjogosultságát: „*a mai fiatal generációk jóval nyitottabbak az online tartalmakra, a világ kommunikációs csatornái az elmúlt évtizedekben teljesen átalakultak, míg oktatási rendszerünk lényegében változatlan maradt. Ehhez a megváltozott és felgyorsult információáramláshoz újfajta oktatási-tanulási szemlélet, és ezáltal újfajta tanári kompetenciák váltak szükségessé. A Webunival az volt a célunk, hogy ehhez a modern oktatási formához megeremtsük azt a technikai hátteret, amellyel nem csak lehetőséget biztosítunk az oktatóknak, hogy alkalmazkodni tudjanak a mai digitalizált elvárásokhoz, de még egy újbevételei forrásra is szert tegyenek.*”³

A K-MOOC a következő szöveggel határozza meg a céljait és a tevékenységét: „*a magyarországi felsőoktatási intézményeknek nincs lehetőségük felvenni a versenyt a nagy MOOC szolgáltatókkal, de mindenképpen hasznos és jövőbe tekintő kezdeményezés az Óbudai Egyetem által létrehozott K-MOOC központ, amely élve a magyar nyelv összekötő erejével:*

- *kiszolgálja a Kárpát-medencében magyar tannyelvű képzést folytató összes felsőoktatási intézményt, különös tekintettel a határon túli intézményekre;*
- *olyan magyar nyelvű, szakmailag magas szintű kurzusokat is indít, amelyek hazai és nemzetközi egyezmények alapján az akkreditációs követelményeknek is megfelelnek, ezzel is segítve a későbbiekben a határon túli felsőoktatási intézmények akkreditációját,*
- *tovább erősíti a hálózatba szervezett határon túli intézményekben az anyaországhoz való tartozás érzését;*
- *a mindennapok gyakorlatává teszi a Kárpát-medencében a magyar tannyelvű képzést folytató intézmények, oktatók és a magyar anyanyelvű hallgatók kapcsolatát.,,*

*A K-MOOC kurzusai magyar nyelvűek és ingyenesen felvehetők mindenki számára. A hallgatók kapnak egy részletes tematikai vázlatot arról, hogy miről lesz szó az adott kurzusban. A képzés folyamán videókon rögzített előadásokat kapnak, mellé határidőre beadandó teszteseteket, házi feladatokat és írott segédanyagokat. A hálózathoz csatlakozó intézmények minden tudományterületen maguk is készíthetnek és meghirdethetnek kurzusokat a jövőben.”*⁴

A K-MOOC rendszerben 19 ingyenes kurzus érhető el. 15 magyarországi, valamint 13 határon túli felsőoktatási intézmény csatlakozott hozzá (2015 végi állapot).

³ <http://www.webuni.hu>

⁴ <http://www.kmooc.uni-obuda.hu>

A kurzusok elméleti alapjai

Általános irányelvek

A kutatásunk kezdeti előkészítésében megvizsgáltuk a rendelkezésre álló keretrendszerket és a módszertani megoldásokat. A népszerű MOOC rendszerekhez hasonlóan a tanulók aktivitását és a multimédiát helyeztük előtérbe. A megalkotott MOOC jellegű kurzus időtartama 3 hét, és heti 3–4 óra tanulást és aktivitást igényelt a sikeres teljesítéshez, amelyhez előtudás nem volt szükséges. Az egyes témaköröket videók nyitották, amelyek a legfontosabb tartalmakat közvetítették.

Az elméleti modell kidolgozását a következő alapelvekre építettük fel:

- Az információ elérése nem egyenlő a tanulással. Úgy gondoltuk, hogy az a meggyőződés, hogy az interneten elérhető tudás tanulásra serkenti a tanulókat, nem helytálló. Elsődlegesen egy jól megtervezett és felépített kurzus szükséges, amelyben célirányosan valósulhat meg az online tanulás.
- A keretrendszer csak az első lépés egy sikeres kurzus megvalósításánál, keretet és helyet ad a tartalomnak. A keretrendszer legnagyobb előnye, hogy online tanulásra készült és a szolgáltatások is erre optimalizáltak. Lehetőség van a hallgatók értékelésére és az aktivitásuk követésére. Ez lehetővé teszi a vegyes tanulásszervezés (blended learning) mellett a teljesen online alapú képzések támogatását. Azonban az online tanulásszervezésnek és oktatásnak is módszertani elvekre kell felépülnie. Elsősorban a multimédiás tartalmak lehetőségeit, az interaktivitást, az intenzív kommunikációt, valamint az egy-egy kurzus körül kialakuló szakértő közösségre kell építenie.

Az elméleti modell kidolgozásánál és a kurzusok megtervezésénél is szem előtt tartottuk a Kritikus Sikertényezőket (KST) az eLearning során (Monda, 2014), amelyek a következő dimenziókra oszthatók: személyes dimenziók (hallgatók jellemzői, oktatók jellemzői, külső motiváció), környezeti dimenziók (eLearning környezet) és rendszer dimenziók (infrastruktúra és rendszer minőség, kurzus és információ minőség, szervezet és szolgáltatás minőség).

A BYOD és a MOOC korrelációja

Felmerülhet a kérdés, hogy vajon a MOOC-alapú oktatási rendszereké-e a jövő? Bár biztosat senki sem mondhat, azonban a széleskörű térhódításnak igen nagy a realitása. Ezt közvetve és közvetlenül több kutatás is alátámasztja, hiszen tartalmukban kiemelik az összes olyan tulajdonságot, mely legfőképpen a MOOC-ra jellemző. Példaként említhetnénk a Johnson és társai (2010) által készített munkát, melyben arról számolnak be, hogy a tanulók részéről szüntelenül növekszik az érdeklődés a most-ebben-a-pillanatban (just-in-time), alternatív, nem formális oktatás iránt, melyet példának okáért pont az online tanulás, mentorálás vagy a független ismeretszerzés elégíthet ki. Hasonló véleményen van Herzog és

Racsko (2015) is, akik szerint a fejlődés kulcsszavait azok a széles spektrumon mozgó, IT-eszközökkel gazdagon felszerelt tanulási környezetek jelentik, amelyek egyrészt számos szerteágazó összetevőből állnak, másrészt az oktatás egész keresztmetszetét képesek lefedni. E gondolatmenetet követve, egyre több és több elképzelés születik arról, hogy az oktatás menetét közelebb kellene hozni ahhoz az életformához, melyben a gyermekek élnek és tanulnak (Johnson et al., 2010). Egyszóval a 21. században szükségzerű az oktatási intézmények nagyléptékű digitalizációja, melyben mind az oktatási módszereket mind pedig a „tudást közvetítő” eszközöket új modern, időszerű formákra cseréljük fel. Az ilyen irányú elgondolás realitása azonban jelenleg megkérdőjelezhető. Hiszen míg a társadalom oldaláról egy nagymértékű „nyomásgyakorlást” érzünk, addig nem kell elfeledkeznünk arról, hogy sok oktatási vezető küzd a szűkös költségvetési és az erőforrás-hiányokkal, így bár mind a hallgatók mind pedig a pedagógusok igényelnék a technika fejlődését, az iskolák nem engedhetik meg maguknak az ilyen irányú beruházásokat (Kőrösi-Esztelecki, 2015). Tehát, adott a helyzet, melyben egyre több és több MOOC-alapú oktatási platform létesül, ám az oktatási intézmények szinte képtelenek utolérni ezek technológiai igényeit. Azonban ha más perspektívából közelítjük meg a dolgot, akkor észre kell vennünk, hogy az iskoláktól eltérően a diákok digitális felszereltségét illetően elképesztő technikai forradalom zajlik. Napjainkra a fiatalok közel 70% birtokol valamilyen okos eszközt (Kőrösi-Námesztovszki-Esztelecki, 2015), amelyet érdemes lenne kiaknáznunk az oktatási intézményeinkben is. E tények figyelembevételével újra a kutatók célkeresztjébe kerülhet a BYOD (Bring Your Own Device) mozgalom, amely képes korrelálni a MOOC elgondolásával. Elsősorban azért, mert a keretrendszerek nagy része már optimalizált mobil eszközökre és a rezponzív tervezés (Responsive Web Design) elveit tartja szem előtt, másodsor pedig azért mert a „bárhol, bármikor”-elv elsősorban ezek az eszközök segítségével valósulhat meg.

A BYOD modellben a hallgatók és az oktatók, a személyes elektronikus eszközeiket használják az iskolában történő tudományos és adminisztratív munka végzésére, amellyel áthidalható a költségvetési megszorítások miatt keletkezett esetleges technikai űr (Kőrösi-Esztelecki, 2015). Bár e gondolat lehet, hogy újszerűnek hat, de egyre több iskola vezeti be a BYOD modellt, és engedélyezi tanulóinak a saját eszköz vagy eszközök tanulási célú használatát (Kis-Tóth, 2013). Ugyanígy vélekedik erről Fadel (2010) is, aki szerint az oktatás digitális forradalma tovább halad, és ez egyre több iskolát ér el, mivel bizonyítottan növekszik azon általános és felsőoktatási intézmények száma, amelyek kezdeményezik a mobilkészülék oktatószertű használatát. Mivel a tanulókat érintő technikai forradalom, túllünk, oktatási intézményektől független, valójában nem is egy új gondolatról, inkább egy általános megállapításról beszélhetünk, hiszen ahogy a mobileszközök száma egyre csak növekszik, azzal párhuzamosan nő a diákok kíváncsisága is, hogy hogyan tudnák ezt használni az oktatásban, hogyan válhatna oktatásközpontúvá, személyre szabottá a tanulás. (Luedtke, 2014). Mialatt azonban a kutatók azon tanakodnak, hogy hogyan tudnánk a mobil eszközeinket bevonni a közoktatásba, észre kell vennünk, hogy az már rég beszivárgott az iskola padjai közé, a tabletek és az okostelefonok által. Épp ezért szükségzerűen egyre több iskola vált a saját eszköz tiltásának eszméjéről a BYOD modellre, hogy ezáltal fokozza és javítsa a tanulók elkötelezettségét és az oktatás hatékonyságát, bővítse az együttműködést, szélesítve a meglévő infrastrukturális rendszere képeségeit. (Cisco, 2012)

E tények tekintetében, az oktatási minisztériumok sorra engedélyezhetnék ezt, ahogy tették a skandináv államokban is (Kőrösi-Esztelecki, 2015), ám sajnos erre még

várni kell, pedig a saját eszköz használatának számtalan módszertani előnyét emelhetjük ki. Példaként említhetnénk azt, hogy az oktatás mára nem ragad meg az iskola falai között, mivel a tanulók az osztálytermeken túl is kihasználják az online források lehetőségeit, amelyben a játékok és egyéb programok segítségével eszméket és gyakorlati tudást sajátítanak el (Johnson, et al., 2010). Az esettanulmányok alapján kijelenthetjük, hogy a megszokott technológia segíthet a diákoknak abban, hogy jobban részt vegyenek a tanulás folyamatában, és bízzanak a saját képességeikben (Fadel, 2010).

Lehet a BYOD mozgalom mellett vagy ellen érvelni, ám a valóság az, hogy a web-alapú eszközök és források megváltoztatták a tanulás teljes felületét (Alberta Education, 2012). A tanulóinknak szó szerint a kisujjukban van az iskola teljes tudásanyaga, hiszen okostelefonjukkal korlátlan hozzáférést kapnak a digitális tartalmakhoz, forrásokhoz, tapasztalatokhoz és kommunikációhoz. Ezen jelenségek hatására egy új pedagógiai modell formálódik, amelynek keretében a tanulók a magánéletükben már megszokott eszközökön dolgozhatnak, kialakítva ezzel a személyre szabott tanulási környezetük (Personal Learning Environment – PLE) új aspektusát (Herzog–Racsko, 2015), amelyhez kiválóan alkalmazkodik a BYOD és a MOOC rendszere. Ezt támasztja alá Török (2014) véleménye is, mely szerint a tanulási környezet fogalma a pedagógiai szakirodalomban manapság egyrészt a konstruktív pedagógiai megközelítés kapcsán, másrészt az informatikai eszközök térnyerésével kapott fontos szerepet, de a környezet tanulási folyamatra gyakorolt hatását már a reformpedagógiai irányzatok is hangsúlyozták.

Többen többféleképp látják a BYOD előnyeit, ám alapjaiban szinte minden kutató egyetért azzal, hogy a kézi, hordozható eszközök a BOYD modellel keresztül elérhetővé teszik, hogy:

- diákközpontúvá váljon a tanulás, amelyben az autentikus tanuláson van a hangsúly;
- flexibilitást biztosít az inkluzív tanítás gyakorlatán keresztül;
- a 21. századi tanulásra fókuszál a kritikus és kreatív gondolkodásra, a kollaborációra, kommunikációra, az önirányításra, a globális tudatosságra és a kulturális műveltségre;
- növeli hallgatói szerepvállalást (Alberta Education, 2012).

Luedtke (2014) szerint a saját eszköz használatának bizonyított előnyei:

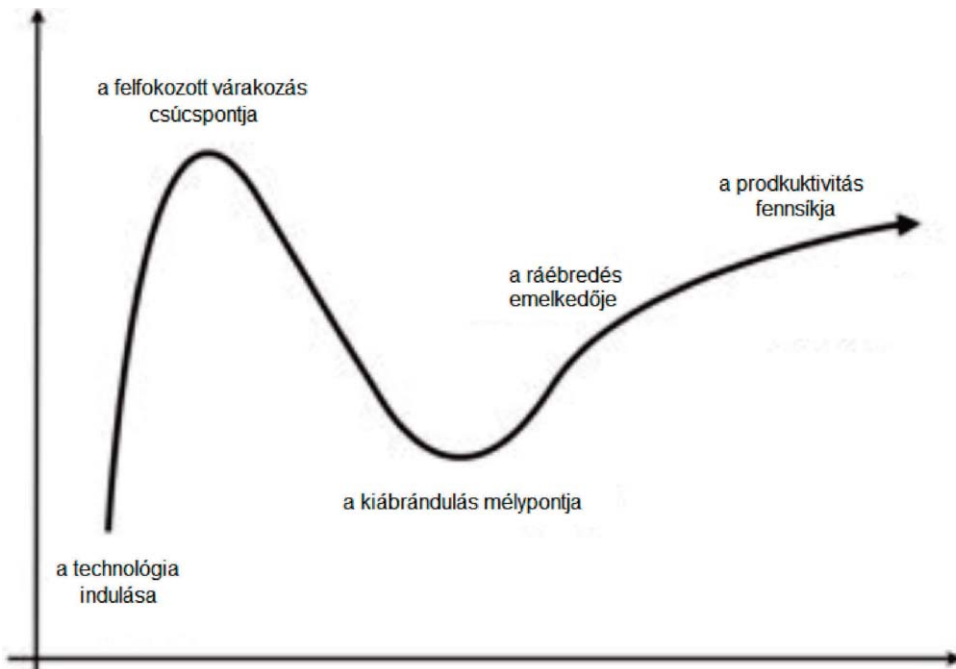
- a tanulók jártasak a saját eszközük használatában: mivel azt a diákok saját igényeinek leginkább megfelelően állították be és szabták testre azt, így mind a tanuló mind pedig az oktató hatékonyan tudja azt használni az oktatás folyamatában;
- áthidalható a formális/informális tanulás: amennyiben a tanuló az iskolában és otthon is ugyanazt az eszközt használja, úgy lehetőség nyílik egy kiterjesztett tanulásra;
- bárhol bármikor: a BYOD gyorsan és drasztikusan képes javítani a diákok technológiákhoz való hozzáférést, hiszen az egyedileg birtokolt eszközökben rejlő lehetőségek egészen mást jelentenek, mint amit az iskola eddig nyújtani tudott. A mindenhol jelenlévő technológia rákényszeríti a tanárokat is arra, hogy innovatív módon építsék be a technológiát az oktatásba.

A felsoroltak mellett, érdemes megemlíteni Főző és Tóth-Mózer (2014) kutatását is. Felmérésük rávilágított arra, hogy a tanulók sokkal élvezetesebbnek tartották a kézbe vehető okostelefonokon tanulmányozható és manipulálható tananyagokat, feladatokat. Kü-

lönösen hasznosnak találták az azonnali visszacsatolást jelentő szavazóalkalmazást, amely az órán tanultak megértésének ellenőrzésére szolgált, valamint az önállóan használható alkalmazásokat, amelyekkel közletről tanulmányozhatták a modelleket, saját ütemben dolgozhattak, és kaphattak visszajelzéseket. Ezek a kritériumok szinte mindegyikének képes egy kombinált BYOD/MOOC rendszer megfelelni.

Az előnyök mellett azonban érdemes kiemelni a még mindig megoldatlan problémákat. Mint például azt, hogy a mobiltechnológiával segített tanulás, különösen a tanórai mobilhasználat erősen ki van szolgáltatva az iskola informatikai infrastruktúrájának (Főző–Tóth–Mózer, 2014). Mindemellett, ahhoz hogy sikeres legyen a jövő mobil tanulási környezete, szoros együttműködés és a közös jövőkép kell, hogy kialakuljon a témában érdekelt kulcsfontosságú felek között: tanárok, adminisztrátorok, az informatikai személyzet, a tanulók és a szülők (Netgear, 2013).

A MOOC-ok, amelyekkel kapcsolatosan az elvárások manapság a csúcson vannak, és a feltörekvőben lévő BYOD elvek alkalmazásának tekintetében is érdemes szem előtt tartani a Gartner-féle hype-görbét, amely érvényesült eddig az összes oktatástechnológiai trendre. Az említett görbe alapján, elmondható, hogy ezek a ma népszerű lehetőségek megítélése csökkeni fog. Ollé (2012) a következő következtetéseket vonja le a trendek és a hype-görbe kapcsán: a Gartner-féle hype-görbe (Fenn–Raskino, 2008) alapján tudjuk, hogy minden technikai megoldással szemben először irreális, felfokozott elvárások keletkeznek, majd amikor ezek, teljesen érthető módon, nem teljesülnek, akkor a kiábrándultság és teljes elutasítás következik. Csak ezek után van lehetőség arra, hogy az új technika alkalmazását reális keretek között vizsgáljuk meg, illúzióktól és előítéletektől mentesen.

3. ábra Az egyszerűsített hype-görbe (Ollé, 2012)

Kurzusok elkészítése és evaluációja

A kurzusok elkészítése és evaluációja egy több lépésből álló és folyamatosan ismétlődő folyamat. A különböző lépéseknél intenzíven használtuk a webkettes alkalmazások közül az online dokumentumokat, a kommunikációra pedig a közösségi oldal vagy zárt csoport nyújtotta lehetőségeket.

Egy kurzus elkészítésének a lépéseit a következő folyamatban határozhatjuk meg:

- a téma és a tartalmak megtervezése,
- a tevékenység megtervezése,
- a keretrendszer és a képzési forma kiválasztása,
- a tananyag elkészítése, rögzítése és feltöltése,
- a kurzus beindítása,
- a tanulói tevékenység követése, irányítása,
- kiértékelés.

A téma és a tartalmak megtervezése szakaszban megtervezésre kerülnek a különböző egységek (modulok, hetek, fejezetek) és az ezeket alkotó kisebb feladatok, leckék. Az egységeket (tevékenységeket) kötelező, ajánlott és egyéb/alternatív csoportokba osztottuk, ezzel is segítve a tanulók hatékony tanulását és eligazodását.

A tevékenységek megtervezése résznél a tanulói tevékenység (fórumaktivitás, beadandók és tesztek) megtervezése, motiválása és a meghatározott pontszámmal történő honorálása történik meg. A beadandók témakörét úgy határoztuk meg, hogy az személyes véleményt, tapasztalatot és meglátásokat tartalmazzon, a beadási határidőt, valamint az új hét megnyitását vasárnapra időzítettük. A beadandók mellett jelentős mennyiségű pontszámot irányoztunk elő a fórumokon kifejtett aktivitásért. A pontgyűjtés másik módja a tesztek kitöltésével volt lehetséges. A kurzusok során feleletválasztós kérdéstípust használtunk, öt felkínált lehetséges válasszal. A tevékenységek megtervezésének folyamata és a tartalmak megtervezésének folyamata kölcsönös kapcsolatban állnak.

A keretrendszer és a képzési forma kiválasztásánál segítségünkre lehetnek a már megtervezett tevékenységek. Az egyes keretrendszerek lehetőségei, korlátai és a képzésünk célcsoportja határozza meg ennek a lépésnek az irányelveit, valamint kölcsönösen hatnak egymásra a téma és a tartalmak megtervezése fázissal.

A tananyag elkészítése, rögzítése és feltöltése lépésben a különböző oktató jellegű tartalmak készülnek el. Emellett a fórumok és a tesztek is ebben a lépésben kerülnek kidolgozásra. Mivel a kurzusaink leglényegesebb tartalmait videók segítségével közvetítettük, ezen videók elkészítése, feldolgozása és feltöltése ennek a lépésnek a jelentős részét kitöltötte. Tapasztalatunk szerint létfontosságú a kurzus szabályrendszerének a kidolgozása, valamint a regisztrációs segédlet elkészítése. A rendszer tesztelése is ebben a lépésben történik meg.

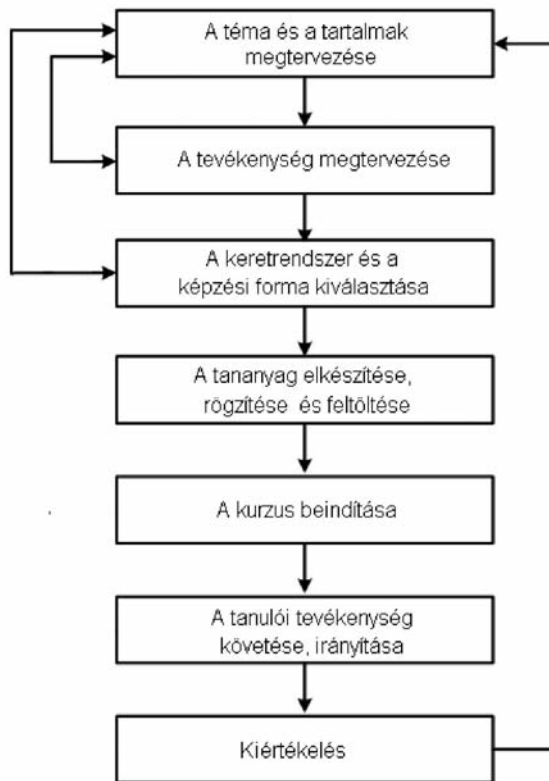
Az online kurzusok egyik különlegessége, hogy a kurzus beindítása után már igen korlátozott lehetőség van a tartalmak módosítására (ez a lépések számából is látható), va-

² Id.: <http://www.ofi.hu/kerettantervek>

lamint az érdemi munka nagyobb része a kurzus beindításáig megtörténik. A kurzus beindítását a keretrendszerben és e-mail segítségével jeleztük, valamint elérhetővé tettük az addig rejtett tartalmakat.

A tanulói tevékenység követése és irányítása részben visszanyúlik az előző lépésekhez, mivel már a tervezés folyamatától kezdődően törekedni kell a tanulói aktivitások irányának meghatározására. Ez a folyamat részben irányítható és finomítható a kurzus megkezdése után is, leginkább az oktatók a fórumaktivitásokba történő intenzív bekapcsolódásával. A tanulói tevékenység követése egy visszaható folyamat, mivel a szakértő tanulói közösség által megosztott tartalmak, tapasztalatok és meglátások gyakran bekerülnek a kurzus „kötelező” tartalmai közé, fejlesztve és színesítve ezzel a meglévő rendszert.

A kiértékelés folyamatában megtörténik a kurzus értékelése az oktató/szervező csapat szempontrendszere alapján, amelyben jelentős helyet foglal el a tanulói értékelések elemzése és összesítése. A statisztikai számításokra épülő tudományos munkák megírása és az ez alapján megalkotott következtetések a későbbi kurzusok minőségének javulását eredményezheti. A kurzus tematikái, tartalmának frissítése is ezekre a folyamatokra épülnek rá.

4. ábra Egy MOOC elkészítése és evaluációja (saját szerkesztés)

Tapasztalataink az elkészített kurzusokkal és az online tanulással kapcsolatosan

Három online kurzus

Az ismertetett elméleti modellből kiindulva elkészítettünk, kidolgoztunk három online kurzust. Az általunk használt keretrendszer egyesíti az e-learning összes előnyét és kiválóan alkalmas további kurzusok indítására. A technikai háttér mellett kulcsfontosságú az a módszertani-elméleti és gyakorlati háttér, amely a sikeres és dinamikus kurzusok alapfeltétele, és lehetővé teszi nagyszámú (több száz) résztvevő tanulását, és serkenti a tanulók aktivitását. Ide tartoznak a témaköröket összefoglaló videók, a tanulói tevékenységek, valamint a szakértői közösség, amely kialakul egy kurzus körül. Az ilyen közösségek esetében megvalósul az egymástól tanulás, és elmosódik az oktatók és a tanulók közötti határvonal, továbbá teljesülhetnek olyan korszerű pedagógiai elvek, mint a holtidő kiküszöbölése, az interaktivitás, a tanulóközpontúság, megvalósulhat a kollaboratív és az egész életen át tartó tanulás is. Másrésztől a földrajzi akadályok megszűnnek, és egyesülhetnek régiók egy-egy ilyen kurzus alkalmával. A kurzus egyik legnagyobb előnye abban állt, hogy a tanulók anyanyelvükön (magyarul) tanulhattak, az oktatók pedig a Szerbiában élő, a magyar kisebbséghez tartozó tanárok voltak. A képzés továbbfejlesztésében hasznos adatokat és következtetéseket vonhattunk le a Szerbiáról készült esettanulmányból is (Glušac – Makitan – Karuović – Radosav – Milanov, 2015).

A kurzusok tartalmát úgy választottuk meg, hogy a közvetített tudásanyag elsősorban érdekes és a gyakorlatban jól használható legyen. A kurzusok során a résztvevők oktatóvideók segítségével tanultak, kommunikáltak egymással és az oktatóval, kialakítva azt a szakértői közösséget, amely meghatározza az ilyen jellegű tanulási formát, valamint különböző feladatokért (beadandók, tesztek, fórumaktivitás) pontokat gyűjtöttek. A képzést különböző online felületeken, főként a közösségi médiában és egy korlátozott mértékben a hagyományos médiákban hirdettük meg.

A következő kurzusokat indítottuk:

Tudatos és biztonságos internethasználat alapjai (TÉBIA1)

Időtartam: 2015. február 8. – 2015. március 1.

Keretrendszer: MOODLE⁵

A PHP-programozás alapjai (PHP)

Időtartam: 2015. február 24. – 2015. március 17.

Keretrendszer: MOODLE⁶

Tudatos és biztonságos internethasználat alapjai 2.0 (TÉBIA2)

Időtartam: 2015. november 15. – 2015. december 6.

Keretrendszer: Webuni⁷

⁵ <http://goo.gl/vmvH8n>

⁶ <http://goo.gl/EyH1c0>

⁷ <https://goo.gl/8HfMtj>

Az online kurzus sikeres teljesítéséhez 75 pontot kellett összegyűjteni a lehetséges 100 pontból. A sikeresen teljesítő hallgatók online elismervényt kaptak, a kurzusvezető aláírásával.

A kurzusokra jelentkezők adatai

Az érdeklődők Google űrlapok segítségével jelentkezhettek a képzéseinkre, amelyek során az alábbi adatokat kértük. Ezen kívül a rendszer is biztosított adatokat az elemzéshez.

Nyílt végű kérdések:

- a jelentkező vezetékneve,
- a jelentkező keresztnéve,
- a jelentkező e-mail címe,
- a jelentkező neve,
- a jelentkező életkora,
- a jelentkező lakhelye (ország),
- a jelentkező lakhelye (település),
- külső (offline) motiváció megléte.

Feleletválasztós kérdések:

- a jelentkező foglalkozása (tanuló, pedagógus, egyéb),
- a jelentkező oktatási intézménye (általános iskola, középiskola – szakközépiskola, középiskola – gimnázium, főiskola, egyetem, egyik sem),
- számítógép előtt eltöltött idő (kevesebb, mint 1 óra, 1-3 óra, 3-5 óra, több mint 5 óra).

YouTube Analytics:

- az oktatóvideók megtekintésének statisztikái.

A keretrendszer által szolgáltatott adatok:

- a keretrendszerben eltöltött idő,
- kommunikáció (fórumaktivitások) iránya és intenzitása,
- eredményesség a kurzus során.

A jelentkezés után regisztrációs segédletet küldtünk a megadott e-mail címekre, amely segítségével a jelentkezők regisztrálhattak a szükséges rendszerekbe (MOODLE, Webuni, Redmenta) és beiratkozhattak a kurzusra. A tanulókhöz ezután azonosító kódokat rendeltünk és a szerbiai adatvédelmi törvények alapján kezeltük a pontszámokat (a szerbiai adatvédelmi törvény rendelkezései gyakorlatilag megegyeznek a magyarországi rendelkezésekkel). Erre a lépésre a jogi előírásokon túl azért volt szükséges, mivel a keretrendszerben tanultak egy iskola, egy osztály, de nem ritkán egy család tagjai is.

A tudatos és biztonságos internethasználat alapjai kurzusra 100 tanuló, a PHP-programozás alapjai kurzusra 141 tanuló, a tudatos és biztonságos internethasználat 2.0 kurzusra pedig 121 tanuló jelentkezett. A tanulók Szerbiából, Magyarországról, Romániából és Szlovákiából jelentkeztek.

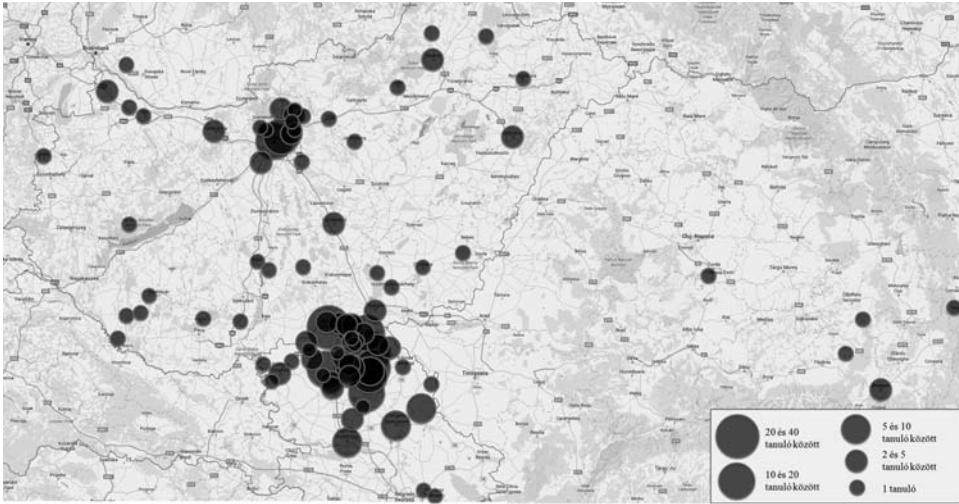
		TÉBIA1 (N=100)		PHP (N=141)		TÉBIA2 (N=121)	
Kategória	Lehetséges válaszok	n	%	n	%	n	%
Nem	Nő	80	80	52	37	70	58
	Férfi	20	20	89	63	51	42
Életkor	<21	29	29	69	49	87	72
	21-30	27	27	32	23	3	2
	31-40	15	15	23	16	13	11
	41-50	21	21	10	7	12	10
	51-60	6	6	6	4	5	4
	61-70	1	1	0	0	1	1
	>71	1	1	1	1	0	0
Lakhely	Szerbia	64	64	114	81	84	69
	Magyarország	35	35	23	16	37	31
	Románia	1	1	3	2	0	0
	Szlovákia	0	0	1	1	0	0
Foglalkozás	Tanuló	46	46	89	63	88	73
	Pedagógus	43	43	34	24	28	23
	Egyéb	11	11	18	13	5	4

2. táblázat A kurzusainkra jelentkező tanulók adatai

Az elérhető nemzetközi szakirodalom szerint (Breslow et al., 2013; Coursera, 2012; edX, 2015), a MOOC-ok felületére a férfiak jelentkeznek nagyobb százalékban. A mi esetünkben jelentkezők 56%-a nő volt, attól függetlenül, hogy a PHP-programozás alapjai egy STEM (Science, Technology, Engineering and Mathematics) területhez tartozó kurzus volt, amely a nők körében népszerűtlenebb, beleértve a MOOC felületeket is (Coursera, 2014; Murphy Paul, 2014). A jelentkezők nemi összetételére valószínűleg hatással van a kurzus témaköre, de az előadók egyéni kapcsolatrendszere is.

A MOOC képzési forma elsődlegesen a fiatalabb nemzedék körében (30 év alatt) (edX, 2015) népszerűbb. Ez a nemzetközi trend egyértelműen megjelenik a mi kurzusaink felületén is (a résztvevőink 68%-a 30 évnél fiatalabb), habár valószínűleg torzít ezen a kimutatáson az a tény, hogy a TÉBIA2 kurzust kifejezetten középiskolások számára hirdettük meg és a kurzusvezetők egyéni kapcsolatrendszere is (egyetemi és középiskolai tanárok).

A kurzusaink tanulóinak lakhelyét ábrázoló képen (5. ábra) egyértelműen látszik, hogy az online kurzusok átívelnek az országhatárok felett és a kisebb településekről is jelentős számban jelentkeznek tanulók. Ez a tény az offline népszerűsítésnek tudható be (egyes lelkes pedagógusok részéről), amely elengedhetetlen egy körvonalazódó képzési forma és alakuló oktatói csapat esetében. Másrésztől látszik, hogy a jelentkezők az oktatók intézményéhez (Szabadka, Zenta) közeli vajdasági településekről jelentkeztek, valamint hangsúlyosan jelen vannak a Budapest vonzáskörében tartozó települések.

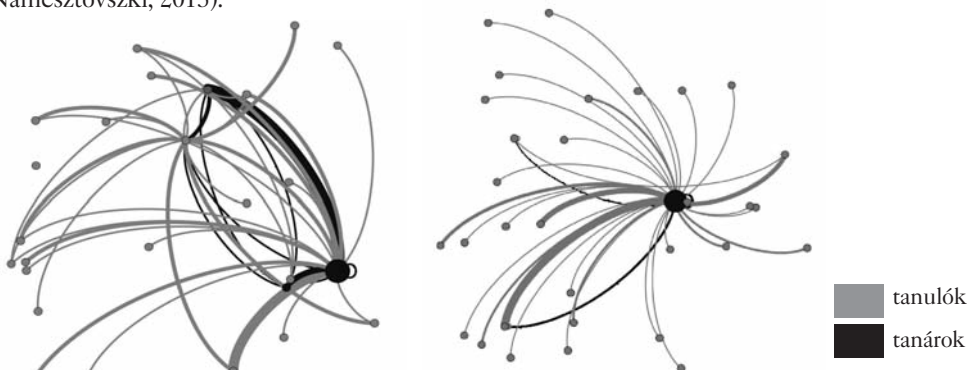

5. ábra A három kurzus tanulójának lakhelye (saját szerkesztés, a térkép forrása: Google Maps)

Tanulói aktivitás

A MOOC-ok során a kommunikáció a keretrendszer belső levelezésében, a kurzusokhoz tartozó zárt Facebook csoportban, a fórumok (kurzusfal) felületén és e-mail segítségével valósul meg. A kurzusok során (a nemzetközi MOOC-okhoz hasonlóan) a felhasználókat e-mail küldésével értesítettük a különböző hetek, modulok megnyitásáról, a kötelező feladatokról és a határidőkről.

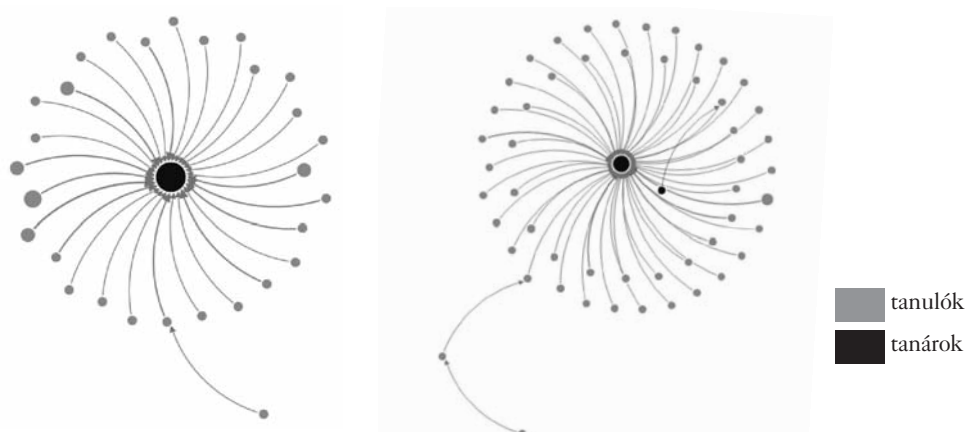
A Facebook csoport egy alternatív kommunikációs csatornaként szolgált, amelyet elsősorban a közkedveltsége miatt használtunk. A csoportban gyakran megosztották a hallgatók a beadandóikat és kialakult egy intenzív szakmai kommunikáció, amelyben a tanárok sokszor irányító-moderátor szerepben jelentek meg. Másrészt itt kerültek megvitatásra és megválaszolásra a résztvevők kérdései. Ennek a kommunikációs csatornának a legnagyobb előnye az interaktivitás és az, hogy a kurzusvezetőnek elegendő volt egyszer leírni a választ (ellentétben az e-mailben és a belső levelezéssel történő kommunikációval) a kérdésre és ezzel választ kapott a teljes csoport (Námesztovszki, 2015).

6. ábra TÉBIA és a PHP Facebook csoportban folyó kommunikáció iránya (Námesztovszki, 2015)

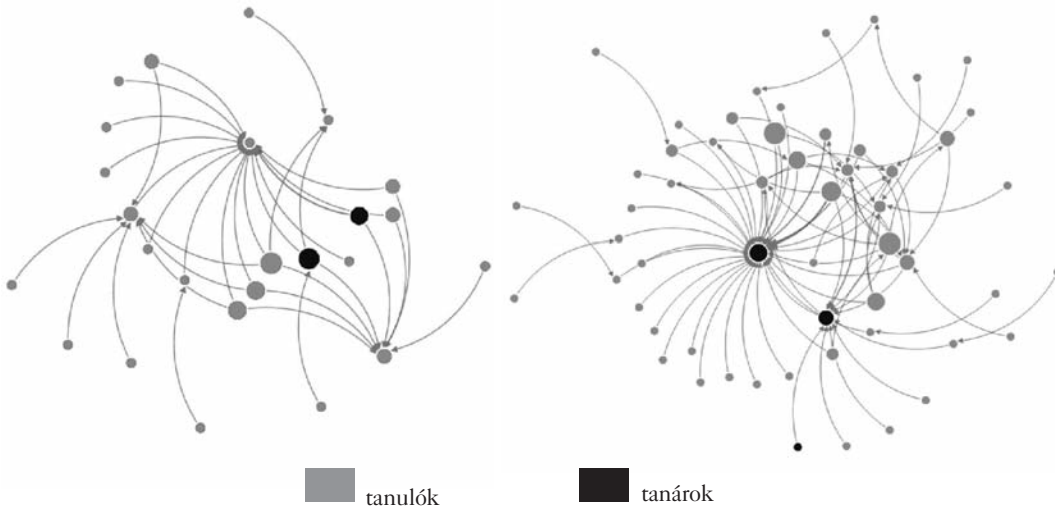
A 6. ábrán jól látható, hogy a TÉBAI kurzusokhoz tartozó Facebook csoport kommunikációs modellje kevésbé tanárközpontú. Itt megosztásra kerültek beadandók, tapasztalatok és hivatkozások. Ezzel ellentétben a PHP kurzushoz tartozó Facebook csoport egyértelműen tanárközpontú. Itt a kommunikáció kimerült a kérdések megválaszolásában. Ez valószínűleg a kurzus tematikájából és a feldolgozott tartalmakból ered, másrésről mindkét modellnél megfigyelhető az offline tanári szerep megjelenése online felületen.

Az egyes hetek kötelezettségei között szerepeltek feladatok, amelyek kötelező hozzászólásokat láttak elő a kurzusvezető által feltett kérdésekre. A tanulók hozzászólásainak száma a hetek előrehaladtával csökkent, azonban még az utolsó héten is jelentősen meghaladta a személyenként előírt két hozzászólást. Ezeken a felületeken intenzív kommunikáció alakult ki, azonban ez a kommunikáció szinte kivétel nélkül egyirányú volt. Ez valószínűleg az offline tanulási környezetben elsajátított kommunikáció eredménye, amelyben a tanár kérdez, a tanuló válaszol kommunikáció a leggyakrabban alkalmazott. Az osztálytermi munkában csak nagyon ritkán alakul ki vita vagy eszmecsere egy csoporton belül. Ezt az egyirányú kommunikációt jól szemléltetik a TÉBIA második és harmadik hetének fórumaktivitásaiból készített grafikonok is, amelyen jól látható, hogy csak ritkán válaszoltak a tanulók a tanuló társaik posztjaira (Námesztovszki, 2015).

7. ábra TÉBIA 2. és 3. hetének fórumaktivitása a következő fórumon: Kötelező - Észrevételeim az adott hét előadásához kapcsolódóan (Námesztovszki, 2015)

Ez a kommunikációs modell jelentősen megváltozott azokban az esetekben, amikor a tanulók egyénileg indíthattak vitatémákat. Ilyenkor a tanulói aktivitás és a tanuló társak véleményére történő reflektálás jelentősen előtérbe került. A csoporton belüli kommunikáció serkentésére hoztuk létre a harmadik héten a következő online helyzetgyakorlatot: (HELYZET: szöveggel kezdeni a bejegyzést), amely egy fiktív példa egy online zaklatásra. A többi tanulónak erre a bejegyzésre válaszolva kellene lehetséges megoldásokat felkínálni a következő szerepkörökből: tanuló társ (TANULÓTÁRS: szöveggel kezdeni a bejegyzést), pedagógus (PEDAGÓGUS: szöveggel kezdeni a bejegyzést), szülő (SZÜLŐ: szöveggel kezdeni a bejegyzést) és esetlegesen hozzászólással vagy kiegészítéssel járulni hozzá a helyzet megoldásához (HOZZÁSZÓLÁS/KIEGÉSZÍTÉS: szöveggel kezdeni a bejegyzést). Ezzel a feladattal elértük a célt és kialakult a keretrendszerünkben is egy szerteágazó és többirányú kommunikáció (Námesztovszki, 2015).

7. ábra TÉBIA 1-3 hét: Egyéb vitatémák és TÉBIA 3. hét: Online helyzetgyakorlat fórumaktivitások kommunikációs modellje (Námesztovszki, 2015)

Fenn ismertetett példán jól látható, hogy a kérdésfeltétel alapvetően meghatározza egy-egy téma köré felépülő kommunikáció modelljét.

A beadandók és a tanulói aktivitás megegyezett a nemzetközi szakirodalomban fellelhető (Soffer-Cohen, 2014) tendenciákkal. A kurzus megkezdése után az aktivitás csökkent, azonban a határidők lejárta előtt, nem ritkán néhány órával vagy perccel a tanulói aktivitás minden esetben jelentősen megnövekedett.

A kurzusainkat a jelentkezők 51 %-a (SD: 1 %) teljesítette sikeresen. Az alacsony szórásból is látszik, hogy mindhárom kurzus esetében hasonló arányban voltak a sikeresen teljesítő tanulók. Ez a szám jelentősen magasabb, mint a bevezetésben idézett nemzetközi mutatók. A tanulást befolyásoló tényezőket statisztikai módszerekkel vizsgáltuk, de valószínűleg az a tény, hogy a képzés magyar és nem angol nyelven folyt, mint ahogyan ez a nemzetközi MOOC-ok esetében megszokott, pozitívan befolyásolta a tanulás sikerességét. Emellett szintén statisztikailag megvizsgáljuk a külsőleg motivált tanulók sikerességét, mivel az online felületen tanulók 39%-a részesült külső motivációban offline környezetben.

Videók jellegzetességei a képzéseink felületén

Habár a számítógépes multimédia forradalma, a 90-es évek közepétől áttörést jelentett az oktatásban és a szórakoztatóiparban is, mivel a több érzékszerv igénybevétele hatásosabb tudásátadást és élményt biztosított, manapság egyre több olyan képzést látunk, amely nélkülözi ezt a hatásos eszközt. A képzéseink megtervezésénél, a nemzetközi trendekkel összhangban, az oktatóvideókat és az előadások videóit helyeztük a képzések központjába.

A TÉBIA1 kurzus esetében az oktatóvideók a prezentáció és a „beszélő fej” stílusok ötvözeteként készültek el, tehát az előadó is látható volt a prezentáció jobb felső sarkában. A PHP kurzus esetében Desktop Capture technikát alkalmaztunk, vagyis az előadó monitorján megjelenő kép került felvételre, amihez hanganyag párosult, de az előadó nem volt látható. Mindkét kurzus esetében úgynevezett amatőr (nem stúdióban készült) felvételekről beszélhetünk. Ezekről a videóktól különböznek a TÉBIA2 videói, amelyek HD minőségben, úgynevezett GreenBox technológiával készültek el.

A PHP kurzus során tíz videónyi tananyag készült el, bemutató, vagyis tutorial formában, melyek hossza 7 és 16 perc között mozgott és a diákok ezen videók 43%-át nézték meg átlagosan, a TÉBIA1 kurzus esetében pedig 20-26 perces videók készültek, előadás jelleggel, és itt átlagosan 53%-os videómegettekintést állapított meg a Youtube videómegosztó Analytics applikációja.

Ezek az értékek ellentmondanak Guo, Kim és Rubin (2014) kutatási eredményeinek, miszerint a 3 és 9 perc közötti videó hosszúság az optimális a ténylegesen megettekintett perceket figyelembe véve, a kurzusaink esetében viszont a 20 percnél hosszabb videók megettekintési aránya magasabb volt, mint a rövidebb videóké, melynek hossza közelebb állt a kutatók által megállított optimális hosszhoz. A PHP képzés esetében a videók megettekintésének ideje szorosan kapcsolódott a feladatok leadási idejéhez, tehát arra következtettünk, hogy a hallgatók a just-in-time elv szerint tanultak, vagyis a tudást közvetlenül a feladatok megoldása előtt vagy közben szerezték meg, legtöbb esetben a leadási határidő lejárta előtt az utolsó napon. A TÉBIA esetében is az utolsó napra tevődött a feladatok leadása, viszont ez esetben a videók megettekintése egyenletesebb eloszlást mutatott, ebből arra következtettünk, hogy a videó előadásjellegéből következőleg külön időpontra tevődött a tudás megszerzése és a feladatok megoldása, azok átadása.

A TÉBIA2 kurzus videóinak terjedelmét már igyekeztünk 15 percben korlátozni, amely a fenn említett tanulmány alapján a még elfogadható kategóriába tartozik. Ezen aktivitások elemzése és az eredetivel történő összehasonlítás további kutatások kiindulópontja lehet. További terveink közt szerepel, hogy a videómegettekintések adatait felhasználónként is rögzítsük és elemezzük, mivel úgy gondoljuk, hogy ezen információkat felhasználva fontos ismeretekkel gazdagodnánk a tanulók tanulási stílusával kapcsolatban, és ez alapján klaszterezve a hallgatókat személyre szabottabbá, optimálisabbá lehetne tenni az oktatóvideókat.

A háttérváltozók statisztikai vizsgálata

A kiértékelés szakaszában a következő változókat vizsgáltunk meg statisztikai módszerek segítségével:

- a tanulók neve,
- a tanulók életkora,
- a tanulók lakhelye (ország),
- a tanulók foglalkozása,

- külső (offline) motiváció megléte,
- a számítógép előtt eltöltött idő,
- a keretrendszerben eltöltött idő,
- eredményesség a kurzus során.

A statisztikai vizsgálatok több tényező között is összefüggést mutattak ki, amely további tanulmányok és kutatások alapját tudja képezni. A teljes mintát megvizsgálva, statisztikai módszerekkel (Pearson korrelációs vizsgálatok) nem mutattunk ki összefüggést a háttérváltozók (lakhely, nem, foglalkozás, életkor), valamint eredményesség változók között. Ez esetünkben azt jelenti, hogy az eredményesség a kurzus során (összegyűjtött pontok) és a tanuló neme, életkora, lakhelye (ország), valamint a foglalkozása között nem mutatható ki összefüggés statisztikai módszerekkel.

Ezután ugyanezzel a módszerrel megvizsgáltuk a külső motiváció és a keretrendszerben eltöltött idő közötti összefüggéseket. Külső motiváció ebben az esetben azt jelentette, hogy a tanulók pontokat kaptak az elvégzett online kurzusért egy egyetemi kurzus keretében, illetve érdemjegyet a középiskolai tantárgy esetében. Az ismertetett vizsgálat alapján állítható, hogy azok a tanulók, akiket külsőleg motiváltak, több időt töltöttek el a keretrendszerben.

Pearson korrelációs vizsgálat segítségével szignifikáns összefüggést mutattunk ki a keretrendszerben eltöltött idő és az eredményesség között. Ez alapján állítható, hogy azok a tanulók, akik több időt töltenek a keretrendszerben, azok eredményesebbek a kurzus során.

Kétmintás t-próba segítségével megvizsgáltuk, hogy van-e különbség a kurzust eredményesen, illetve eredménytelenül teljesítő résztvevők külső motivációjában. A kapott szignifikáns eredmények alapján elmondható, hogy a kurzust sikeresen teljesítők külső motivációja lényegesen magasabb, mint a nulla pontot elért résztvevőké. Elmondható tehát, hogy azok a tanulók, akiket külsőleg motiválnak, azok nagyobb eséllyel fejezik be az online tanfolyamot és ritkábban esnek ki egy MOOC struktúrájú online képzésből.

Következtetések

Tanulmányunkban ismertettük a MOOC struktúrájú online képzések nemzetközi tudományos hátterét, a vonatkozó szakirodalom és a saját tapasztalat tükrében. Ezekre a tudományos alapokra építettünk fel három magyar MOOC-ot, amelynek a folyamatát szintén ismertettük, a tervezéstől a kiértékelésig, sőt egyik esetben megvalósult az újratervezés, a tartalmak kibővítése is.

A kiértékelés folyamatában megvizsgáltuk a jelentkezők nemi, életkori összetételét, valamint egyes célcsoportjaink arányát és összehasonlítottuk a nemzetközi trendekkel. Itt megállapítottuk, hogy a kurzusainkra jelentősen nagyobb számú nő jelentkezett, mint a kimutatott nemzetközi átlag. Emellett megvizsgáltuk a tanulói aktivitást a teljes folyamat során és a határidők függvényében. Ennek kapcsán megállapítottuk, a nemzetközi tapasztalathoz hasonlóan, hogy a tanulói aktivitás folyamatosan csökken egy MOOC során, de jelentős növekedés mutatható ki az egyes határidők lejárta előtt. Ebben a folyamatban

meghatároztuk a kurzusok fórumain, valamint az alternatív környezetekben kialakuló kommunikációs modelleket. Ebben a részen kiemelten fontosnak tartottuk a megfelelő kérdésfeltételt és a feladatok meghatározását. Ez jelentősen meghatározza a kommunikáció irányát, amely a témakör köré kialakuló szakértői közösség tagjaira is ki kell, hogy terjedjen.

A tervezés és a megvalósítás folyamatában központi helyre helyeztük az oktatóvideókat. Ezek a videók "nyitották" az egyes oktatási heteket és tartalmazták az egyes témakörök legfontosabb elemeit. A videók elemzését és a terjedelmüket szintén tudományos alapokra helyeztük. Itt a legfontosabb megállapításunk témaspecifikus volt, tehát a PHP kurzusunk esetében a tanulók a videó megtekintésével párhuzamosan dolgozták ki az adott programozási feladatokat, míg a TÉBIA kurzusok esetében ez a megtekintés arányosabb eloszlást mutatott és nem volt szorosan köthető a beadandók elküldéséhez vagy a tesztek kitöltéséhez.

A kutatás legjelentősebb megállapításai között szerepel az, hogy a külső motiváció megléte összefügg a keretrendszerben eltöltött idő mennyiségével és szignifikánsan összefügg a kurzus teljesítésével. Tehát elmondható az, hogy azok a tanulók, akiket az online ismeretanyag és az online elismervényen túl, offline tartalmakkal, ezzel az esetben konkrét kurzusok pontszámával vagy középiskolai tantárgyak érdemjegyével, motiválunk, sikeresebbek lesznek az online ismeretszerzés során és sikeresebben fejeznek be MOOC kurzusokat. Ezzel a megállapítással közvetlenül igazolható az eltérés a nemzetközi trendektől a sikeresség tekintetében (nemzetközi trendek: 10% és 15%, saját MOOC-ok esetében 51%).

Szintén fontos következtetés, hogy a keretrendszerben eltöltött idő szignifikánsan összefügg a MOOC felületen megvalósított eredményesség változójával. Ez azt bizonyítja, statisztikailag is, hogy azok a hallgatók, akik több időt töltenek el egy MOOC felületén, és feltételezhetően a kötelező feladatok mellett elvégzik az ajánlott és egyéb tevékenységeket is, vagy a követelményekben szereplő hozzászólások számán túl intenzíven kommunikálnak az adott felületen, azok eredményessége szignifikánsan magasabb.

Ezek az eredmények hozzájárultak egy olyan online tanulási forma részletesebb megismeréséhez, amely magyar nyelven folyt és népszerű manapság. Sikertelt új összefüggéseket feltárni, valamint már publikált összefüggéseket statisztikailag is bizonyítani a saját tervezésű és készítésű magyar nyelvű MOOC esetében. Emellett a leírt tapasztalatok útmutatóként is szolgálhatnak a további MOOC-ok tervezésénél és megvalósításánál.

Köszönetnyilvánítás

A szerzők köszönettel tartoznak a Magyar Tudományos Akadémiának és a Bethlen Gábor Alapnak. A kutatásunk elméleti része és a kísérleti kurzus a Magyar Tudományos Akadémia által támogatott kutatási projekt (E-learning eszközök alkalmazása a vajdasági magyar informatikai tehetséggondozásban) keretében jött létre. A későbbi kurzusok Bethlen Gábor Alap támogatásával (Két ingyenes, magyar nyelvű online kurzus kidolgozása és megtartása a vajdasági magyar középiskolások részére) valósulhatott meg.

Irodalom

- Adams, A., Liyanagunawardena, T., Rassool, N., Williams, S. (2013): Use of open educational resources in higher education. *British Journal of Educational Technology*, Vol. 44, No. 5, 149–150.
- Alberta Education: Bring Your Own Device (2012): A Guide for Schools. Education, Edmonton, School Technology Branch, School Technology Branch Alberta.
- Allen, E., Seaman J. (2014): Grade change: Tracking online education in the United States. LLC, (Babson Survey Research Group and Quahog Research Group.
- Breslow, L. B., Pritchard, D. E., DeBoer, J., Stump, G. S., Ho, A. D., Seaton, D. T. (2013): Studying learning in the worldwide classroom: Research into edX's first MOOC. *Research & Practice in Assessment*, Vol. 8, 13–25.
- Cisco (2012): The Cisco Bring-Your-Own-Device Solution for Education: Getting Mobile Devices Simply and Securely. Cisco Systems.
- Coursera (2014): What about the women?
<https://tech.coursera.org/blog/2014/03/08/what-about-the-women/> (Hozzáférés ideje: 2015. december. 7.)
- Coursera Blog (2012): Coursera hits 1 million students across 196 countries. <http://blog.coursera.org/post/29062736760/coursera-hits-1-million-students-across-196> (Hozzáférés ideje: 2015. december. 7.)
- edX: Age Demographics. edX, (2015):
http://edx.readthedocs.org/projects/edx-insights/en/latest/enrollment/Demographics_Age.html
 (Hozzáférés ideje: 2015. december. 7.)
- edX: Engagement with Course Content. edX, (2015):
http://edx.readthedocs.org/projects/edx-insights/en/latest/engagement/Engagement_Content.html
 (Hozzáférés ideje: 2015. december. 7.)
- edX: Gender Demographics. edX, (2015):
http://edx.readthedocs.org/projects/edx-insights/en/latest/enrollment/Demographics_Gender.html
 (Hozzáférés ideje: 2015. december. 7.)
- Fadel, C. (2010): Best Practices in Education Technology. UK, Future Lab.
- Fenn, J., Raskino, M. (2008): Mastering the hype cycle: How to choose the right innovation at the right time. Boston, MA, Harvard Business School Press.
- Fini, A. (2009): The technological dimension of a massive open online course: The case of the CCK08 course tools. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, Vol. 10, No. 5, 74–96.
- Főző A. L., Tóth-Mózer Sz. (2014): M-learning, a mobiltelefonok iskolai alkalmazásának pedagógiai tapasztalatai, Pécsi Tudományegyetem, Networkshop, Szentágothai János Kutatóközpont.
- Glušac, D., Makitan, V., Karuović, D., Radosav, D., Milanov, D. (2015): Adolescents' informal computer usage and their expectations of ICT in teaching - Case study: Serbia. *Computers & Education*, Vol. 81, 133–142.
- Guo, J. P., Kim J., Rubin R. (2014): How Video Production Affects Student Engagement: An Empirical Study of MOOC Videos. ACM New York, NY, USA, Proceedings of the first ACM conference on Learning @ scale conference, 41–50.
- Herzog Cs., Racsó R. (2015): Egy táblagéppel támogatott pedagógiai kísérlettanulói és szülői háttérvizsgálata Százarcú pedagógia. Komárno, International Research Institute.
- Johnson, L., Smith, R., Levine, A., Haywood, K. (2010): Horizon Report 2010 K-12 Edition. Austin, Texas: 2010, The New Media Consortium.
- Jordan, K. (2013): MOOC completion rates: The Data. www.katyjordan.com, 2013. <http://www.katyjordan.com/MOOCproject.html> (Hozzáférés ideje: 2015. december. 7.)

- Kis-Tóth L. (2013): BYOD: Az oktatás támogatásának új lehetőségei. Eszterházy Károly Főiskola Comenius Kar, Networkshop.
- Kőrösi G., Esztelecki P. (2015): BYOD mint oktatáspolitikai modell alkalmazhatóságának realitása a vajdasági magyar közoktatásban. Óbuda, VI. Báthory-Brassai Nemzetközi Tudományos Konferencia, Óbudai Egyetem, 91–97.
- Kőrösi G., Námesztovszki Zs., Esztelecki P. (2015): M-learning – a jelen vagy a jövő oktatási eszköze? Új pedagógia szemle, 65, 103–109.
- Liyanagunawardena, T., Adams, A., Williams, S. (2013): MOOCs: A systematic study of the published literature 2008-2012. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, Vol. 14., No. 3., 202–227.
- Luedtke, R. (2014): Bring Your Own Device: A Guide For Schools. Alberta Education.
- Monda E. (2014): eLearning sikertényezők. Egy eLearning projekt elemzése. *Információs Társadalom*, 14. évf., 1. sz., 29–51. o.
- Murphy Paul, A. (2014): The MOOC Gender Gap. Slate, New America and ASU,. [.http://www.slate.com/articles/technology/future_tense/2014/09/mooc_gender_gap_how_to_get_more_women_into_online_stem_classes.html](http://www.slate.com/articles/technology/future_tense/2014/09/mooc_gender_gap_how_to_get_more_women_into_online_stem_classes.html)
- (Hozzáférés ideje: 2015. december. 7.)
- Námesztovszki Zs. (2015): Egy kísérleti MOOC felületén megjelenő kommunikáció jellemzői. Szabadka, II. IKT az Oktatásban Konferencia, Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, 116–120.
- NetGear (2013): Best Practices for Enabling BYOD in Education. Palmer Research.
- Ollé J. (2012): Virtuális környezet, virtuális oktatás. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Soffer, T., Cohen, A. (2014): Implementation of Tel Aviv University MOOCs in Academic Curriculum: A Pilot Study. *The International Review of Research in Open and Distance Learning*, Vol. 16, No. 1, 80–97.
- Stewart, B. (2013): Massiveness + openness = New literacies of participation? *MERLOT Journal of Online Learning and Teaching*, Vol. 9, No. 2, 228–238.
- Török E. (2014): Az IKT hatása a tanulási környezetre. Komárno, 2014, Sokszínű pedagógiai kultúra, International Research Institute.
- Wilkowski, J., Deutsch, A., Russell, M. D. (2014): Student Skill and Goal Achievement in the Mapping with Google MOOC. L@S '14 Proceedings of the first ACM conference on Learning @ scale conference. ACM New York, NY, USA, 3–10.

Námesztovszki Zsolt az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karának oktatója. A doktori tanulmányait az Újvidéki Egyetem, Mihajlo Pupin Műszaki Egyetemi Karán, végezte el, 2013-ban. A doktori értekezésének címe: Az oktatószoftverek alkalmazásának hatása a pedagógusok és a tanulók motiváltságára az általános iskolák alsó osztályaiban. Több nemzetközi projekt résztvevője és számos intézmény vendégoktatója. Szakterülete az oktatásinformatika. Kutatási területe az informatikai trendekkel és népszerű alkalmazásokkal együtt változik: oktatószoftverek, interaktív tábla, webkettő, online tanulási környezetek és a MOOC. 2013-tól a Magyar Tudományos Akadémia Külső Köztesületi tagja.

Glušac Dragana az az Újvidéki Egyetem, Mihajlo Pupin Műszaki Egyetemi Karának rendes egyetemi tanára és oktatási dékánhelyettese. Kutatási területe az informatika tanításának módszertana, az információs technológiák és az online tanulási környezetek. Több projektum résztvevője és számos nemzetközi jelentőségű folyóiratban jelentetett meg tanulmányt. Ezek közül talán az egyik legjelentősebb: Adolescents' informal computer usage and their expectations of ICT in teaching - Case study: Serbia (Article), amely a Computers & Education nemzetközi szakfolyóiratban jelent meg, 2015-ben.

Esztelecki Péter a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen végzett mérnök informatikusként 2010-ben és diplomás elektrotechnika mérnöki diplomát szerzett a Szabadkai Műszaki Szakfőiskolán 2011-ben. A PHD képzést Szegedi Tudományegyetem Informatika Karán 2015-ben kezdte meg. Jelenleg a Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium informatika- és nevelőtanára, valamint a Budapesti Corvinus Egyetem Kertészettudományi Kar Zentai Kihelyezett Tagozatának előadója. 2014-ben digitális pedagógus díjjal jutalmazták Budapesten. Főbb kutatási területe az IKT eszközök alkalmazása az informatika (és más tantárgyak) oktatásában.

Kőrösi Gábor Irányítástechnika-robotikai mérnök és diplomás informatika tanár, jelenleg a szerbiai, zentai Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium programozás és programnyelvek, valamint számítástechnika és informatika tanára. Már 7 éve jeleskedik a tehetséggondozás területén, mely elsősorban a STEM területre koncentrálódik. 2013-2014 évben Kaliforniában részt vett a Google Trailblazer nevű projektben, mely a STEM terület oktatásának reformját tűzte ki célul. 2015-ben Digitális pedagógus díjjal jutalmazták Budapesten. Megannyi tanulmány szerzője, konferencia szereplője, 2015-ben megalkotója és tanára az első vajdasági magyar MOOC kurzusnak.

Major Lenke az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karának oktatója. A Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskolájában, Információs és kommunikációs technológiák az oktatásban alprogramon szerzett abszolutóriumot. Doktori értekezésének témája: Élmenyt nyújtó környezeti nevelési program hatásainak attitűdvizsgálata. 2014-ben és 2015-ben a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar Nemzetközi Módszertani Konferenciájának titkára. A Tanítóképző Kar Módszertani Közlönyének társszerkesztője. 2014-ben az SZTE Talent Ösztöndíj ezüstfokozatú díjazottja. Számos konferencia résztvevője, tudományos értekezések szerzője.

Bokor Tamás

Lovagias üzlet – civilizációs szabályozók online szexpartnerkereső médiafelületeken

„Don't judge me,
You could be me in another life,
In another set of circumstances.
Don't judge me
One more night
I'll just have to take my chances
For tomorrow we'll see.”

(Sting: *Tomorrow We'll See*)

Bevezetés

A prostitúció kérdésköre gazdagon kutatott téma a társadalomtudományokban, főleg a devianciaszociológia és a szociálpolitika tudományterületén. A meglévő kutatások – éppúgy, mint az e témakörben készült szociografikus és szépirodalmi művek – elsősorban az „utcai” prostitúciót vizsgálják, hangsúlyozva a prostituáltak kiszolgáltatottságát, a férfi és nő közötti alá- és fölérendeltségi viszonyokat, a férfiközpontú gazdasági rendszert és annak elember-telenítő következményeit.

Jelen tanulmány egy másik, az utóbbi esztendőben megerősödött terepen, az online szexpartnerkereső médiumok alkotta színtéren vizsgálja a prostitúció jelenségét. E megközelítés vegyesen tartalmaz leíró és társadalomkritikus szempontokat. A társadalmi szabályozás kommunikációs nézőpontjából tekint tárgyára, elvonatkoztatva ezzel az „utcai prostitúció” szociológiájától. Azt kívánja bemutatni – nem eltagadva és nem lekicsinyelve a prostitúció negatív társadalmi hatásait –, hogy milyen széleskörű kommunikatív folyamatokat tesz lehetővé az újmédia-színtér, s benne a társasági média¹ a szexpartnerkeresés során. E folyamatok az újmédia létezése előtt egyáltalán nem, vagy csak nagyon szűk körben léteztek. A nyilvános beszámolók, az ajánlási rendszer, a minősítés, a „hűségakciók” és más tipikus társaságimédia-eszközök azonban új teret nyitottak a prostitúció számára.

A tanulmány hipotézisei a következők.

- (H1) Az online megvalósuló prostitúció a legnépszerűbb társaságimédia-platformok eszköztárából merít. Ennek következtében
- (H2) erős koherenciát teremt a felhasználók között,
- (H3) és intenzív, nyílt kommunikációt biztosít, amelynek szókimondó mivoltát azonban árnyalják és korlátozzák a férfi-nő kapcsolatban a nővel szembeni tisztelet társasági szabályai.

¹ Az újmédia-szakirodalomban legtöbbször közösségi médiának nevezik a web 2.0 eszközeit alkalmazó weboldalak összességét. Jelen tanulmány szerzője pontosabbnak véli a „közösségi” szó helyett a „társasági” kifejezés használatát. Ahogy Molnár (2014) rámutat, az ún. közösségi média többnyire nem hoz létre közösséget, közösségi érzést, inkább csak társaságot ad, társasági színteret biztosít.

A gondolatmenet vezérfonala, hogy a vizsgált kommunikációs jelenség távoli rokonságban áll a középkori lovageszmény ellentmondásos nőtiszteletével: a nő egyszerre válik elérhetetlen ideálképpé és szexuális tárgyá.

Az írás a kommunikáció- és újmédia-elmélet kurrens szakirodalmán kívül sokat merít a prostitúció szociológiai és evolúciós irodalmából, a hipotézisek felülvizsgálatához pedig igénybe veszi többek között Norbert Elias civilizációs-szabályozási elgondolásait, Jürgen Habermas főbb tételeit a nyilvánosságról és a társadalmi szerkezetről, s bevonja az elemzésbe a posztmodern társadalomtudományi szemléletmódot. Az empirikus vizsgálat alapanyagát két olyan online szexpartnerkereső felület fórumainak és hirdetéseinek kvalitatív tartalomelemzése adja, amelyeknek oldalanként legalább 800 hirdetője van.

Prostitúció: liminalitás és újraszervesülés

A prostitúció (azaz a személyi szabadság kiszolgáltatása fizetségért vagy befolyásért) széles értelemben mindenfajta „önkiárusításra” vonatkozik. Ilyen értelemben a pénzbeli fizetségért nyújtott szexuális szolgáltatás a jelenségnek csak egyik szelete, amely mellett számos más forma létezik.² Jelen tanulmány a prostitúció szűkebb, szexuális tartalmú jelentésére összpontosít.

A prostitúció evolúciós örökségünk, amelynek értelmezése a két nem esetében különböző megközelítéseket kíván. A férfiak esetében az alkalmi vagy rövid távú párválasztás világos előnyökkel jár (tudniillik gyors és hosszabb távú kötelezettségektől mentes kielégülés), míg a nőknél ezt a stratégiát nehezebb értelmezni (Buss–Schmitt, 1993). Ugyanakkor a nők esetében is releváns lehet az alkalmi kapcsolatok fenntartása, amennyiben az a hosszú távú párválasztást szolgálja, mintegy „felderítésként”, „előválogatásként” az elérhető férfiak között. A nő így méri fel saját vonzerejét és a partnerek minőségét, s szinte kézenfekvő, hogy azonnali ellenszolgáltatást, ajándékot vár, hiszen ő viseli az aktus lehetséges kockázatait is (Forrai, 2010, 89-90. o.). Alapértelmezésben a rövid távú párválasztási stratégiából a nő átvált a hosszú távú párválasztásra, amikor arra alkalmas partnert talál, s vele gondoskodik az utódnemzésről.

Az a tény azonban, hogy a világon gyakorlatilag minden kultúrában ismert a prostitúció jelensége (Burley–Symanski, 1981), arra mutat rá, hogy minden társadalomban voltak és vannak nők, akik benne ragadnak a rövid távú párválasztási stratégiában, s nem lépnek át a hosszú távúba. A rövid távú stratégiában ragadásnak evolúciós előnyei vannak, hiszen a monogám kapcsolatokra alapozott közösségekben a férfiak egy része gyakran pár nélkül marad (a lovagkorban például az elsőszülöttség elve miatt). Elsősorban nekik ajánlják fel szexuális szolgáltatásaikat azok a nők, akiknek ugyancsak nem jutott pár, cserébe természetesen a megélhetésüket biztosító anyagi ellenszolgáltatásért. Mindez a férfiak egymás közötti versengését és agresszióját is képes lehet csökkenteni – mutat rá a humánétológiai nézőpont. Ezeket az előnyöket tehát rendszerszinten mind a prostituáltak, mind az adott

² Pl. a kitarzott szerető, aki csak egyetlen támogatónak ajánlja fel szexuális kapacitását különböző előnyökért cserébe, vagy a szexualitással közvetlen kapcsolatban akár egyáltalán nem is álló „szellemi prostituált”, aki kritika nélkül kínálja fel tudását, kognitív képességeit valamilyen célra, rendszerint valamiféle haszon megszerzésének reményében.

társadalomban élő családok élvezik – legalábbis elvileg –, eltekintve az egyéni negatív hatásoktól (kiszolgáltatottság, szerepberagadás, agresszióknak való kitettség, a családban élő nők megcsalása prostituáltakkal stb.).

A prostitúció makroszintű előnyeit a jelenség „iparosítása” szorította háttérbe. Közhelyszámba menő evolúciós megfontolás, hogy az emberiséggel csaknem egyidős „ősi mesterség” pozitív hatással bírt a társadalmakra, máskülönben a prostitúció időközben kiszelektálódott volna a közösségi viselkedésminták és szerepek közül. A 18-19. század Európájában – részben a városiasodás következményeként – az emberek elmagányosodása és ezzel párhuzamosan az urbanizálódott tömeg népsűrűségének növekedése fellendítette a prostitúciót. A korábban a társadalom szerves részeként élő prostituált közösség külön kasztba szerveződött. Tagjainak nagy része pusztán megélhetési okokból belekényszerül vagy – újkori fejleményként – kiszolgáltatottsága folytán belekényszerítik ebbe a helyzetbe, amelynek funkciója már teljesen elszakadt a több tízezer évvel korábbi szereptől (Forrai, 2010). Az iparosodás a prostitúcióra is hamar kihat, termelővé teszi a prostituáltat, aki így már nem képes a közösség szexuális egyensúlyát biztosító funkcióját ellátni, hanem helyette egyre fokozódó jövedelemtermelésre készített eszközzé válik, komplett intézményrendszerrel a háttérben (futtatók, bordélyházak, stb.).

A prostituált társadalmi szerepe tehát az egyén felől az áru irányába tolódik: miközben egyenként kiválik a társadalom szerves egységéből, áruként újraszerveződik oda.³ Mindez olyan entitássá teszi, akinek piaci értékét nem a társadalmi, hanem a gazdasági szubkulturális hálózatban elfoglalt helyzete és beágyazottsága határozza meg.

Civilizációs közeg: a lovageszmény és a nyilvánosság átalakulása

Norbert Elias (1987) arra mutat rá, hogy a külső viselkedésszabályozás – előírások, szabályrendszerek, illemtankönyvek – szerepét a 20. század elejétől fokozatosan átveszi a belsőleg motivált viselkedésszabályozás, az önszabályozás. Ez a folyamat a prostitúció esetében is lezajlott, hiszen a középkori nyugat-európai gondolkodástörténetben a prostituált társadalmi szerepe eltagadhatatlan, a közszereplők „köznökhöz” folyamodása ismert és elfogadott tény volt. Ugyanakkor törvényekkel és/vagy más írott és íratlan társadalmi szabályok segítségével a közösségek – koronként más-más mértékben – igyekeztek mederben tartani e tevékenységet (függően az adott közösség politikai és vallási hozzáállásától). Ezzel szemben a legújabbkor városiasodott közösségeiben a prostitúció elítélése afféle közmegegyezésként jelenik meg, vagyis már nem törvény vagy közösségi szabály, hanem kimondatlan belső elvárás, belsővé tett előítélet diktálja az egyének számára a prostituált

³ „A prostituált jogtól, írásos szerződéstől független, megvétele egyszeri alkalomra vonatkozik, szóbeli egyezséggel, és viszonylag olcsó, s [...] nem játszik szerepet számára a szexuális megkívánás. Tartósabb kapcsolat (heterizmus) esetében az ügylet a vevő részéről bármikor és következmények nélkül felbontható. Ilyen formában a prostitúció nem különleges jelenség, hanem a magántulajdonon alapuló társadalmi berendezkedés szerves része. A tevékenység kereskedelmi, illetve áruviszonyná válik, és ezért a kereskedelem mindenkorai szabályának vetik alá: eladhatóság, „csomagolás”, PR, hírnév, jó minőség, visszatérő vevő, stb.” (Forrai, 2010, 99. o.)

megbélyegzését.⁴ Ez a belsővé vált vélekedés (tudniillik a prostituált egyöntetű megbélyegzése) nyugtalanító ellentétben áll az intézményrendszer szolgáltatásait igénybe vevők tekintélyes mennyiségével.⁵

Elias gondolatmenetében a lovageszménynek megfelelő viselkedés kitűnő példát szolgáltat arra, hogy az elvárt (ideális) és a valós társadalmi viselkedésmódok között számos esetben jelentős különbségek mutatkoznak. Amint a lovagi rend eltávolodik az egyházi intézményrendszertől, majd a nyugat-európai társadalmak fokozatos pacifizálódásával súlyát veszíti, a harci képességek helyében kialakul a lovagiasság, a lovagias viselkedés, mint a civilizált lét zsinórmértéke. A lovagi kor „*courtoisie*”-fogalma (udvariasság, udvarképesség) egyfajta naiv társadalomfelfogást tükröz: a jó és a rossz, a nemes és a paraszt szembeállítását. A lovag azonban – kiművelt viselkedés ide vagy oda –, önmagában is hordozza ezt a kettősséget: szíve hölgyének egyfelől verset zeng a vártorony tövében, s plátói érzelmeit dalban mondja el, de ki nem élheti őket (helyette az epekedés édes kínjait éli meg), másfelől viszont a társadalom alacsonyabb rendjeiből válogatott nők igénybe vételével igenis kielégíti szexuális szükségleteit – s ez utóbbit természetesen lovagi viselkedésének hatókörén kívül teszi.⁶

A késő középkori és kora újkori „lovagias” viselkedés kettősségét igazolja az a nyilvánosságfelfogás is, amelyet Habermas (1971) válasz fel: míg a kora középkori nyilvánosságban nem különült el a mai értelemben vett magán- és közélet, addig az újkorban e kettő kezd szét tartani, s mire a 19–20. század fordulójára jutunk, kialakul a magánélet és a közélet kifejezett kettőssége. Ezzel párhuzamosan megszilárdul a családi közeg magánjellege és a hivatás színterének közéletisége. Érthető tehát, ha a lovag, mint elhivatott közszereplő, a *courtoisie* szelleméhez igazítja viselkedését, ám magánemberként enged ösztöneinek. E kettősség pedig a közvélemény szemében nem okoz megbotránkozást.

Az újkorban, mint az előző fejezetben felvázoltuk, a prostitúció terén megtörténik az átalakulás a közösségre beágyazott, egyéni tevékenységből az iparosodott, árucikként kezelt tevékenységbe. Ezzel maga a nő és annak szerepe lényegül át.⁷

⁴ Ilyen közegben egy-egy politikai szexbotrány egyeseket jelenthet az érintett politikus bukásához – ami elképzelhetetlen lett volna akár egy görög városállamban, akár egy késő középkori feudális monarchiában.

⁵ A prostituáltak számáról és a „vevőkör” nagyságáról csak hozzávetőleges becslések állnak rendelkezésre, de bármelyik magyarországi statisztikát tekintjük, előbbieket esetében sokezeres, utóbbiak esetében pedig több tízezres nagyságrendet találunk.

⁶ Miután a lovageszmény, a *courtoisie* a polgárság körében is elterjed, sajátos módon hasonló kettősség jelenik meg a polgárlányok körében, mint az sejtethető Márai Sándor *Egy polgár vallomásai* című művéből, amelynek egyik részletében a szerző megemlékezik az erkölcsös viselkedésre nevelt polgárlányok polgárfiúkkal a lépcsőfordulók alatt végzett szexuális felfedező játékaikról.

⁷ Említést érdemel itt még az az átalakulás, amely a 20. század első felének Európájában a házasság intézményében történt: az érdekházasságok felől a szerelmi házasságok irányába toló tartós és intézményesített párkapcsolatok bizonyos mértékben delegitimálták a prostitúció intézményét. Míg egy érdekházasság esetében – legalábbis a férfi részéről – elnézhető tett volt a feleség megcsalása (s a feleség részéről is csak azért volt követelmény a hűség, hogy a tiszta vérvonal, s így a vagyon jogilag védett örökítése biztosított legyen), addig a személyes és szexuális vonzalmon alapuló szerelmi házasság mindkét fél részéről nagyobb fokú hűséget, teljes odaadást követelt. E tényező a prostitúciót a liminális státusz felé lökte. Némiképp színezte a helyzetet, hogy a hosszú háborúk alatt a családjuktól

Az 1960-as években kialakult radikális feminista elméletek a prostitúciót máig dominánsan a szexuális kizsákmányolással, a rabszolgasággal azonosítják, ennek megfelelően olykor „abolicionista” megközelítésről is beszélnek, s a nők globális és lokális elnyomását látják benne (Leidholdt, 2003 és Farley, 2003). A szolgáltatásokat igénybe vevő férfiak mellett ugyancsak kárhozzátják magát az államot, amely „futtatóként” fenntartja a prostitúció rendszerét, s aktívan vagy passzívan közreműködik a nők kismizmizésében. A prostitúált e felfogás szerint áldozatként jelenik meg, aki kényszerű munkájának negatív hatásait egyedül kell, hogy elszedje (Raymond, 1999).⁸ A 20. század derekán tehát még mindig kétpólusú a prostituáltak megítélése, s változás csak a század végére áll be.

A prostituáltak önmegítélése és a posztmodern fordulat

Hogyan élik meg a prostitúciót maguk a prostituáltak, pontosabban milyen az a narratíva, amelyet ők alkotnak saját helyzetükről? A 20. század végén e téren átalakulás vette kezdetét: a bűnöző/áldozat dichotómiát felváltotta a jó prostituált (egyes, esetleg többes szám első személyű definíció) és a rossz prostituált (egyes vagy többes szám harmadik személyű meghatározás) kettőssége. Ennek oka pedig a következő: „A prostituált rákényszerül, hogy egy koherens narratívát építsen fel saját szerepéről, és a társadalomban elfoglalt helyéről. Az önnarratíva felépítésében a prostituált nők különböző stratégiákat alkalmaznak annak érdekében, hogy pozitív képet mutassanak be magukról és a stigmatizált, deviánsnak, szégyellnivalónak tartott identitásról leválasszák magukat. Ennek a stratégiának egyik jellemzője, hogy az általuk (vagy véleményük szerint a külvilág felől érkező, őket azszal azonosító) negatív véleményeket áthárítják a »másik«, a »rossz« prostituáltra” (Bódis, 2012, 236. o.). Az önnarratíva felépítése során a prostituált nők liminális létbe kényszerülnek, amelynek során elhagyják az „otthont” az „utcáért”. Annak érdekében, hogy olyan identitásstruktúrát építsenek fel, amely számukra és – véleményük szerint – a társadalom számára is elfogadható, kialakítják a „jó” prostituált és a „rossz” kurva kettősségét és szembenállását. Mindeközben igyekeznek a „rossz” kurva szerepét a „másik”, a „bűnös” prostituáltra hárítani, ugyanis nem képesek elszakadni attól a már internalizált, rájuk kényszerített szereptől, amely szerint valójában nem létezik „jó” prostituált, csak „rossz” kurva – állítja Bódis (i. m.). Gaspar (1988) megállapítása szerint „[a] megkérdezettek folyamatosan arra tesznek kísérletet, hogy ekválasszák személyes életüket prostituált tevékenységüktől. Ennek egyik kifejeződési eszköze, hogy elhatárolódnak a többi prostituálttól. Az a mechanizmus, hogy a stigmát más prostituáltra hárítják, strukturális része az identitásépítési folyamatnak.”

elszakított férfiak testi szükségleteinek kiélése körülményessé vált. A hadsereg vagy brómot adagolt a kedélyek csillapítására, vagy szemet hunyt afölött, hogy a katonák erőszakot tegyenek a megtámadott területeken élő nőkn. Áthidaló megoldásként esetleg fizetett alkalmazottakat biztosított számukra. Így átmeneti időszakokra a prostituáltak szolgálatai újra viszonylag legitimált formát öltöttek, csökkentve a női polgári lakosságra irányuló agresszív cselekedeteket. Európa teljes pacifizálódásával azonban visszaállt a korábbi, delegitimált állapot.

⁸ Ugyanakkor ennek az irányzatnak a képviselői nem beszélnek arról, hogy férfiak is előfordulnak a prostituáltak között, hogy akadnak prostituáltak, akik önként – bár esetleg nem kizárhatóan valamilyen szexuális abúzus pszichoszexuális traumájának közvetett hatására – kerülhetnek e tevékenységi körbe, s hogy a prostitúció, mint fentebb jeleztük, tág értelemben túlmutathat a pusztá szexuális szolgáltatások körén.

A prostituáltak önmeghatározásának illetően változásai egyértelmű utat mutatnak afelé, hogy a kibertérben egyszerre, egy személyben, egy időben legyenek a vágyak hölgyei és áruba bocsátott tárgyak.

A prostitúció jelenséggörével kapcsolatos fenti megfontolások (mind a feminista megközelítés, mind a bűnöző/áldozat dichotómia, mind pedig a liminalitás-narratíva) megfelelő módszertannal igazolhatónak bizonyulnak, bár abban koránt sincs konszenzus, hogy a prostitúció létrejöttében és fenntartásában az egyéni (leginkább pszichikai) motivációk, vagy a társadalmi (s ezen belül főleg gazdasági) tényezők játszanak-e nagyobb szerepet.⁹

A szociológiai szakirodalomban hagyományosan devianciaként taglalt jelenséggel kapcsolatban a 21. század kezdete behozott egy új szempontot, amelynek vázlatos kifejtésére e tanulmány tesz kísérletet.

Közösségek a közösülésért

A 20-21. század fordulóján, a posztmodernként címkézett időszakban a habermasi értelemben vett nyilvános szféra és magánszféra egybemosódik, s ilyenformán megfordul az újkorban érvényesülő, széttartó tendencia. Ezúttal azonban már nem a feudális nagyúr szimbolikus reprezentációja biztosítja, hogy a magán- és a közélet egybeforrjon, s egy egységként legyen észlelhető, hanem a posztmodern közvetített nyilvánosság teremti meg az alkalmas technológiai és társadalmi közeget¹⁰ arra, hogy az egyén felépítsen egy olyan magánéletet, amely voltképpen közélet, hiszen széles nyilvánosság¹¹ számára elérhető.¹²

A posztmodern mediatizált nyilvánosság termékei, a web 2.0 logikájával működő médiafelületek új lendületet és egyúttal új színt adtak a prostitúciónak. Megjelentek az online szexpartnerkereső oldalak, amelyek – funkcióik bőségét tekintve – villámgyorsan felsorakoztak a népszerű társaságimédia-felületek mellé, rengeteg ötletet és eszközt átvéve a Facebooktól, a Twittertől és más web 2.0-ás szolgáltatásoktól. Ezeken az oldalakon a prostituáltak ingyen vagy csekély díjazás ellenében hirdetőként regisztrálhatnak, majd egy adatlap kitöltését követően bekerülnek az oldal adatbázisába, ahol az általában szintén regisztrációra készített vendégek meglehetősen összetett keresési szempontok szerint böngészhetnek a hirdetések között. Az anonim regisztráció mind hirdetői, mind vendégoldalról látszólag könnyűvé és biztonság-

⁹ E kérdés részletesebb feltárásához ld. (Vajda, 2012) interjút, a jelenség magyarországi helyzetképehez és a helyzet kezelésének civil módszereihez pedig a (TASZ, 2012) szolgál adalékként.

¹⁰ Ezért beszél DiMaggio et al. (2001, 307-308. o.) az internet kettős referenciájáról, egyfelől *technikai infrastruktúráként* (nyilvános TCP/IP hálózatként vagy más szélessávú hálózatként, mint pl. az AOL és más alapvető protokollok), másfelől az infrastruktúra lehetőségeiből eredő *használati módok összességé*nt (World Wide Web, elektronikus levelezés, többszereplős online interaktív terek) határozva meg az internet mibenlétét.

¹¹ Az internetjog a konkrét bűncselekmények vizsgálatát megelőzően szokta elemezni a nyilvánosság *hic et nunc* vélt vagy valós kiterjedését, és absztrakt kategóriaként tekint a nyilvánosságra. Nem is számít tehát a nagy nyilvánosság előtt elkövetett bűncselekmény megítélésekor, hogy valójában milyen széles körű nyilvánosságot ért el egy-egy kommunikatív megnyilvánulás, hanem hogy *ekben* lehetőség volt-e a széles nyilvánosság elérésére.

¹² Maga a posztmodern mediatizáció oldja fel azt a dilemmát is, amely az így felépített „köz-magánélet” valóságára, hitelességére kérdez rá: mivel a mediatizált nyilvánosság virtuális világot hoz létre, az ebben megjelenő egyének realitása vagy virtualitása az objektív valóság nézőpontjából („a realitásból”) kellő támpont hiányában nem ítéhető meg hitelt érdemlően, csakis a virtualitáson belülről.

gosság teszi az ügylet lebonyolítását, azonban a helyzetet színezi, hogy – mivel nem a kiberszex, hanem a való életben zajló szexuális cselekmény a cél – mindenképpen szükség van személyes találkozóra a szexuális szolgáltatás igénybe vételéhez. Azaz a regisztráltak online kommunikáció során szervezik meg offline szexuális kapcsolataikat, majd ugyancsak online kommunikáció során csatlakoznak vissza az offline történetekre a közösségi oldalakon.

A magyar nyelvű online szexpartnerkereső oldalak közül e tanulmányban két olyat vizsgálunk, amelynek legalább 800 hirdetője van, és legalább két éve jelen van a magyar webpiacon.¹³ Mindkettő országos hatókörű, azaz a hirdetőik magyarországi régiókat, illetve városokat jelölhetnek meg tartózkodási helyként, s a két felület egymástól független tulajdonosi háttérrel működik. Az alábbi adatok 2014. július 10-i állapotot tükröznek.

1. rosszlanynok.hu – országos szexpartner- és masszázskereső weboldal, amely magyar, német és angol nyelven, mobil eszközökre és asztali számítógépre optimalizált változatban érhető el. Hirdetőinek száma a „szexpartner lányok” kategóriában 720 fő, a „masszázs lányok” kategóriában 251 fő (e kettőből összesen a vidéki, azaz Budapesten kívüli helyszínt megadó lányok 410 feletti számban szerepelnek az oldalon). A „dominák” kategóriában 27 fő, „fiúk”-ból 111 fő (ebből 71 hetero-, 40 homoszexuális), „párok”-ból 24 profil, „transzvesztiták” kategóriában pedig 41 regisztrált fő van jelen. Mindez összesen körülbelül 1170 hirdetést jelent.
2. beszamolok.com – szintén országos szexpartner- és masszázskereső weboldal, amely ugyancsak magyar, német és angol nyelven, mobil eszközökre és asztali számítógépre optimalizált változatban érhető el. Hirdetőinek száma Budapesten 370 nő, 31 férfi, 19 transzvesztita és 14 pár, vidéken pedig 198 nő, 35 férfi, 6 transzvesztita és 6 pár, vagyis összesen 682 szexpartner hirdetővel rendelkezik az oldal. Ehhez járul 289 budapesti masszázshirdető (240 nő, 11 férfi, 38 pár), valamint 26 vidéki (24 nő és 2 férfi), azaz mindösszesen 995 regisztrált hirdető található az oldalon.

Vizsgálatunk azért szűkült mindössze két tematikus weboldalra, mert a magyar nyelven elérhető online szexpartnerkeresők közül e kettő emelkedik ki mind a regisztrált felhasználók számát, mind a napi látogatottságot tekintve, amelyet a két oldal SEO-ja (keresőoptimalizálás) is mutat és támogat: az egyszerre több tematikus honlapon is regisztrált szexpartnerek nicknévére Google keresést lefuttatva az első találati oldalon rendre e két portál hivatkozásai találhatók.¹⁴

¹³ Az online szexpartnerkereső oldalakat szemlélő szexpartner.hu honlap 31 különböző tematikus oldalt figyel, azonban ezek között egyrészt jelentős átfedések vannak, másrészt akad, amelyik már nem létezik. Ezért tartottuk célszerűnek a „kézi válogatás” elvégzését és a vizsgálatba bevont oldalak relevanciájának maximalizálását azzal, hogy nagy látogatottságú és aktívan működő oldalakat vizsgálunk. Más, kisebb szexpartnerkereső oldalak gyakran 3-4 különböző domainnév alatt, de adatbázisukat tekintve azonos tartalommal és igen szerény közösségi funkciókínálattal működnek, s nem ritkán mindössze kétszámjegyű a hirdetőik mennyisége, tehát megítélésünk szerint kisebb relevanciával járma az elemzésük.

¹⁴ Az elemzésbe eredetileg szintén bevonni tervezett baszni.com weboldal nem kizárólag klasszikus prostitúciós tevékenységek szervezésére szolgál, hanem heterizmuson alapuló állandó szexkapcsolatok kialakítását is célozza, vagyis a prostitúció fentebb részletezett tágabb értelmezését veszi alapul (jelzi ezt a nyitólapon hirdetett, 149 ezret meghaladó regisztrált felhasználói mennyiség is). Üzleti modellje – a beszamolok.com és a rosszlanynok.hu oldalaktól eltérően – nem ATL-alapú, hanem emelt díjas felhasználói SMS üzenetekre építi bevételeit, még hozzá meglehetősen offenzív marketinggel.

A két vizsgált weboldalon a következő közös nevezőkre lelünk.

- Masszázsszolgáltatás és szexpartnerség elkülönítése: e tanulmánynak nem tiszte és témája, hogy körüljárja a kétféle szolgáltatási forma közötti különbséget, és finom megkülönböztetéseket tegyen a kizárólagos (szakszerű) masszáz, a szexuális szolgáltatással együtt járó masszáz, valamint a kizárólagosan szexuális természetű szolgáltatás között. Mivel azonban mindkét formában és a közöttük lévő átmeneti variációban is anyagi ellenszolgáltatás történik, e tekintetben hasonlóság van köztük. (A beszamolok.com esetében már a belépőoldalon megjelenik a választási lehetőség a kétféle szolgáltatás között, a rosszlanyok.hu oldalon pedig a főoldalon ugyan elkülönül a két kategória, de a szexpartnerkeresési eredmények között mindkét kategóriába tartozó találatok megjelennek, más-más alapszínnel jelölve.)
- A hirdető a Goldstein-féle kategorizáció szerint¹⁵ a call-girl-, a háziprostituált- és a masszázsszalonos prostituálti körből kerülnek ki.
- Regisztráció után bővebb tartalom érhető el: a hirdető részletes adatait, elérhetőségét, és természetesen minden közösségi funkciót (fórum, chat, szavazás stb.) kizárólag nicknév megadásával és e-mailben érkezett aktiváló kód érvényesítését követően lehet elérni, azaz be kell kerülni a vendégadatbázisba ahhoz, hogy a közösségi funkciókat használni lehessen.
- Fényképes hirdetések: vendégként nem kötelező profilképet beállítani, de hirdetőként minimálkövetelmény legalább egy fotó feltöltése.
- Közösségi funkciók: regisztrációt követően részben a Facebookról, részben pedig más tipikus közösségimédia-oldalokról származó lehetőségek állnak rendelkezésre, mint a fórum, az üzenőfal, a chat, a személyes üzenetváltás, a fényképek „tetszikelése”, szavazásokban való részvétel, nyereményjáték, fejlesztési ötletek beküldése stb.
- Beszámolóírás lehetősége: mindkét portál alapvető funkciója, amely a megtörtént vagy épp meghiúsult randevűk, ügyletek leírására és a hirdető értékelésére szolgál.
- Valós idejű chatszolgáltatás: elsősorban hirdető és vendég között működik, megkönnyítve az azonnali és közvetlen kommunikációt. Annyiban hasonlít ez az online csevegés a bordélyházak világához, hogy az intenzív fátikus kommunikáció igen fontos részét képezi a kapcsolatnak. Ahogyan egy határozott véleményben hallható: *„A vendégek nagyon nagy része nem a szex miatt jön, hanem azért, hogy meghallgassák őket, hogy valaki törődjön velük, hogy valaki megsimogassa egy kicsit a lelküket”* (TASZ, 2012).
- Saját nyelvezet és szakzsargon, amelyet részben jogi önvédelem és öncenzúra motivál (például prostituált = lány, kliens = vendég, pénz = ajándék, strici = menedzser), részben a közösségi összetartás (például MT = makktárs, azaz olyan férfitárs, aki prostituálthoz jár, NF = natúr francia, webi = webmester, adminisztrátor, beszi = beszámoló, védőöltözet, védőruha, esőkabát = óvszer, baszoba = az aktus helyszíne stb.).
- Három nyelven elérhető oldalak: a magyar mellett angol és német nyelven is elérhetőek a törzstartalmak (jóllehet a hirdetések szövege nem minden esetben).
- Mobileszközökre optimalizált megjelenés: a látogatottság növelése és a helytől függetlenített elérés érdekében mindkét oldalon megvan a mobilváltozata, amely lényegi funkcióvesztés nélkül kínálja fel az oldal tartalmát.

¹ Goldstein (1979) a következő prostitúciótípusokat különítette el: kitarzott nő, call-girl, szállodás lány, háziprostituált, masszázsszalonos prostituált, utcalány.

E tényezők egybevágóan a prostitúciós szolgáltatások hagyományos közegének sajátosságáival, hiszen a bennfentesség, a beavatottság és a közösségi összetartás motívumait jelenítik meg (vesd össze például azzal a nyelvészeti közhellyel, hogy a saját nyelvezet kialakítása különállást és összetartozást egyaránt kifejez, így szubkultúra kialakulásához vezet).

Az alább részletezett funkciók többletet hordoznak az offline világhoz képest.

- A beszamolok.com esetében a megírt beszámolót a vendégek egy gombnyomással hasznosnak vagy haszontalannak ítélik, sőt szöveges indokolást is hozzátehetnek, ezzel beállítva a beszámolót író vendég megbízhatósági indexét.
- A beszamolok.com oldalon a vendégeknek és a hirdetőknél egyaránt rangfokozatai vannak. A vendégek egy huszonkét fokú (!) skálán mozoghatnak, a hirdetők ötféle „kasztba” tartozhatnak, meghatározott pontgyűjtési rend szerint.

A még a beavatottak számára is csak ügyel-bajjal követhető bonyolult pontszerzési metódus¹⁶ a kaszttrendszer kategóriáival és címkéivel arra szolgál, hogy egyrészt folyamatos aktivitásra buzdítson, másrészt a beavatottság érzését adja a legaktívabb felhasználóknak,

¹⁶ „Az oldalon különböző módokon lehet pontot gyűjteni. Minél több pontot szerez valaki, annál magasabb rangba kerül.

Rangok – pontszámok – vendégeknek.

Menedzser, megbízhatatlan: 1 pont alatt

Friss újonca: 101 és 150 pont között

Ismerkedik az oldallal: 151 és 200 pont között, és 1 beszámoló

Billentőbetyár: 201 és 250 pont között, és 2 beszámoló

Kezdő írogató: 251 és 300 pont között, és 3 beszámoló

Fejlődő: 301 és 400 pont között, és 4 beszámoló

Már Valaki itt: 401 és 500 pont között, és 5 beszámoló

Lelkes írogató: 501 és 700 pont között, és 6 beszámoló

Lehet adni a szavára: 701 és 1000 pont között, és 7 beszámoló

Megbízható: 1001 és 1300 pont között, és 8 beszámoló

Belát a dolgok mögé: 1301 és 1700 pont között, és 9 beszámoló

Rutinos harcos: 1701 és 2200 pont között, és 10 beszámoló

Nagytudású: 2201 és 2800 pont között, és 11 beszámoló

Szexguru: 2801 és 3500 pont között, és 12 beszámoló

Élő lexikon: 3501 és 4300 pont között, és 13 beszámoló

Könyvet írhatna: 4301 és 5200 pont között, és 14 beszámoló

Veterán: 5201 és 7000 pont között, és 15 beszámoló

Törzsvendég: 7001 és 10000 pont között, és 16 beszámoló

Mindentudó: 10001 és 15000 pont között, és 17 beszámoló

Beesben tartott: 15001 és 21000 pont között, és 18 beszámoló

Vezérhím: 21000 és 30000 pont között, és 19 beszámoló

V.I.P.: 30001 pont felett, és 20 beszámoló

Rangok – pontszámok – hirdetőknél.

Hirdető: 351 pont alatt

Csevegő hirdető: 351 és 1000 pont között

Törzshirdető: 1001 és 3000 pont között

Kiemelt törzshirdető: 3000 és 10000 pont között

V.I.P. hirdető: 10001 pont felett

a kevésbé aktívakat pedig a hiányérzet fokozása révén erősebb jelenlétre sarkallja. A beszamolok.com esetében az aktivitásra buzdítás kifinomult módszerekkel történik: a megszerzett pontérték és rangfokozat csökken, amennyiben a vendég 69 naponta nem tesz közzé újabb beszámolót. A piaci kontinuitás mellett ez azt a célt is szolgálja, hogy folyamatos legyen a felhasználók közösségi jelenléte az oldalon, ugyanis „*ez egyfajta virtuális tagdíj, 69 naponta egy élmény megosztása, hogy a magas rangokkal csak aktív, a többiek számára hasznos infókat megosztó felhasználók legyenek kiemelve*”¹⁷ (vesd össze a lovagi virtus rendszeres és módszeres, nyilvánosság előtti bizonyításával, a rendszeres próbatételekkel).

A rosszlanyok.hu esetében az aktivitás fenntartását kevésbé direkt célok szolgálják: pont- és rangrendszer egyáltalán nincs, az üzemeltető mindössze egy üdvözlő üzenetet küld a regisztráció évfordulóján a vendégnek. Az éppen bejelentkezett hirdető jelenlétét külön jelzi az oldal, hogy megkönnyítse velük a kapcsolatfelvételt. A virtus bizonyítása (vagyis a beszámolóírás) viszont ugyancsak központi eleme az oldalnak, bár itt nincs minősítési rendszer, amely alapján rangsorolhatók a lányok (lásd a következő fejezetet).

Működési elvek és gyakorlat: a csevegőfalak kvalitatív tartalomelemzése¹⁸

A vizsgált felületeken főként olyan nők (ritkább esetben férfiak, illetve transzneműek) hirdetnek, akik felnőtt korúak, saját lakásban vagy bérleményben várják vendégeiket, esetleg rendezvényekre is hívhatóak, tevékenységüket fő- vagy mellékállásban, egyéni szervezésben vagy kisközösségekben végzik, s zömmel életminőségük fenntartásához (például egyetemi tanulmányaik könnyebb finanszírozásához) választják a prostitúciót. Ilyen értelemben a vizsgálatunk figyelmen kívül hagyta a fiatalok prostitúcióját, a hagyományos utcai prostitúciót (lásd a 13. lábjegyzetben szereplő felosztást) és annak káros egyéni és társadalmi következményeit, valamint nagyrészt eltekintett a prostitúció egyéni pszichológiai vonatkozásaitól.

Célunk egy olyan társadalmi-technológiai platform leíró bemutatása és kommunikációs jellemzése, amely könnyebben elérhetővé teszi a prostituáltak itt meghatározott körének szolgáltatásait, és saját virtuális világot épít ki a prostituáltak leírt csoportja és potenciális vendégek számára. A virtuális világ történései először megteremtik a lehetőséget arra, hogy a realitásban létrejőjön a találkozó a vendég és a hirdető között, majd az ott (tudniillik a realitásban) zajló eseményekre csatolnak vissza.

„*BESZÁMOLÓKKAL KAPCSOLATOS »SEFTELÉSÉRT« azonnali kitiltás jár az oldalról. Azaz akár a vendég »kér valamit« jó beszámolóért cserébe, akár a lány ajánl fel valamit, azonnali kitiltást von maga után. MINDEN ilyen esetben várjuk a visszajelzést! Ha visszajelzés érkezik, és bebizonyosodik, hogy valós, akkor, aki eddig írt az adott lányról, mind »gyanúba keveredik«, hogy ő is élt a felkínált lehetőséggel, ezért ha ilyet tapasztalsz, jobb, ha AZONNAL jelzed felénk, ne legyen ebből probléma. Pillanatok alatt kitiltok ilyesmiért bárkit, ez a legsúlyosabb vétség, amit el lehet követni az oldalon*” – áll a beszamolok.com oldalon a beszámolóírókat tájékoztató oldal tetején „nulladik” szabályként, vörös betűkkel.¹⁹

¹⁷ Forrás: http://www.beszamolok.com/lap/cimlap_szemelyes/index.php

¹⁸ Az idézeteket minden esetben eredeti szövegükkel, nyelvhelyességi és helyesírási korrektúra nélkül közöljük. Valamennyi idézett oldal utolsó letöltésének ideje 2014. július 9.

¹⁹ Forrás: <http://www.beszamolok.com/lap/vendegeknek/index.php>

A rosszlanyok.hu oldalon a következő utasításokat találjuk a beszámolóíráshoz: „[...] minden értékelés – a negatív értékelés is – megjelenik az oldalon a hirdető adatlapján a Kapott fül alatt. Utána a hirdető tudja kommentelni, kategorizálni magának, hogy melyik fül alá teszi a kapott értékelést. Elfogadhatja azt, vagy meg is kérdőjelezheti. Akár el is rejtheti az adatlapjáról, ha nem ért vele egyet. FONTOS: de ettől még ott marad a bejegyzés a Rejtett fül alatt, hogy kapott egy értékelést, amit a beküldője adatlapján el lehet olvasni a megfelelő helyen. Így mindenki a véleményének helyt adunk. A látogatóink minden beírást megtalálnak a megfelelő helyen, és el tudják dönteni, kinek hisznek.”²⁰

Mint látható, a kétféle stratégia abban tér el, hogy az értékelés alanya végül hozzászólhat-e a beküldött beszámolóhoz vagy sem (másképp: vitás esetben az oldal adminisztrátora vállalja-e a döntőbíró szerepét vagy sem). Ám ennél lényegesebb az egyezés abban, hogy a beszámoló csak szigorú moderálási elvek mentén jelenhetnek meg, és hogy a beszámoló az adott felhasználó – hirdető vagy vendég – digitális identitásának (Fehér, 2013 és Fehér, 2014) szerves részét képezi. Mégsem beszélhetünk azonban itt kizárólagosan *digitális* identitásról: az oldalon kialakított imázs mögött a valóságban is létező hirdető áll. Erre rímelnék a további moderálási elvek, amelyek szerint a jó ízlés keretein belül kell fogalmazni, hiszen „a lányoknak nem feje van, hanem arca, amikor arról írsz. Apróságok, de mégis rossz szájíz marad a lányokban, ha úgy írtok róluk, ahogy kutyáról, vagy lóról szokás.”²¹

Ugyancsak fontos szabály emellett a diszkréció megtartása: a hirdető valódi nevének, címének és más személyes adatainak kiadása mindkét oldalon kitiltást von maga után. Sajátságos ellentételezése azonban ennek a „fotógarancia” intézménye: amennyiben a személyes találkozót követően a vendég a hirdető profiloldalán látható fotók valódiságát és retusálatlanságát egy gombnyomással igazolja, a hirdetés „fotógaranciássá” válik, s egy erre utaló külön címkét kap, növelvén ezáltal a digitális identitás hitelességét. A digitális identitás elvben az, aminek a virtuális közegen belül állítja magát, de e színtereken a digitális identitás nem tud függetlenné válni a valóstól, mert különben a mesterségeség vádja érne, ami a hölgy hitelességének, egyúttal pedig a „termék” piaci értékének és a rá irányuló keresletnek a csökkenéséhez vezetne.

A beszámoló besorolásából legalább ugyanolyan komplex rendszert épített ki a beszamolok.com, mint a vendégek rangjaiból.²²

²⁰ Forrás: <http://rosszlanyok.hu/rosszlanyok.php?pid=userFAQ>

²¹ Forrás: <http://www.beszamolok.com/lap/vendegeknek/index.php>

²² „[...] a beszámolókat 6 kategóriába fognak kerülni.

- rossz
- jó
- nagyon jó
- felejthetetlen
- istennő (férfi esetén:))
- Időpont egyeztetési probléma

A beszámoló besorolási kategóriáját te magad határozhatod meg, de indirekt módon. A már beküldött és jóváhagyott beszámolóidat sorrendbe tudod rakni, ezen sorrend határozza meg, melyik kategóriába kerül az adott beszámoló. Sorrend állítására minden beszámoló jóváhagyásakor egyszer van lehetőséged. Azaz, ahányszor hagyunk jóvá beszámolódat, annyiszor tudod beállítgatni újra is újra a már jóváhagyott beszámolóid sorrendjét.” Forrás: http://www.beszamolok.com/lap/beszamolok_besorolas/index.php, a teljes besorolási rendszerről ugyanitt található meg a részletes, példázó leírás is.

A leírás idézett részletén túlmenően ugyanezen az oldalon különösen árulkodó az a mondat, amely alapján „istennőből mindenkinek csak egy lehet”. Az imádat tárgyainak hierarchiájában csak egy hölgy lehet a csúcson – groteszk kifigurázása ez a monogámiának, de jó analógiája a lovagok elvileg egyetlen (gyakorlatilag viszont tetszőleges számú) hölgyre irányuló plátói vonzalmának, azzal a különbséggel persze, hogy itt a megtörtént szexuális aktus alapján kapja a lány a címkét, szó sincs tehát plátói viszonyról. A lovagi romantika virágzásához a bálványozottakon kívül bálványozókra is szükség van. Ők a klasszikus lovagkorban a nemesi családok fiatalabb fiai közül kerültek ki, akik az elsőszülöttségi jog elve miatt ki voltak zárva az öröklésből, s így a törvényes házasság és a családalapítás lehetőségéből. A fiatalabb nemesfiúknak meg kellett elégedniük alacsony sorban élő szeretőikkel, nemesi származásuk jeleként pedig egy előkelő hölgyet bálványoztak (Pósán, 1994). A kiberlovagok (online szexpartnerkereső oldalakon aktív férfiak) esetén ez a helyzet megváltozik, a bálványozott hölgy és az alacsony sorban élő szerető egy és ugyanaz a személy lesz, akit így a „legkisebb nemesfiúk” (tudniillik a hagyományos párkapcsolatban sikertelen férfiak) megfelelő anyagi háttérrel könnyen elérhetnek.

Mint utaltunk rá, az online szexpartnerkereső oldalakon hirdetőik értékét az a kapcsolati háló adja meg, amelynek részeivé válnak. A hirdetőik és a vendégek között néhol egészen közeli virtuális kapcsolatok alakulnak ki. Számos esetben tapasztalható a flörtölés csaknem művészi szintre emelése, amely a kiberviszonyt az üzlet irányából a lovagiasság felé tolja.²³ A beszamolok.com némelyik felhasználója például rendszeresen verseket ír kedvenc hirdetőjének csevegőfalára.²⁴ Az ilyen megnyilvánulások a virtualitásban a naiv

²³ Két példa két különböző felhasználótól a számtalan közül: „Pedig én hogy imádnám minden porcikádat!!!! Habzsolnám tested minden báját, élvezném hangod minden harmóniáját, innám szavaid szelíd folyamát, s ölelnék vágyaim folyamával. Csók!“. Forrás: <http://www.beszamolok.com/lap/cseveges/?lid=192515>, „Örülök, hogy jókedvre derítettelek:)))) szép álmokat, én Veled álmodom:))) Érezd, Hidd és Tudd hogy a gyönyörűség mely Benned öltött testet örökre Veled marad:)) Millió csók“. Forrás: <http://www.beszamolok.com/lap/cseveges/?oldal=2&lid=192515>

²⁴ Egy lírai hangvételű példa:
 „Egyszer majd eljő az a pillanat,
 mikor a zaj is elillan,
 csak ülünk hallgatag, némán,
 várva a másik mit lép: s talán
 mindketten tudjuk, mit kéne tenni,
 de egyikünk sem mer lépni.
 Ez az csók pillanata,
 s mindketten égünk a vágytól,
 mormogva magunkban:
 talán a másik fél is ezt akarja.
 Tenyerünk izzad, ajkunk remeg,
 tekintetünk a másik szemében mereng.
 S mikor már mondanád neked mened kell,
 a másik fél forrón megölel,
 csak szorít, nem enged el,
 hogy ez a pillanat sose múljon el.
 S érezzük most itt az idő,
 hogy ajkaink a vágytól égve eggyé váljanak,
 s elcsattanjon a csók egy szempillantás alatt.“

Forrás: <http://www.beszamolok.com/lap/cseveges/?oldal=32&lid=181568>, 2012. 10. 10-i bejegyzés.

lovagi költészet elemeit idézik fel, miközben tény, hogy a realitásban anyagi ellenszolgáltatásért létesített alkalmi (bár esetleg visszatérő) szexkapcsolat áll a háttérben. E tanulmány fő gondolata éppen e kettősségre alapoz: a kiberlovagok kimódolt udvarlása belső ellentmondást takar valódi céljaikhoz képest, amint a középkori lovagok kiművelt költészete is palástolni igyekezett az egyenes szexuális célzásokat és a testiség közvetlen kiélésének vágyát. Mindkét esetben igaz, hogy a költemények a nyilvánosság elé kerülnek, tehát fátkus funkcióval is bírnak.

A lovagköltészet és a kiberlovagok költeményei közötti formai hasonlóság nehezen tagadható. Vessük össze az idézett sorokat Chrétien de Troyes francia trubadúr Lancelotról szóló versrészletével: „*Oly édes volt a végtelen | cirógatás, oly jóleső | az egyre hulló csókeső*”. A nemes és az úrhölgy viszonyának leírása aszerint válik a lovagi irodalomban részletessé, „kiműveltebbé”, hogy a hölgynek milyen magas a társadalmi státusza. A fenti idézet mellett Lancelot érzéki élményeiről így ír a költő „*Ezer gyönyört és kéjt talált | Jó Lancelot egy éjen át*.” A kiberlovagok azon alkalmi költeményei, amelyek kifejezetten a hölgyeknek szólnak, szinte mulattatóan moderáltak és ízlésesek.²⁵

Egy zaklató érkezését követő felháborodott bejegyzés nyomán született vers egy, a zaklatott lány iránt rajongó felhasználótól:

„Felállt oszt ment Lynához a hülye paraszt.
Ujjával nem jutott beljebb csak egy araszt!
Rázta a csengőt mint a zárlat
Lyna meg nézet - Ki ez az állat?
Felkeltette álmából a kis drágát
és most dühösen tölti csajsziink a napját.
Ej emberek! Ne legyünk már, ilyen IQ szegények.
Jelentkezzünk be jó előre, mint a közlegények!“

Forrás: uo., 2012. 09. 20-i bejegyzés.

S egy szintén epekedő darab, szintúgy a fenti hirdetőnek címezve:

„Neked viszont, Lynám szép jó reggelt kívánok!
A negyedik fényképednél sokszor meg, meg állok.
Nézegetem jobbról, balról,
le se veszem szemem a csodáról.
Csak azt képelem, hogy kinézek az ablakon
És Te kacintasz vissza rám a teraszon.
Jaj de elkapnálak ott kint tündérem finoman,
csak mindig szertefoszlik álmom az ajtóban!
Hát ez is a férfiak egyik nagy hibája,
hogy többet akarnak a jóból, de hiába.
Szóval kedves kis angyalom,
a fényképeidet imádom nagyon, nagyon!“

Forrás: uo., 2012. 08. 22-i bejegyzés.

²⁵ Egy mértéktartóan epekedő példa:
Csak kicsi csevegés,
aztán napokig nélküled szenvedés.
Néha sok a mondandó
és aztán semmi tangó!
2012. 10. 03.

A „lovagias” viselkedést olyan elemek segítik, mint például a mindkét vizsgált oldalon jelenlévő rubrikák a hirdetések szövegében: itt megadható a hirdető kedvenc étele, itala, virága, parfümmárkája, édessége stb. – hogy ezek közül melyik járul esetleg a pénzbeli „ajándék” mellé, az már csak az érkező vendégen múlik, de a megadott adatok alapján mindenesetre végletekig csökkenthető a „mellényúlás” esélye.

Szintúgy a rendszeres, flörtölő célzatú kapcsolattartást szolgálja az erősen fátikus jellegű kommunikáció, amely a hirdető üzenőfalán akár napi többszöri esemény is lehet: a napközben beköszönések, virtuális „jőéjtpuszik”, ártatlan csevegések nyilvánvalóan gyakoribbak, mint a személyes szextalálkozók, s aktívan támogatják a mindig online állapot iránti felhasználói igényt (ahol csak az látszik igazán, aki általában elérhető az oldalon).

A kifejezetten saját hirdetői üzenőfalakra²⁶ koncentrálna a kommunikáció témája: legtöbbször az általános kapcsolattartó csevegés (beköszönés, a lány dicsérete versben²⁷ és prózában²⁸ stb.),

- aktuális információk megvitatása (elérhetőség, szünidő),
- ritkábban a hobbi körül zajlik a csevegés (például sportok és alakformálás körüli diszkusszió, zenei linkek cseréje a hirdető és a vendégek között),
- vagy aktuális gondok megvitatása történik (egy-egy bosszantó vendég, bántó megjegyzés, stb., illetve olyan kérdések, mint pl. ha egy lányhoz csak telefonos bejelentkezés lehetséges, hogyan járjon el az érdeklődő siket vendég).

²⁶ Elemzésünkben mindkét vizsgált oldalon a két legtöbb beszámolóval rendelkező hirdető csevegőfalának tevékenységét tekintettük át a 2012. július 10. és 2014. július 10. közötti időszakban.

²⁷ Gondolatom a munkáról tovaszáll,
a kis Bunny vajon mit csinál?
Filmezget vagy mással cseveg,
netán egy szerencsével hettyeg?

Kóstolgatja a finom főztjét,
vagy megsimogatja kutyusa szőrét?
Az is lehet, hogy zenére szomjazik.
Grease paródiákkal viszont nem foglalkozik.

Helyette hallgat sok-sok csoki számot,
főleg, amire jó nyomni a egy kis táncot.
Meglíbbenti az ütemre csodás popsíját,
a szomszédból pedig lesik szexi műsorát.

Haj, de laknék én is tündérem közelben!
Megnézném a táncát minden héten.
Vagy ha előadna egy kis kán kánt,
megörökíteném szememmel azt a látványt.
2012. 10.

²⁸ Hm...elnézve az új képeket,vegyes érzelmek dúlnak bennem.A mi Lynocskánk eddig is ravaszul és mesterien adagolta új képeit,vigyázva arra is,hogy ne kaphassunk infarktust.De ez a kis beszi-recorder ma valahogy nem vigyázott ránk...:-)gyönyörűek,s ilyenkor még büszkébb az ember (énember),hogy karjaiban tarthatta Őt:-) – 2012. 11. 13.-i bejegyzés

Külön érdekesség, hogy a bántó megjegyzések után milyen szorosan zárja össze sorait a rajongó kiberlovag-közösség, s milyen hamar utálja ki magából idegenként az inkriminált megjegyzés elkövetőjét.

Az egyik lányt bejelentkezés nélkül megrémisztő agresszív zaklató esetének közzétételét követően született (fentebb lábjegyzetben idézett) vers megmutatja a kiberlovagok költészetének kötetlenebb oldalát: az udvarló verseken túlmenően megannyi költemény inkább egymás szórakoztatásának célját szolgálja. Ezek a szövegek közel állnak a trubadúrköltészet azon darabjaihoz, amelyek a polgárasszonyokkal és jobbáglányokkal folytatott szexuális viszonyt és annak eseményeit írják le, lényegesen szókimondóbb formában.²⁹ Hasonló miniköltemények fellelhetők a vizsgált mintában is.³⁰

Végző soron a szent és a profán összeütközését, sőt összemosódását követhetjük nyomon a kiberlovagok költeményeiben. Középkori párhuzamként idézhető a paródia műfajába tartozó, ismeretlen szerzőtől származó 12. századi, ófrancia nyelvű, *Audigier* című szöveg, amelyben a nemes szerelmet „*a szakrális magasztos szférájából durván és kíméletlenül a profanitás trágya-dombjára vetik*”, összezavarva és hosszú időre észrevehetetlenné téve a szerelem és a szexualitás, a magasztos és az alantas között húzóódó vékonyka választóvonalat (Agamben, 2008, 53. o.). A posztmodern korszak kiberlovagjainak kettős viselkedése a szerelem és a szexualitás, az „égi” és a „földi” szerelem elkülönítésének platóni gondolatán alapul (Szabics, 1997).

Összegzés

Elemzésünk során párhuzamot vontunk a késő középkori lovagias viselkedés kívánalmai és a posztmodern korszak online „makktársainak” lovagiassága között, s megállapítottuk, hogy a középkor végi lovageszmény ambivalenciája visszaköszön az online szexpartnerkereső oldalakon látható férfiviselkedésben. Igazoltuk a bevezetőben megfogalmazott hipotéziseket, amelyek szerint

(H1) az online megvalósuló prostitúció a legnépszerűbb közösségimédia-platformok esz-köztárából merít, ennek következtében

²⁹Ismeretlen francia trubadúr verse:

*Fogván két kezemmel,
a gyöpre leültem.
Haj, kiabál a szentem,
játékom neki nem kell:
“Csúfságát elhorádjá menten!
Verné meg az Úr!
Oly kemény, olyan kegyetlen,
fáj is cudarul!”*

³⁰ A pasikat hanyagolhatod,
de a Citromot befogadhatod.
Egy kis gyakorlásra vagy sokra,
mindig vevő vagyok a dologra. J
(2012. 08. 24.)

- (H2) erős koherenciát tud teremteni a felhasználók között, akik – a fenti kettősségre visszautalva – egyszerre vannak üzleti és mintegy-plátói viszonyban.
- (H3) Az intenzív és nyílt kommunikáció szókimondó mivoltát árnyalják és korlátozzák a férfi-nő kapcsolatban a nővel szembeni tisztelet szabályai.

E szabályok a vizsgált felületeken az „on-lányokkal” szemben is szigorú szabályként érvényesülnek, némileg álszentté téve a prostitúcióval szemben meglévő, egyébként is képmutató társadalmi kommunikációt.

A tanulmányban végső soron egy új, az igazolt hipotézisekben körülírt diskurzustípus rajzolódik ki. E 21. századi mediatizált diskurzus sajátosságai közé tartozik, hogy (1) online készít elő, majd vitat meg offline cselekményeket, hogy (2) formai értelemben a középkori lovagi költészet elemeinek sajátosságait viseli magán, miközben (3) a nyilvánosságnak egyszerre eszményi és profán tartalmait jeleníti meg, vagyis egyidejűleg szolgál érzelmi és gazdasági célokat.

Irodalom

- Agemben, G. (2008): *A profán dicsérete*. Budapest: Typotex Kiadó.
- Bódis E. (2012): Bűn és kánon a prostitúció példáján keresztül. In: Kulcskérdések a társadalomtudományban. 2011-2012. Kánon és apokrif. Budapest, ELTE TTK, 231-239. Online: file:///C:/Users/BT/Downloads/Kulcsk%C3%A9rd%C3%A9sek%20EBook_m%C3%A1jus_21.pdf (utolsó letöltés: 2014. július 9.)
- Burley, N., Symanski, R. (1981): Women without: An evolutionary and cross-cultural perspective on prostitution. In: Symanski, R. (ed.): *The immoral Landscape: Female Prostitution in Western Societies*. Toronto, Butterworth & Co.
- Buss, D. M., Schmitt, D. P. (1993): Sexual strategies theory: An evolutionary perspective on human mating. *Psychological Review*, 100, 204-232.
- Elias, N. (1987): *A civilizáció folyamata*. Budapest, Gondolat.
- Farley, M. (2003): Prostitution and the Invisibility of Harm. *Women & Therapy* 26: 247-280. Special issue on Women and Invisible Disabilities, Banks, M. – Ackerman, R. (eds).
- Fehér K. (2013): Az Y-generáció digitális identitása. Online: <http://digitalisidentitas.blog.hu> (utolsó letöltés: 2014. július 9.)
- Fehér K. (2014): Milyen stratégiák mentén épül fel a digitális identitás? *Médiakutató*, 2, 139-154.
- Forrai J. (2010): A prostitúció mint megszaladási jelenség. In: Csányi V. – Miklósi Á. (szerk.): *Fékevesztett evolúció. Megszaladási jelenségek az emberi evolúcióban*. Budapest, Typotex, 87-115.
- Gaspar, M. D. (1988): *Garotas de Programa: Prostituição em Copacabana e Identidade Social*. Rio de Janeiro, Jorge Zahar Publishers.
- Goldstein, P. J. (1979): *Prostitution and Drugs*. Lexington Books.
- Habermas, J. (1971): *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft. Berlin: Neuwied.
- Leidholdt, D. A. (2003): Prostitution and Trafficking in Women: An Intimate Relationship. In: Farley, M. (ed.): *Prostitution, Trafficking and Traumatic Stress*. Binghamton, NY: Haworth, 167-183. Online: <http://www.prostitutionresearch.com/Leidholdt%20Prostitution%20and%20Trafficking%20in%20Women.pdf> (utolsó letöltés: 2014. július 9.)
- Molnár A. K. (2014): Arctalan hangok. In: Lányi András–László Miklós (szerk.) *Se vele, se nélküle? Tanulmányok a médiáról*. Budapest: CompLex Kiadó, 51-83.

- Pósán L. (1994) A középkori lovagi szerelem. In: *Rubicon* (6), online: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_kozepkori_lovagi_szerelem/ (utolsó letöltés: 2014. szeptember 13.)
- Raymond, J. (1999): The Health Effects of Prostitution. In: Hughes, D. M. – Roche, C. (eds.): *Making the Hann Visible: Global Sexual Exploitation of Women and Girls*. Kingston, Rhode Island, Coalition Against Trafficking in Women, 59–63.
- Szabics I. (1997): Platonizmus és trubadúrköltészet. *Palimpszeszt* (8), online: http://magyarirodalom.elte.hu/palimpszeszt/08_szam/03.htm (utolsó letöltés: 2014. szeptember 13.)
- TASZ = Társaság a Szabadságjogokért (2012) Hol itt az igazság? Szexmunka Magyarországon. Online: http://indavideo.hu/video/hol_van_itt_az_igazsag (utolsó letöltés: 2014. július 9.)
- Vajda R. (2012): Szexmunka vagy rabszolgaság? Online: www.community.eu/2012/10/01/szexmunka-vagy-rabszolgasag/ (utolsó letöltés: 2014. július 9.)

Bokor Tamás PhD kommunikációkutató, kommunikációs tréner. 1983-ban született Szentendrén. A kommunikáció és történelem szakok elvégzését követően 2012-ben a Pécsi Tudományegyetem Kommunikáció Doktori Programjában szerzett PhD fokozatot. A Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Karának adjunktusa, emellett trénerként közreműködik a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Vezető- és Továbbképző Intézetének munkájában és a versenyszféra cégeinek kommunikációs képzéseiben. Kutatói érdeklődésének homlokterében a hálózati kommunikáció, a média és integritás viszonya, valamint a médiatudatosság áll.

Simon Tünde

Az észti információs társadalom és oktatási rendszere¹

Bevezetés

Az oktatási rendszerük reformján dolgozó, vagy azt már sikeresen átalakító országok tapasztalatainak megismerése lényeges irányokra és veszélyekre hívhatja fel az oktatáspolitikai figyelmét, fontos nézőpontokat, vagy akár konkrét ötleteket is adhat a tervezéshez, s rávilágíthat az elkerülhető csapdákra és zsákutcákra. Észtország a rendszerváltást követően a fejlesztések számos területén olyan sikereket ért el, melyek vizsgálata támpontokat adhat a változásokat menedzselő szakemberek számára. A tanulmány elsősorban interjúk alapján készült, röviden bemutatja Észtország múltját, jelenét és oktatási rendszerét, valamint rávilágít arra, mi rejlik az „észti csoda” mögött.

A 20. század végén Észtország a többi posztszovjet államhoz hasonló történelmi adottságokkal indult, de egészen más irányt szabott a fejlesztéseknek. Az ország a szovjet – skandináv – középkori hanzaváros sajátos keveréke, mely mind társadalmilag, mind kulturálisan érezhető és látható a hétköznapiakban. A társadalmat alapvetően meghatározza az Európai Unió és Skandinávia felé fordulás, a szovjet örökség teljes elutasítása, a digitális kormányzással is támogatott átláthatóság, egyéni és társadalmi felelősségvállalás és a bizalom. Minden területen fegyelmезetten és következetesen hajtják végre a kitűzött célokhoz rendelt fejlesztések tevékenységeit. Az oktatásban a finn modellt vették alapul, és mintegy versenyt futva a szomszédos országgal, alig egy évtized alatt utolérték (sőt matematikából el is hagyták őket a 2012-es PISA-mérés eredményei alapján) a tanulói eredményekben a példáló szolgáló országot. Több területen (például pedagógusok bérrendezése, szociális szféra, felsőoktatási reformok) az elkövetkező évek fejlesztési időszaka állít komoly feladatokat az ország elé.

Társadalmi, földrajzi, történelmi és gazdasági adottságok

Ahhoz, hogy megértsük az országban zajló folyamatokat, szükséges dióhéjban áttekinteni az ország sajátos földrajzi, társadalmi és történelmi adottságait. Észtország alig 1,3 millió lakosa 45 négyzetkilométeren él, a népsűrűség 31 fő/km² (összehasonlításképpen: Magyarország Európa átlagához képest a kevésbé sűrűn lakott országai közé tartozik, népsűrűsége 108 fő/km²). A népesség 69%-a a finn-ugor nyelvcsaládhoz tartozó észti, 25,5% orosz anyanyelvű és 5,5% tartozik más nemzethez. Kor szerinti összetétel alapján 0-14 éves a népesség 15%-a, 15-64 éves 67%-a és 65 év feletti 18%-a. Az egyébként is nagyon kevés lélekszámú ország Európa többi országához hasonlóan küzd az elöregedéssel, a népesség-

¹ A tanulmány a *TÁMOP 4.1.2.B.2-13/I-2013-0007 „ORSZÁGOS KOORDINÁCIÓVAL A PEDAGÓGUSKÉPZÉS MEGÚJÍTÁSÁÉRT” projekt támogatásával jött létre.*

² https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsd005.html

növekedés náluk is negatív (-0,65%). **Az észtek 77%-a elégedett az életével**, ezzel a kelet-európai mezőnyben negyedik helyen állnak (a magyar adat 64%). A háztartásuk jövedelmi helyzetét tekintve az észtek 71%-a nyilatkozott elégedettnek (a magyarok 44%-a a kelet-európai mezőnyben a második legrosszabb érték)³. Az ország gazdasági teljesítményével való elégedettségben kimagaslóan magas értéket képviselnek, hiszen a lakosság 51%-a elégedettnek tűnik az ország gazdasági helyzetével (a magyarok mindössze 26%-a nyilatkozik elégedettségről e tekintetben)⁴.

A mai Észtország területének első lakói közvetlenül az utolsó jégkorszak jégtakarójának eltűnése után, körülbelül 11 000 évvel ezelőtt jelentek meg a területen. Ettől az időtől kezdve megszakítás nélkül létező települések és kultúrák nyomai lelhetők fel, ezért az észteket Európa leghosszabb történelmű népének tartjuk. A téli gabonák elterjedésével egyúttal Európa legészakibb gabonatermelő vidékévé is vált. Kedvező fekvése miatt hamar kereskedelmi csomóponttá vált (Kr. e. 1800-500 körül). Mindezek megteremtették az egyenletes fejlődés lehetőségét, ugyanakkor a népvándorlások központi területévé is vált, fenyegetve a békét. Két különböző kultúrát képviselő hatalom (Skandinávia és Oroszország) közé beekelődött kicsi **ország folyamatosan küzd függetlenségének és identitásának megtartásáért**. A 19. század elején kezdődő nemzeti ébredési időszak az észtek oktatási helyzetének és általános létviszonyainak gyors javulását vonta maga után: kialakult a saját nyelvű kulturális környezet. Az oroszosítási politika a század vége felé a nemzeti ébredés egyre radikálisabb vonásait váltotta ki. Az első világháborút közvetlenül megelőző időszakban Észtország közel egymillió főt számlált, ennek kb. 90%-a észt nemzetiségűnek vallotta magát, és közel 200 000 észt a határokon túl élt. Elsősorban Oroszországba vándoroltak ki, ahol nagy számban alakultak ki életerős, saját iskolával, templommal és a társasági élettel rendelkező települések. Az első világháborút követően kiáltották ki az Észt Köztársaságot. A közép- és kelet-európai fiatal demokráciákhoz hasonlóan Észtország is sikeresen építette ki nemzeti államát. Az alig több mint 20 évig tartó függetlenség során átszervezték a mezőgazdaságon alapuló gazdaságot, kialakították az állami kormányzati szerveket és a saját nyelvű kultúra, oktatás és tudomány feltételeit. 1940-ben Észtországot bekebelezte a Szovjetunió és megjelentek az ország területén a szovjet katonai bázisok, melyeknek maradványai még napjainkban is rontják az ország arculatát a skandináv építészeti remek és a szépen felújított középkori épületek között. Ettől függetlenül Észtország, hasonlóan Lettországhoz és Litvániához, megőrizte nemzeti identitását. Nagy szerepe volt ebben az észt nyelvnek, ami a nemzeti ellenállási gondolat hordozója és szimbóluma volt. Ebben az időszakban is sikerült megőrizni az észt nyelvű oktatás teljes struktúráját az óvodától egészen az egyetemig. Az Észt Köztársaság függetlenségének újbóli kikiáltása 1991-ben történt.

1990 utáni gazdasági fejlődésben jelentős recesszió jellemezte a változások első szakaszát, amely magas inflációval járt együtt. A rendszerváltás idején Észtország pozíciója nem volt irigylésre méltó. Kedvezőtlen demográfiai adottságokkal, súlyos belső etnikai problémákkal, a modern nemzetállami működéshez szükséges intézmények kiépítettsége – és megfelelően képzett államigazgatási szakemberek – nélkül kezdte a poszt-szocialista időszakot. Az indulás gazdasági értelemben is roppant nehéz volt: hiperinfláció, tömeges munkanélküliség, súlyosan zuhanó nemzeti össztermék jellemezte a születő észt gazda-

³ http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/szubjektiv_jollet.pdf

⁴ http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb82/eb82_anx_en.pdf

ságot. A függetlenné válás összeomlással fenyegette az országot, hiszen az amúgy is általános visszaesést megélő FÁK-országokba politikai okokból, a nyugat-európai államokba pedig elavult, versenyképtelen exportpiaci kapacitásai miatt nem tudott szállítani. **Az átalakulási folyamat során választott észt gazdaságpolitikai stratégia az egyik legsikerebbnek ítélt.** Az Észtország által követett neoliberais átalakulási receptben egyszerre indult a stabilizáció, liberalizáció, intézményi átalakulás és privatizáció. A túlélésért és a kivívott függetlenség megtartásért folytatott küzdelem elsődleges filozófiája volt a következetes és szigorú háttér fordítás mindannak, ami szovjet (korrupció, magas hierarchia, maffia stb.), valamint a sikeres európai modellek felé fordulás, azok vizsgálata és adaptálása. A sokszor kedvezőtlennek ítélt politikai háttér ellenére (az egymást váltó, sokszor kisebbségben lévő kormányok) tankönyvi **következetességgel és fegyelemmel** valósították meg az átalakulás egyes elemeit. Tudatosan, alapozva az egyéni felelősségvállalásra, rendkívül **lapos hierarchiát alakítottak ki**, mely segítette a kormányzat felé való bizalom megteremtését és építését. **A szavahihető kormányzat (függetlenül a politikai pártállástól) és az állam folyamatosan ugyanazokra a prioritásokra fókuszáltak.** Két egyértelmű és világos fejlesztéspolitikai prioritás volt, amelyek megalapozták a versenyképesség növelését. Az egyik az oktatás, a másik a digitalizáció. **Tudományos eredményekre alapoztak minden beavatkozást.** Észtország a humán erőforrás-költése jelentősen meghaladja az EU tagországok átlagát. Nemzetközi összehasonlításban az írástudatlanság a legalacsonyabb. A digitális analfabétizmus minimalizálásának fontos tényezője, hogy 2000 óta szinte valamennyi iskola kapcsolódik az internethez.

Az oktatás és az információs társadalom fejlesztésének prioritása intézményi oldalról is zökkenőmentesnek bizonyult. Az Oktatási és Kutatási Minisztérium, illetve a Gazdasági és Kommunikációs Minisztérium **közösen működtetik** a K+F és innovációs politikai ügyekben illetékes Kutatási és Fejlesztési Tanácsot. 2003-ban együtt dolgozták ki az észt felsőoktatás modernizációjának programját is. A részben magánforrásokból finanszírozott Kompetenciaközpont Program keretében pedig a kutatóintézetek és a vállalatok közötti együttműködést ösztönzik.

A makrogazdaság intézményrendszerét az egyszerűség, kiszámíthatóság és az átláthatóság elvei szerint alakították minden területen (adózás, pénzügyi szolgáltatások szabályozása, beruházás-védelem, vállalkozások adminisztrációs terhei). Az árfolyam-politikában valutatanácsot vezettek be, amelynek keretében az észt koronát előbb a német márkához, majd az euróhoz kötötték. Bár államadósság nélkül kezdték a poszt-szocialista periódust, kezdetektől szigorú fiskális politikát folytattak. Az alkotmányban rögzítették az egyensúlyi költségvetést. Mivel ezt túl is teljesítették, az államháztartás többlettel zárt. A bankokat konszolidálták, bevezették a rendkívül szigorú nemzetközi számviteli szabályokat, és lehetővé tették a működő-tőke beáramlását. A gazdaságpolitikában jelentős a közvetlen külföldi tőkebefektetések szerepe. **Négy év alatt megteremtették a hosszú távú, tartós növekedés feltételeit, megalapozták versenyképességüket.** Az „észt csoda” fontos pillére az állam pozitív szerepvállalása és hitelessége. A Világ gazdasági Fórum 2014-es versenyképességi rangsorában Észtország a 29. helyen áll (Magyarország a 60.). A Világ gazdasági Fórum jelentései (World Competitiveness Yearbook)⁵ alapján a versenyképesség

⁵ http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf

alacsonyabb mutatói a társadalompolitika és a humán tőke oldalán mutatkoznak. Bár az oktatási rendszer egy részről kiválóan teljesít, másrészről azonban még nem képes a gyorsan fejlődő gazdaság megváltozott igényeihez szükséges mértékben és színvonalon tudósokat és mérnököket kibocsátani. Az életminőséggel és az egészségüggyel összefüggő mutatószámok is kedvezőtlenek. Az észtek tudatosan, lépésről-lépésre építik országukat, előreláthatóan ezeken a területeken is a pozitív változások eléréséért tett lépések megkezdésére nem sokat kell várni.

e-Észtország

Nem túlzás azt mondani, hogy az „e” kötőhang helyezte vissza Észtországot a világtérképre.⁶ A függetlenség kivívása után, a korlátozott erőforrásokkal rendelkező ország kereste a megoldásokat arra, hogy a lehető leghatékonyabban tudjon működni. Létezésük, függetlenségük megtartása volt a tét. Minden olyan kommunikációs módra nyitottak voltak, amely nem kötődött szorosan valamilyen fizikai infrastruktúrához. Mivel **az internet teljesen decentralizált rendszer**, szemben a televízióval, a rádióval vagy a nyomtatott sajtóval, valamint védve van a legtöbb hagyományos támadással szemben, ezért csábító volt számukra az internetes hálózat gyors kifejlesztése. A modern technológia kihasználásával, a változások felé nyitottan és bátran digitális kormányzatot hoztak létre és létrejött „e-Észtország (e-stonia)”. Ez az előremenekülés volt az egyetlen választható út az ország függetlenedésének folyamatában. Az első információs társadalmi stratégia „*Észtország útja az információs társadalomhoz*” címmel már 1994-ben elkészült. Az észti információs társadalmi politika fő dokumentumát (*Principles of Estonian Information Policy*) 1998-ban hagyta jóvá a parlament. A következőkben rögzítették a stratégia fő irányait: a törvényhozás korszerűsítése, a magánszektor fejlődésének támogatása, az állam és az állampolgárok közötti interakciók fejlesztése, valamint az információs társadalommal összefüggő problémák társadalmi szintű tudatosítása. A politikai stratégia végrehajtására, **a felelősség megosztásával** (nem csak a kormányzó párt vállal felelősséget a folyamatokért, fejlesztések végrehajtásáért, hanem az előd és az utód pártok is) számos akcióterv készült. Az eredeti stratégia korszerűsített változatát 2004-ben fogadta el a kormány, melyben megerősítették az e-kormányzati szolgáltatások fejlesztésének prioritását. A legújabb, 2013-as politikai program előírja, hogy az információs társadalom fejlesztése során nem jöhetnek létre egyenlőtlenségek és szakadékok, illetve azokat csökkenteni kell.

Észtország digitális megosztottságának csökkentése érdekében 2002-2003-ban a *KülaTee* (Falusi út) program keretében a kistelepüléseken működő közkönyvtárakban is létrehozták a közösségi internet-hozzáférési pontokat. A közkönyvtárak számos észti kistelepülésen a kommunikáció utolsó bástyái, hiszen több helyen megszűntek a bankfiókok és a postahivatalok, illetve az iskolákat és az egészségházakat összevonták. A program kezdeti szakaszában a könyvtárosok idegenkedtek az internettől. Speciális képzési programmal kapcsolták össze a KülaTee-t, amelyben mind az internet-használat, mind pedig az általánosabb digitális írástudás elemei szerepet kaptak.

⁶ <http://www.weforum.org/pdf/gitr/2.1.pdf>

Az ész **információs társadalom** erőteljes fejlődésének biztosítása érdekében tett lépések közé tartozik az ész távközlési piac liberalizálása és a külföldi partnerek bevonása a vezetékes kommunikációs hálózatok fejlesztésébe. Észtország jó hírnevet szerzett a hozzáadott értéket tartalmazó mobilszolgáltatások terén. Elsők voltak a világon, akik kereskedelmileg hasznosították a mobil helyzet-meghatározást, elsőként kapcsolták össze a vészhelyzeti sürgősségi hívásokat mobil helyzet-meghatározó rendszerrel. 2000 óta fizethetik az állampolgárok a parkolási díjat mobiltelefonjukon keresztül. Számos ész szoftervállalat világhírűvé vált. Ezek közé tartozik többek között a Skype is. Az ország jelképévé váló szalmabálán üldögélő, lapon olvasó nő képe jól ismert a reklámokból, de ez nem csak illusztráció. Észtországban az egyik legmagasabb az internet-penetráció a világon, az ország jobb teljesítményt nyújt az Európai Unió átlagánál.⁷ Természetessé vált, hogy a munkahelyek nem irodát, hanem laptopot és okostelefont biztosítanak az alkalmazottaknak. A munkát a főnök a logfájlokra és a határidős munkákra keresztül ellenőrzi. A háztartásokban lévő internetkapcsolatok többsége (2006-ban 80%, az EU-ban 62%) szélessávú hozzáférést tesz lehetővé. A kiberbűnözés elleni védekezésre kezdettől fogva nagy gondot fordított az ész információs társadalom valamennyi fontos szereplője. Ez a törekvés húzódott meg az ész elektronikus aláírási infrastruktúra és a személyazonosító kártyák bevezetése mögött, és a bankok is igen aktívan bekapcsolódtak a kiberbűnözés veszélyeinek fokozott tudatosításába a lakosságban. A NATO idetelepítette a kibertámadásokkal foglalkozó irodáját a CCDCOE-t (*Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence*)⁸. Az ész kormány felállította az önkéntesekből álló digitális honvédelmi alakulatot, a *Cyber Defence League*-t.

A **digitális kormányzás**⁹ a hálózat fejlesztése mellett a világon elsőként vezette be a digitális személyi igazolványt 2002-ben. A chippel ellátott kártyát a számítógéphez csatlakoztatva az észtek hivataloktól távol intézhetik ügyeiket, mint például a képviselőválasztás vagy az okmány ügyintézés¹⁰. Az elektronikus közigazgatás nem párhuzamos, választható opció, hanem az egyetlen elfogadott formája az állam és a polgár kommunikációjának. 2000-ben fogadták el az elektronikus aláírás használatáról szóló törvényt, mely szerint a digitális aláírás ugyanolyan jogi következményekkel jár, mint a saját kezű aláírás. Az ész orvos is csak digitális receptet ír, és a kormányülések teljesen papírmentesek. A teljes körű elektronikus ügyintézés lehetővé tevő szolgáltatások aránya magas (75%, szemben az EU 25% szintjével). Az e-kormányzati szolgáltatások kiépítése a *X-Road*¹¹ projekt keretében zajlott, mely egységes interfészek alkalmazását biztosítja a különféle adatbázisokhoz. Olyan felületet kínál az adatok cseréjéhez, ami jogi és természetes személyek számára lehetővé teszi az országos adatbázisból az interneten keresztül hozzájuk érkező adatok feldolgozását. Az észtek hihetetlenül büszkék a közigazgatási rendszerük átalakítására. Bár nyomokban fellelhetők hazánkban is az internetes ügyintézési lehetőségek, de **Észtországban teljes paradigmaváltás történt.**

2014 tavaszán újabb ambiciózus tervvel állt elő az ész kormány. Elfogadták a külföldiek számára is elérhető ész identitásról szóló koncepciót, mely teljes egészében a digi-

⁷ <http://www.stat.ee/38010>

⁸ <https://ccdcoe.org/>

⁹ http://epa.oszk.hu/01900/01963/00026/pdf/infotars_2008_08_03_051-081.pdf

¹⁰ <http://www.id.ee/>

¹¹ <https://www.x-road.eu/about.html>

talizált közigazgatás és bankszféra előnyeire épül, és **virtuális letelepedésre** ad lehetőséget az országban. A teljes mértékben digitalizált észti kormányzás és közigazgatás nem kell, hogy megálljon a határokon. Nem kell feltétlenül fizikailag bevándorolni ahhoz, hogy polgárjogi kapcsolat jöjjön létre az egyén és a célország között. Természetesen a kezdeményezés elsősorban a befektetőket és a befektetéseket inspirálja, de nem feltétlenül a nagyvállalatokat célozza meg. A virtuális letelepedés lehetővé tétele után 2014-ben 17%-kal nőtt a külföldi befektetők aránya. Észtország gazdasága elsősorban a kiskereskedelmi szektorra épül, inkább a kisvállalkozások, sok egyéni kezdeményezés dominál a nagyvállalati kultúrával szemben. Bár a társadalmi egyenlőtlenségek megnöttek a neoliberais gazdaságpolitika következtében, ugyanakkor ezzel felszámolták az állami juttatásokra épülő, passzív és függő, poszt-szovjet mentalitással jellemezhető tanult tehetetlenséget.

Habár Észtország digitális központú lett, ez nem fenyegeti a személyes kapcsolatokat és a természetes létformát, hiszen ugyanakkor Észtország „zöld” ország is. Sok az erdő, szinte minden családnak van hétvégi háza valahol a természetben. Az észti társadalom nem 1,3 millió elszigetelt ember országa. A lakosság 26%-a vesz részt önkéntes tevékenységben (házánkban ez 8%), ami az európai átlaghoz (32%) közeli érték¹². Ez azért fontos adat, mert a poszt-szovjet társadalmak egyik nagy kihívása a családon kívüli, a mindenkori hatalom által előírt kereteket felírva a **közösségek újraépítése**. Erre tudatos központi törekvések is vannak. A vidéki Észtországban a szomszédok nem ritkán több száz kilométeres távolságban élnek, az infrastruktúra hiányos, az élet önellátáson és egymás segítésén alapul.

Tanítás-tanulás rendszere

Az intézményesített oktatás története Észtországban az első latin nyelvű templomi és kolostori iskoláig, a 13. századig nyúlik vissza. Az első észti nyelvű olvasókönyv a 16. században jelent meg, az első észti nyelvű szakiskolákat pedig a 19. század elején alapították. Az ország legrégebbi egyeteme a Tartui Egyetem, ami viszont csak 1919-ben lett észti anyanyelvű. Az észti állam épít az erős családi háttérre, a szülőket tudatosan igyekeznek bevonni a tanítás-tanulás folyamataiba. Nagy energiákat fordítanak a részvételben való motivációra, a rendszeres, egyszerű és közérthető kommunikációra.

Iskola előtti nevelés

A legelső állomás a bölcsőde, ahová a gyermekek három éves korukig járhatnak, majd három és hét éves koruk között vehetnek részt az óvodai képzésben. Az óvodákban észti nyelven folyik a képzés, ám egyes foglalkozásokat más nyelven is tarthatnak. Az óvodaválasztás szabad, a szülők határozzák meg, melyik óvodába szeretnék beíratni a gyermeküket. Az óvodákat a helyi önkormányzatok tartják fenn, az étkeztetés ingyenes. Az önkormányzati óvodák mellett léteznek magánóvodák is, melyek költségeit egy átlagos keresetű észti polgár egyáltalán nem, vagy alig tudja kigazdálkodni. Az OECD, illetve az EU országokhoz

¹² <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/onkentesmunka.pdf>
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hlth_ds050&lang=en

képezt az észti szülők sokkal nagyobb arányban veszik igénybe az önkormányzati fenntartású intézményeket (97%), szemben a magánóvodákkal és bölcsődékkal.¹³ Az óvodai ellátásért a szülők fizetnek, mely összeg a szülők anyagi helyzetének függvénye (0-53 euro).

Az alapkészségek (személyes, társas, tanulási és játékkészségek) fejlesztése mellett hét területen folyik a tanítás-tanulás:

- én és a környezet,
- nyelvi fejlesztés,
- észti és egy idegen nyelv,
- művészetek,
- zene,
- matematika,
- fizikai és mentális fejlesztés.

A tanítás-tanulás észti nyelven folyik, de az önkormányzatoknak jogukban áll más nyelven folyó képzés mellett határozni. A nem észti anyanyelvű gyerekek támogatást kapnak az észti nyelv elsajátításához. A magánóvodák és az önkormányzati óvodák egyaránt a nemzeti tanterv alapján működnek, mely a skandináv modellt követi. Néhány gyerekközpontú módszertannal egészítik ki, mint például a „Lépésről lépésre” program, a Montessori, a Waldorf módszer, az intenzív nyelvi képzési, valamint a kutatás-alapú módszerek.

A nemzetközi összehasonlító vizsgálatok szerint az észti óvodák és gyermekvédelmi intézmények a szülők bevonásával jó feltételeket teremtettek a tanítási-tanulási folyamatokhoz. Az észti óvodában a hangsúly a tanítás-tanulás értékein van, melyhez hozzátartozik a gyerekek jólétének és biztonságának a megteremtése, az erőszak megelőzése és a tolerancia fejlesztése, valamint ösztönzésre és bátorságra nevelés.

Az alapkü oktatás (1-9. osztály)

Az alapkü oktatással szembeni kívánalmak az alap- és középkü oktatás állami tantervében rögzítettek, melynek alapján az iskolák kidolgozzák saját tanrendjüket. Az oktatási törvénynek megfelelően iskolaköteles az a gyerek, aki az adott év október 1-ig betölti 7. életévét. Az iskola megkezdése előtt minden gyerekkel iskolaköteles vizsgálatot végeznek. A tanulónak kötelessége alapkü oktatásban 17 éves koráig részt venni. Az alapkü oktatás elsősorban önkormányzati kezelésű iskolákban történik. A helyi önkormányzat minden iskolához körzetet rendel, és az adott iskola az ott él minden iskolaköteles korú gyermek számára köteles helyet biztosítani. Egyes esetekben otthon is lehet alapkü oktatásban részesülni. Lehetőség van nappali tagozatos iskolák mellett az alapkü követelményeket (5-9. osztályok) esti iskolákban is elvégezni. Ez évente közel 1000 fiatal érint.

A testi, beszéd- vagy szellemi fogyatékos és a különleges odafigyelést igénylő gyermekeknek állami vagy helyi önkormányzati speciális iskolák vagy osztályok működnek. Észtországban 7 gyógypedagógiai iskola van (6 állami és 1 önkormányzati kezelésben) mintegy 800 gyerek számára. Az általános iskolákban és gimnáziumokban, hasonlóan hazánkhoz, az értékelés ötfokozatú skálán történik. A magániskolák ettől eltérő saját értékelési rend-

¹³ <https://www.hm.ee/en/activities/pre-school-basic-and-secondary-education/pre-school-education>

szerűket használhatják, ami miatt előfordulhat, hogy sérül az értékelési rendszerek átjárhatóságának alapelve. A nemzetközi mérésekben való részvételen túl szisztematikusan gyűjtik és elemzik az adatokat, melyek visszajelzést adnak a diákok haladásáról.

Középfokú oktatás (10-12. osztály)

A középfokú bizonyítvány megszerzése önkéntes, az állami és önkormányzati iskolákban ingyenes. Az általános középfokú képzés a gimnáziumokban zajlik (10-12. osztály), a középfokú szakképesítést szakközépiskolákban lehet megszerezni. Az általános középfokú oktatás tartalmát az alap- és középfokú állami oktatási tantervekben rögzítik, a szakképzésekre vonatkozó követelményeket az adott szakma állami tanterve tartalmazza. A középfokú oktatásban a nappali képzésen túl esti és levelező formában is részt lehet venni, de az ezt választó tanulók aránya folyamatosan csökken. A gimnáziumok többsége önkormányzati fenntartású, de van három állami és hat magánfinanszírozású gimnázium is.

A felsőoktatásba való továbblépéshez állami vizsgát kell tenni, amit az Oktatási Minisztérium mellett dolgozó Vizsga- és Kvalifikációs Központ szervez. Az egységes vizsganyagot a központ által létrehozott, iskolán kívüli bizottságok jelölik ki. A gimnáziumban végzőknek az öt kötelező vizsgatárgyból legalább kettőt állami vizsgaként kell letenniük, de ezek mellett az anyanyelvi vizsga mindenki számára kötelező. Az állami vizsga tárgyait a tanuló továbbtanulási érdekei – a felsőoktatási intézmény megfelelő szakjának követelményei – szerint választja meg. A tanuló szabadon választhat, hogy hány tárgyat kíván állami vizsgával zárni. A középfokú oktatási intézményben végzők iskolai és állami bizonyítványt is kapnak. Néhány egyetemre és főiskolára az állami vizsgák eredményei alapján lehet bekerülni, másokba mindezek mellett kiegészítő felvételi vizsgát is kell tenni.

Középfokú szakképzés

A középfokú szakoktatásban való részvétel az ezt választóknak kötelezően 3 év alapképzés. Az alapoktatáson belül a tanulók legalább 50 tanulmányi hétben általános műveltségi tárgyakat tanulnak. A középfokú bizonyítványt legkevesebb 1 év további tanúlással (szakképzés) lehet megszerezni. A szakiskolák többsége állami finanszírozású. A középfokú szakoktatásban tanulók igény esetén érettségi vizsgát tehetnek, mellyel megnyílik előttük az út az egyetemek és a szakmai felsőoktatás felé. A társadalom és a munkaerőpiac igényeinek összehangolása érdekében a munkaadók és munkavállalók szervezeteinek küldötteiből szakmai tanácsokat hoztak létre, melyek számát, a tagok és azok mandátumának idejét a kormány határozza meg.

Felsőoktatás

A felsőoktatás szak-felsőoktatásra, bakalareus-, magiszter- és doktori iskolára osztható. A felsőoktatási képzés három fokozatú, általában 4–10 év alatt lehet diplomához jutni (a Bachelor fokozat 3-4 év, a Mester fokozatért ehhez 2 év járul, a doktori iskola további 3-4 év). A felsőoktatással szembeni igények a felsőoktatási követelményben kerülnek rögzítésre, az

állam az akkreditáción keresztül ellenőrzi az oktatási intézmények színvonalát és a tanterveket. A tantervek egy részének nemzetközi akkreditálását nemzetközi szervezetek vagy intézetek végezték el.

A felsőoktatás nem tandíjköteles. Az állam támogatja a felsőoktatást, mely az intézmények közti egészséges versengést hívta életre. Bár még nem alakult ki pezsgő „campus-élet”, és a hallgatók még szó szerint hallgatók a szovjet rendszer szokásrendjét le nem vetkőzve, de az új épületek szerkezetének, tereinek, bútorzatának kialakításánál már egy más jövőt ígérő vízió igényeit vették figyelembe. Nagy közösségi terek, üvegfalú előadótermek, mobilfalak és bútorok jellemzőek az épületekre, szem előtt tartva az átláthatóság, átjárhatóság és az együttműködés elvét. Nemcsak a hallgatók, hanem a felsőoktatásban tanítóktól is szemléletváltást várnak el, mely – a leépítésektől sem visszariadva – magas elvárásokkal jár együtt. Öt évig kötnek szerződést az oktatókkal, és ezen időszak alatt is rendszeres, adott szempont szerinti értékelést készítenek róluk. A kutatási és fejlesztési tevékenység, valamint a tudományos publikációk megjelentetése kötelező.

2014-ben nagy átalakításokba kezdtek a felsőoktatás megújítása érdekében. A még kis hatékonysággal működő poszt-szocialista szervezeti kultúra megváltoztatása érdekében a már említett téri kialakításokon túl több új szabályozást vezettek be. A professzori fokozattal rendelkező oktatóknak évente legalább három hónapot külföldi egyetemeken kell tölteniük vagy úgy, hogy tanítanak, vagy úgy, hogy nemzetközi kutatásban vesznek részt. Az utazás nem jóléti juttatás (2015-ben 700 euró, ami 1-2 európai konferencia költsége). Teljesen nyilvános nyilvántartásban hozzáférhetőek az oktatók impakt faktorai, a K+F tevékenységben való részvétel. Hírnevük és szaktudásuk felhasználásával nemzetközi projekteket, kutatási és fejlesztési lehetőségeket kell hozniuk az adott egyetemnek. A tanársegédi állásokat PhD hallgatókkal tervezik betölteni, annak érdekében, hogy a hallgatók megszerezzék a szükséges kutatói tapasztalatokat.

Megkezdődtek a 21. század interdiszciplináris elvárásainak megfelelő változások, mely elvek mentén megszűnnek a tanszékek, és öt nagy tudományterülethez sorolják őket, ami szintén magasabb elvárásokat, szélesebb látókört kíván majd az oktatóktól.

Hobby iskolák

Ez a keretrendszer a formális oktatáson kívüli szervezett lehetőség a fiatalok készségeinek, képességeinek fejlesztésére, tudásának bővítésére. A helyi önkormányzatok szervezésében és finanszírozásában zajlik az oktatás. A Hobby Iskolákról szóló törvényt 2007-ben fogadták el, melyben meghatározták a sztenderdeket, világos célokat és funkciókat fogalmaztak meg. A részvétel a fiatalok szabad akaratán múlik. Alapelvek között szerepel az egyenlő bánásmód, a függetlenség támogatása, a kreativitás és a szociális készségek fejlesztése, valamint a nyitott, pozitív és biztató légkör megteremtése. A hobbioktatás célja, hogy felfedezzék, szisztematikusan fejlesszék a kreatív képességeket egy olyan személy támogatásával, aki kreatívan gondolkodik, képes választani, dönteni és ezért felelősséget vállalni, képes elemezni a valóságot, képes tanulni és együttműködni. A hobbi oktatás támogatja az észet kulturális és sport hagyományainak, a technológiai fejlesztés és a környezetvédelmi, valamint a helyi hagyományok fenntarthatóságát. Jelenleg több mint 300 sport, zene, képzőművészeti, tánc, nyelvi és dráma iskola, valamint kulturális és tudományos központ létezik, ahol a diákok nem formális keretek között tanulnak.

Felnőttképzés

A felnőttoktatást egy 1993-ban elfogadott és 1998-ban kiegészített törvény szabályozza, amelyben meghatározták a felnőttoktatás lehetőségeinek megteremtésében az állam, a helyi önkormányzat és a munkaadó kötelezettségeit, rögzítették a tanulmányi szabadsággal és a finanszírozással kapcsolatos elsődleges célokat. A felnőttképzési törvényt 2011-ben újították meg. Állami költségvetésből támogatják a pedagógusok és a közalkalmazottak továbbképzését, a felnőttoktatással kapcsolatos kutatásokat, a tudományos ismeretterjesztő társaságok tevékenységét, a munkanélküliek oktatását és az esti és távoktatási formában működő oktatást. 2009-ben a következő három év fejlesztési tervét fogadták el, melynek célja az élethosszig tartó tanulás lehetőségének megteremtése az észti versenyképesség növelésének érdekében. Felnőttoktatással foglalkozó részlegeket csaknem minden szakoktatási intézményben és egyetemen találhatunk, de sok az önszerveződő felnőttoktatási egyesület is.

Egész életen át tartó tanulás stratégiája

A formális oktatási rendszer (óvoda, általános iskola, középiskola, szakképzés és felsőoktatási intézmények) mellett biztosítani kell az élethosszig tartó tanulás lehetőségét, az átképzést, valamint ki kell használni a nem formális és az informális tanulás sokféleségét. Az új ismeretek és készségek megszerzése történhet munkahelyen, tanórai kereteken kívül, ifjúsági munkával, valamint civil szervezetekben való tevékenységgel, vagy akár lehet tanulni virtuális térben is egyénileg vagy másokkal együtt. Az észti egész életen át tartó tanulás stratégiája kiterjed a gyerekekre, a fiatalokra és a felnőttekre. Alapelve, hogy a tanulás legyen az egyén életének szerves része. Az államnak olyan tanulási lehetőséget kell biztosítania, mely igazodik a személyes igényekhez és képességekhez annak érdekében, hogy mind a családi életben, mind a munkájukban maximálisan kihasználhassák az önmegvalósítás lehetőségeit.

Az élethosszig tartó tanulás rendszerének fejlesztése az alábbi elvek szerint történik:

- A tanuló aktív részvétele és felelőssége;
- együttműködés és egymástól való tanulás;
- a tanulási lehetőségek minősége, rugalmassága, átláthatósága és megbízhatósága;
- a sajátos igények figyelembe vétele a tanulás szervezése és a tanulási környezet kialakítása során;
- nemek közti egyenlőség biztosítása;
- nyitottság, tolerancia, nemzetközi együttműködés;
- az észti állam nyelvének és kultúrájának folytonossága;
- fenntartható fejlődés;
- bizonyítékon alapuló döntéshozatal.

A stratégia végrehajtása során a siker attól függ, hogy az összes érdekelt szereplő felelősséget vállal és elvégzi a következő feladatokat:

- A **tanuló** felelősséget vállal saját tanulásáért, grafikonok, táblázatok, egyéb sablonok segítségével tudatosan nyomon követi saját tanulási útját.

- A **szülő** támogatja a tanulót. Biztosítja, hogy a gyermek látogatja a kötelező órákat és az iskolakötelezettség ideje alatt eljut legalább az alapfokú oktatás végéig.
- A **pedagógus** tanulást és fejlődést támogató környezetet teremt, beállítja a tanulónak megfelelő tanulási célokat, valamint tudatosan fejleszti saját szakmai készségeit.
- Az **oktatási-nevelési intézmény vezetője** biztosítja a stratégia végrehajtását, olyan szervezeti kultúrát hoz létre, amely támogatja a tanulást és a fejlődést, valamint a pedagógusok szakmai továbbképzését.
- Az **önkormányzat** biztosítja a jó minőségű óvodai és alapfokú oktatást, és a támogató szolgáltatásokat.
- A **munkáltatók** leírják az oktatási rendszerrel szembeni elvárásaikat, és biztosítja a tanulást szakmai gyakorlat, gyakornokság stb. során, valamint lehetőséget teremt a saját munkavállalóinak az élethosszig tartó tanuláshoz.
- Az **állam** szabályozói jogkörénél fogva garantálja a jó minőségű és változatos tanulás lehetőségét a felső- és középfokú oktatásban, valamint a szakképzésben, és biztosítja a lényeges információk megszerzését a munkaerőpiacról.

Milyen változásokat várnak az észak 2020-ig ezen a területen? Elsősorban azt, hogy az emberek megértik, a tanulás és a fejlődésük a saját választásuk, döntésük és felelősségük. Másodsorban, a tanulmányok a tanuló érdeklődésén és képességein alapuljanak, valamint a tanulók megismerjék a munkaerő piaci szükségleteket. Harmadsorban az élethosszig tartó tanulás rendszere olyan lehetőségeket kínáljon, amelyek rugalmasak, modernnek, magas színvonalúak és ellátják a tanulók speciális szükségleteit.

A stratégia végrehajtásához öt stratégiai célt fogalmaztak meg, mely célokat és célok eléréséhez szükséges aktivitásokat a stratégia részletesen tartalmazza.

1. A tanuláshoz való megközelítések megváltoztatása.
 - A célok és követelmények optimalizálása;
 - a mérési és értékelési elvek változtatása;
 - az aktuális oktatási rendszer pedagógusokra és intézményvezetőkire irányuló fejlesztése;
 - a tanulásra fókuszáló és a tanulást támogató együttműködési formák létrehozása, fejlesztése és támogatása;
 - kompetenciaközpontok létrehozása. (A Tallini Egyetem és a Tartui Egyetem a pedagógusképzésért, a tanártovábbképzésekért és az oktatási kutatási programok vezetéséért felelős egyetemek. Mindkét egyetemnek a neveléstudomány a prioritása, ők vállalnak felelősséget a terület fejlődéséért. A központok teljesítményét rendszeresen mérni fogják.)
2. Hozzáértő és motivált pedagógusok és iskolavezetés.
 - Az intézményvezető és pedagógusok értékelésére;
 - a fizetések és a képzettségek összhangjának rendezése;
 - a pedagógus szakma népszerűsítése.
3. Az egész életen át tartó tanulási lehetőségek és a munkaerő piaci igények egyeztetetése.
 - A munkaerő-piaci igények felmérésén alapuló rendszer fejlesztése;
 - hatékonyabb rendszer kialakítása a munkatapasztalat kihasználására,

- információs és tanácsadási szolgáltatások adása;
 - a gazdasági növekedés területén a munkavállalók felkészítése a munkaerő-piacra.
4. A digitalizáció szerepének hangsúlyozása az élethosszig tartó tanulásban.
- Digitális kultúra elterjesztése a tanulási folyamatokban;
 - a digitális tanulás forrásainak használata az iskolában;
 - a digitális infrastruktúrához való hozzáférés biztosítása a tanulásban,
 - a digitális kompetencia mérési modelleknek kidolgozása és elterjesztése;
 - tanulási lehetőségek megteremtése a felnőttek számára a digitális kompetencia megszerzésére;
5. Esélyegyenlőség.
- Rugalmasabb lehetőségek megteremtése az óvodai nevelés során;
 - magas színvonalú lehetőségek kialakítása a középfokú oktatásban;
 - a munkaerő-piaci igényeknek megfelelő, magas színvonalú szakképzés és felsőoktatás garantálása;
 - támogató szolgáltatások garantálása az élethosszig tanulásban résztvevők számára;
 - lehetőséget teremteni a tanulásban való részvételre az alacsonyabb versenyképességű emberek számára;
 - az egyetemi, szakmai és általános felsőfokú képzettségű diákok számára támogató rendszer elterjesztése;
 - a nem észti anyanyelvű általános iskolák végzőseinek segítése.

A pedagógiai fejlesztésekért felelős Innove Foundation

A kutatásokat az Oktatási Minisztérium megrendelésére többnyire az egyetemek végzik, ahol a hallgatókat is bevonják a kutatásokba. A fejlesztésekért, vizsgákért és a végrehajtásért a 2003-ban, az Oktatási Minisztérium által alapított Innove Alapítvány a felelős. Az Innove fő funkciója elsősorban a köznevelés és a szakképzés körüli tennivalók végrehajtása, karrier-tanácsadás, uniós koordináció, illetve az oktatás támogatása, implementáció és a pedagógus továbbképzések szervezése és végrehajtása. A mintegy 160 munkatárssal rendelkező alapítvány kiemelt feladata az élethosszig tartó tanulóhoz kapcsolódó tevékenységek koordinálása és implementálása, valamint az aktuális uniós projektek végrehajtása. A 160 közvetlen munkatárs mellett munkatársként tartják számon azt a mintegy 400 pedagógust is, akik a karrier-tanácsadó központokban dolgoznak. Az országos mérések szervezése, lebonyolítása és értékelése is hozzájuk tartozik, beleértve az érettségét is. A nyelvvizsgák, a PISA mérések, a TALIS mérések, az állampolgársági vizsgák lebonyolítása is az alapítvány jogkörébe tartozik. A mérések és vizsgák szervezési feladatainak végrehajtását megkönnyíti, hogy az alapítvány jó kapcsolatot alakít ki az intézményekkel és a pedagógusokkal.

A PISA vizsgát például nagyon népszerű Észországban. Ez részben a jó eredményeknek köszönhető, részben pedig a **pozitív, közvetlen kommunikációnak**. Az Innove a központi jelentéseken túl személyre szabott visszajelzéseket ad az iskoláknak. Ezek a visszajelzések nem publikusak, de gyakran előfordul, hogy maguk az intézmények teszik ezt közzé a Facebookon, ahol diákok és szülők egyaránt láthatják. Ezek a visszajelzések

is hozzájárulnak ahhoz, hogy ismerjék saját erősségeiket és tudják, miben kell még fejlődniük. Az intézmények igénylik ezeket a visszajelzéseket, hiszen ez segít abban, hogy kiküszöböljék a hibáikat, javítsanak a problémás területeken. Az Innove nagy gondot fordít a pozitív, kedves, bátorító és előremutató közvetlen kommunikációra. Kiadványaikban a színes, könnyen olvasható képek, változatos betűtípusok és méretek dominálnak, hiszen a 21. századra a verbalitással szemben előtérbe került a vizualizáció. A diákokkal való kommunikációra is nagy hangsúlyt fektetnek. Igyekeznek olyan dolgokat készíteni, amelyekkel közelebb hozhatják hozzájuk az adott témát. Az elavult, diákok számára semmitmondó szórólapok helyett tárgyakat készítenek, melyekre képes és szöveges üzeneteket írnak (például vonalzón jelenítik meg, miért kell a PISA méréseken jól szerepelni).

Az **országos mérések** 3. és 6. évfolyamon zajlanak. Az iskolák nem tudják előre, hogy melyik tárgyból írják az aktuális év tesztjét (például zene is előfordult már), így elkerülhető az, hogy csak egy-két tárgyra fókuszáljanak. Ezzel sikerült elérni azt, hogy minden tantárgy és a hozzá kapcsolódó képességek, készségek fejlesztése egyenlő mértékben fontos. A mérések digitálisan folynak. Az iskoláknak nem kötelező részt venni a teszt megírásában. Készítenek egy mindenki által hozzáférhető demo verziót, de a teljes teszt eléréséért fizetni kell. Ennek ellenére az iskolák 90%-a megírja a tesztet, mert ez egy fajtája az önreflexió is. A kötelező országos vizsga 9. évfolyam végén van, majd a 12. évfolyam végén az érettségi vizsga következik.

A **szakképzés területén** az Innove Alapítvány koordinálja az országos tantervet, és támogatja annak végrehajtását. Feladata továbbá a szakképzés tananyagainak fejlesztése és az irányelvek meghatározása, a tantervek és tananyagok értékelése, valamint a szakképzésben résztvevő tanároknak szakmai tréningek szervezése. Megszervezi az észti szakmai versenyeket és koordinálja a nemzetközi versenyeken (Euroskills és Worldskills) való részvételt. Szerkeszti és terjeszti a szakképzést népszerűsítő kiadványokat. Gyűjti, elemzi és terjeszti a szakképzéssel kapcsolatos nemzetközi együttműködési lehetőségeket. A szakképzéshez kapcsolódó Innove weboldalak felhasználóbarátok, színesek, sok fényképpel illusztráltak.¹⁴

Az oktatás-nevelés támogatásáért felelős hivatali részleg fő feladatai¹⁵:

- Információcsere, karrier és nevelési tanácsadás, az európai és az észti tapasztalatok megosztása;
- Pályaválasztási és nevelési tanácsadói anyagok megírásának és megjelentetésének koordinálása;
- Képzések fejlesztése és szervezése;
- A megyei pályaválasztási központok és nevelési tanácsadók koordinálása.

Az Innove az Európai Szociális Alap (*European Social Fund (ESF)*) és az Európai Regionális Fejlesztési Alap (*European Regional Development Fund (ERF)*) támogatásával működik. A pedagógus hálózat kialakítását is az Innove csapata kezdte meg, mely hálózat – decentralizációs céllal – koordinálása mára átkerült az egyetemekhez.

¹⁴ www.kutseharidus.ee

www.noormeister.ee

¹⁵ www.rajaleidja.ee

Pedagógushálózatok

A tanároknak mester fokozatú diplomát kell szerezniük. A kezdő tanárok támogatása az Innove feladatai közé tartozik. Ez a támogatás 2014-től állami támogatással történik, és a feladatok közé tartozik a tanári szakma népszerűsítése is, illetve lehetőséget kell biztosítani a tanárrá válás folyamatában azoknak, akik eredetileg nem tanárnak készültek. A tovább- és átképzések rengeteg pénzbe kerülnek. **A pedagógushálózatokat a pedagógusok továbbképzésének és a pedagógusképzés kiegészítéséül hozták létre.** Uniós projektek támogatásával kezdték a hálózatok kialakítását, és nagy sikere volt. A nyelvtanfolyamok képzési helyei is csatlakoztak a tanárok továbbképzéséhez. A szellemi háttérret John Hattie, Dylan William és Andy Hargreaves munkássága jelentette. Saját bevallásuk szerint, a pedagógushálózatok működtetése egyszerűbb egy olyan kis országban, mint Észtország, hiszen az információ gyorsan elérhető a legkisebb pontokhoz is. A hálózatok működtetését segítik a már hagyományokkal rendelkező nyári szakmai iskolák, melyeken a pedagógusok egyes kérdésköröket kollaboratívan, együtt dolgoznak fel:

- Az országos vizsgák eredményei;
- módszertani fejlesztési javaslatok cseréje;
- javaslattétel a jövőbeli tesztelés témájához;
- a legújabb tudományos eredmények;
- a PISA eredmények;
- neveléstörténeti érdekességek, és jó példák felvetése (például Johannes Kais).

A tanári közösségek elsősorban szakmai alapon szerveződnek. Voltak nehezebben mozgatható pedagógusok (például az általános iskolai pedagógusok, akik korábban nem vettek még részt hasonló kezdeményezésekben). A pedagógusok együttműködésének támogatására kidolgozott ESF javaslatok alapján építették a hálózatokat. Az Innove több ismertetőt, hálózati működést népszerűsítő színes prospektust és tájékoztatót készít (ezek elsősorban szaktantárgyi keretek közé helyezve népszerűsítik a hálózatot, az elv, ami megjelenik az egyetemek átszervezésekor, itt még várat magára). A matematika tanárok nagyon erős, aktív és önállóan működő hálózatot hoztak létre. Ez elsősorban annak a nyomásnak köszönhető, amit a PISA mérések tesznek a matematikatanárok vállára. A hálózat segít az egyszemélyes felelősség terhének feloldásában, valamint lehetőséget biztosít a szakmai megújulásra. Minden évszakban tartanak országos szintű találkozót, önmaguk szervezik nyári táborukat is. Kisebb társadalmat vagy klubot alkotnak a pedagógusok között.

A pedagógushálózat építésére szolgáló projekt időszaka 2008-2014, a felelős intézmény pedig az Innove Alapítvány volt. A cél olyan feltételek megteremtése volt, amelyek támogatják a pedagógusok szakmai fejlődését és a pedagógusok egész életen át tartó tanulását. A programban a pedagógusok mellett iskolaigazgatók és a kiegészítő személyzet is részt vettek. Szűkebb célja egy új tanterv iránti kérelem alátámasztása volt, mely magában foglalja a következőket: formatív értékelés, tantárgyak integrációja, kreativitás az iskolában, probléma alapú tanulás-tanítás, vállalkozói kedv felkeltése, az iskolák belső értékelésének fejlesztése. A projekt végével a hálózat koordinálása az egyetemekhez került.

Egyre több konferenciát tartanak a **formatív értékelésről**, melynek hagyományait most kell megteremteni Észtországban is. Erre nagy hangsúlyt fektetnek. A pedagógusok

nem csak meglátogatják azokat az intézményeket, ahol ez már jól működik, hanem 2–3 hónapig részt is vesznek az intézmény életében. Mivel nehéz az iskolákban a formatív értékelést bevezetni, fontos, hogy ne csak egy-egy tanárnak mutassák be, hanem egy kijelölt tanári körnek. Az adott tanári kör havonta egyszer megy el a formatív értékelésről szóló konferenciára, ahol mindig **megígérik egymásnak**, hogy arra törekednek, hogy az osztályok magasabb szintre jussanak. Persze a berögzült szokásokon nehéz változtatni, hosszú időt és sok energiát igényel. Az észti fejlesztők és törvényalkotók ezt figyelembe véve tudatosan, lépésről-lépésre haladnak céljaik elérése felé. Azt vallják, a tanítás a művészet egy formája (erősen motiválja az észti fejlesztőket Sir Ken Robinson munkássága).

Az együttműködés kultúráját és a pedagógus szakmát népszerűsítő rendezvények rendszeresek. Ilyen például a 2008 óta működő *Estonian Learning and Thinking*, amire minden iskola küld egy képviselőt, és amit a TV is közvetít. Az együttműködés kultúrájának elmélyítésére rendezik például az ének fesztivált, amelyen 22 ezer ember együtt énekel, és több százezren nézik a TV-ben. Erre a fesztiválra minden intézmény előre és együtt készül. A rendezvény nem egyszerűen szórakozás, hanem a kollektív tudat tudatos pozitív stimulálása. Ezekon a rendezvényeken túl, minden szóróanyag, minden prospektus és minden fejlesztésben résztvevő azt hangsúlyozza, hogy minden szakmai fejlődés végső célja, hogy a **diákok boldogok legyenek az iskolában.**

PISA mérések eredményei

A PISA mérések a 15 éves korosztály természettudományos, matematikai és szövegértési tudását és képességeit vizsgálja világszerte. Elsődleges cél a kötelező oktatás végéhez közeli időpontban látni, hogy a megszerzett ismeretek és készségek mennyire felelnek meg a társadalmi kihívásoknak, és képesek-e alkalmazni problémahelyzetekben. A PISA mérések eredményei lehetővé teszik a kötelező oktatás objektív összehasonlítását nemzetközi téren. Észtország 2006-ban, 2009-ben és 2012-ben vett részt a mérésekben. Észtország már az első mérések alkalmával jól teljesített és az évek során egyre feljebb került a rangsorban. Nehézséget jelent az országnak az orosz anyanyelvű diákok felzárkóztatása, de – bár rosszabbak az eredmények az orosz nyelvű teszteken – ebben is pozitív trendet mutatnak. A PISA eredmények alapján összességében elmondható, hogy az észti iskolák jó munkát végeznek. Külön figyelmet fordítanak a gyengén teljesítő, illetve a szociálisan hátránnyal induló tanulókra.

A 2012-es mérések fő területe a matematika volt. Észtországban a 15 évesek mintegy fele töltötte ki a teszteket. 206 iskolából 166 észti, 37 orosz és 3 vegyes tannyelvű volt. Az átlagok szerinti rangsorban matematika és szövegértés területén az összes ország közül a 11., európai viszonylatban a 4. helyet érték el. Természettudományokban még jobb a helyzet: az összes résztvevő ország közül a hatodik, az európai országok között a második helyen vannak. Az észtek méltán lehetnek büszkéek teljesítményükre.

Persze a rangsor önmagában még keveset mond. Észtország az egyike azoknak az országoknak, ahol a diákok legkisebb arányban nem érik el a második szintet. A diákok 90%-a eléri a minimális kettes szintet. A trend ezen a téren is pozitív a három mérési évet figyelembe véve. Ha még tovább vizsgáljuk a szinteket, Európában az első helyen vannak a harmadik szint elérésében. A kiválóan teljesítők aránya (akik elérték az 5. vagy a 6. szintet)

ter) is évről évre növekszik. Ez azt jelenti, hogy **nemcsak a gyengébb tanulók felzárkóztatásában, hanem a tehetséges tanulók támogatásában is kiválóak.**

A háttérkérdőíveket vizsgálva részben magyarázatot találunk a jó teljesítményre. Az észtek szerint az iskolai légkör meghatározó, és hatással van a diákok teljesítményére. Az adatok azt támasztják alá, hogy ez nemcsak üres frázis, hanem valóban tesznek is érte. **Az észtk diákok 76%-a elégedett az iskolájával és 66%-uk boldognak is érzi magát ott.** Általában a tanulói attitűd az iskolával szemben pozitív, 91%-uk hasznosnak érzi tanulmányait, és csak 7% érzi az iskolában töltött időt időpocsékolásnak. A diákok 80%-a bátorítást kap az iskolában a döntései meghozatalában, és ¾-ük hiszi, hogy az iskola felkészíti őket a felnőtt életre. A tanuló-tanár pozitív viszonya hozzájárul a jó eredményekhez.

2012-ben matematikából az észtek lehagyták a mintául szolgáló finneket. A matematika attitűd kérdőívekből kiderül, az észtk gyerekek fontosnak tartják a matematikát, 38%-uk szereti is azt. A „*Ha lenne egy másik matematikatanárom, akkor jobban tanulnék*” állításra a diákok 78%-a válaszolt nemmel. Az OECD átlagnál jobban szeretik megoldani a bonyolult problémákat, és megoldásának megtalálását nem adják fel könnyen.

A fentiekből részben következően az **OECD átlagnál kevesebb a szorongó diák.** Önbizalmuk, képességeikben való hitük pedig az OECD átlaghoz hasonló. A PISA kérdőívek alapján kiderül, hogy a tanulók úgy vélik, ha keményen dolgoznak, annak meglesz az eredménye. Ezt semmi sem zavarhatja meg, sem a tanárok, sem a család.

A szükséges beavatkozásokat a mérések eredményeinek alapos elemzése után tervezik és teszik meg. A jelenlegi teendőik között szerepel a rosszul teljesítők arányának további csökkentése, a kiválóak arányának növelése, a fiúk és lányok közötti szövegértésben jelentkező nagy különbség csökkentése és az orosz anyanyelvűek teljesítményének növelése.¹⁶

A diákokat, a pedagógusokat és a szülőket az Innove **motiválja** a PISA-n való részvételre. Kártyákat, naptárakat, vonalzókat készítenek és osztanak szét például „*Gratulálunk, kiválasztottak, hogy a PISA felmérésen Észtországot képviseld!*” vagy „*A PISA méréseken nemcsak magadat képviseled, hanem a többi, ki nem választott diákat is!*” felirattal. A tanulóktól a felmérések után visszajelzést is kérnek, amelyek igen pozitívak. Emellett saját stílusú csomagolással ellátott csokoládét küldenek minden iskola PISA koordinátorának és IT szakembereinek. A csomagoláson szerepel: „*Köszönjük, hogy részt vettek a PISA felmérésen*”. A visszajelzésekből kiderül, hogy a gyerekek érdekesnek találják a tesztet, szeretik a változatos kérdéseket és feladatokat, és – a 2012-es digitális mérései után – nagyon élvezik, hogy számítógépen készíthetik el.

A PISA mérések eredményei nagy nyilvánosságot kapnak, a közmédia figyelemmel kíséri a mérések eseményeit. A PISA eredményekről sajtótájékoztatót tartanak, valamint egyéni visszajelzést küldenek az iskoláknak. Bőséges információt tartalmazó jelentést készítenek, valamint **az oktatási miniszter részvételével ismertető és értékelő konferenciát tartanak.**

¹⁶ http://innove.ec/UserFiles/%C3%9Cldharidus/PISA%202012/PISA_2012_results_Estonia.pdf

Mi a siker titka?

Az észtek saját véleményük szerint sikereik kulcsát részben **történelmi gyökereikben** lehet megtalálni. A protestáns kultúra és az **erőteljes versenyszellem** (mindenki jobb akar lenni a másiknál) is jó hatással lehet az eredményekre, melynek látják a jó és a rossz oldalát. A verseny mellett tudatosan fejlesztik az együttműködés képességét és építik a bizalmat vertikálisan és horizontálisan egyaránt. **Egészséges énképük** van magukról, ismerik a népükre jellemző erősségeket és gyengeségeket, ezért hatni tudnak ellene. A siker fontos összetevőjeként említik a **kognitív mobilizációt**, mely a rendszerváltás után erőteljesen megnyilvánult. A szociológiában a választópolgárok politikai nagykorúságát értik kognitív mobilizáció alatt. A jóléti demokráciákban az emberek azért szavaznak a különböző pártokra, mert azok képviselik a hozzájuk legközelebbi álláspontot a számukra fontos kérdésekben. Így a választók egyre inkább kikerülnek a pártok gyámkodása alól, és fokozatosan képesekké válnak arra, hogy saját maguk alakítsák ki a véleményüket a fontos közéleti kérdésekről. A poszt-szovjet országokban más és más szintig jutott el a kognitív mobilizáció folyamata. Az észtek ebben valóban kiemelkedőek, ami minden területen meghatározza az ország működését.

Miben látják az észtek ezen felül az oktatásban elért sikereik titkát? A válasz összetett, az Innove szakemberei a következő tíz pontban foglalják össze:

1. Decentralizált oktatási rendszer;
2. a pedagógusok autonómiája (szabadon választhatnak módszereket és tankönyveket);
3. átfogó, mindenkire kiterjedő oktatási rendszer;
4. alapvető prioritás, hogy az oktatás mindenki számára elérhető legyen;
5. külső értékelés (sztenderdizált tesztek 3. és 6. évfolyamon, országos mérés 9. évfolyamon, érettségi 12. évfolyamon). Az értékelések nagy szerepet játszanak az iskolai gyakorlat javítása érdekében választott stratégiák megvalósításában, azzal a végső céllal, hogy fokozza a tanulói eredményeket;
6. országos sztenderdek (Nemzeti tanterv 1996, 2002, 2010, iskolai saját tanterv; hangsúlyos a formatív értékelés, a képességek és kompetenciák mérése);
7. hobbi-iskolák hagyománya (minden iskolának van hobbi-iskolája, melyen a tanulók többsége részt vesz);
8. diákokat támogató rendszer (rugalmas tanulási lehetőségek, ingyenes pedagógiai szaktanácsadás, ingyenes étkezés és tankönyv);
9. magas képesítési elvárások a pedagógusok felé (mesterképzés, PhD fokozat, hálózatban való aktív részvétel stb.);
10. erős iskola előtti képzés (a gyerekek 93%-a jár óvodába, nemzeti óvodai tantervek, magas végzettségű pedagógusok).

Összegzés

Észtország ma a különböző nemzetközi összehasonlításokban egyértelműen kiemelkedik a poszt-szovjet államok közül. Az egyik legversenyképesebb EU tagország, melynek alapja a gazdasági stabilitás gyors és következetes megteremtése. A rendszerváltás idején két fő fejlesztési irányt határoztak meg, az infokommunikációt és az oktatást helyezték fókuszba.

Az állam pártoktól független pozitív és tudatos szerepvállalásának és állampolgárok felelősségvállalásának köszönhetően, mindkét területen sikeresen hajtották végre reformjait, a változások szinte zökkenőmentesen történtek. Sikerereikhez nagy részben járult hozzá a paradigmaváltó digitális kormányzás kialakítása, melynek segítségével minimálisra csökkentették a korrupciót, a szervezett bűnözést és a bürokráciát. A digitalizáció segítségével dinamikus, a változásokhoz alkalmazkodni tudó társadalmi berendezkedést sikerült létrehozniuk. Az oktatásban a finn modellt véve alapul kezdték meg a fejlesztéseket, lépésről-lépésre hajtották végre a kitűzött feladatokat. Az oktatás területén elért jó eredmények okát részben a pozitív kommunikációban, az együttműködés és versengés egyensúlyának megtalálásában, a tudatosságban lehet megtalálni. Az oktatási rendszert egyszerre építik horizontálisan és vertikálisan. A felsőoktatás és szociális szféra reformjai, valamint a pedagógusok bérrendezése az aktuális és a jövő feladatai közé tartozik.

Magyarország számára tanulságként szolgál, hogy az állam pozitív szerepvállalása, építve az állampolgári felelősségre nagymértékben hozzájárul egy ország sikeréhez. A bizalom tudatos megteremtésével és folyamatos építésével olyan légkör alakítható ki, mely támogatja az eredmények elérését. A közös célok, nagy kihívások és a mérhető célokhoz rendelt feladatok olyan meghatározó elemei egy rendszernek, melynek eléréséért és végrehajtásáért minden szereplőnek felelősséget kell vállalnia és következetesen kell dolgoznia.

Források

Einar Rull, "Teacher network" koordinátor, Innove Foundation, interjú

Gunda Tire, PISA koordinátor, Innove Foundation, interjú

Krista Loogma, az oktatási tanulmányokért felelős szervezeti egység koordinátora, Tallin Egyetem, interjú

Lea Orro, Innove Foundation, interjú

Bugarszki Zsolt, tanársegéd, Tallin Egyetem, interjú

Reet Klettenberg, Balassi Intézet, Tallin

Simon Tünde matematika-rajz szakos tanári diplomát az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskolán, vizuális kultúra, textil tanítása szakirányú középiskolai tanári diplomát a Moholy-Nagy Művészeti egyetemen szerzett. A Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskolájában 2015-ben kapott abszolutóriumot. Kutatási területe a vizuális nevelés, értékelés és a vizuális kommunikáció területéhez kapcsolódik. 20 éves tanítási gyakorlata fókuszában a művészet általi nevelés és szocializáció áll. A horizontális tanulás és a tanuló szakmai közösségek módszertanának adaptálási lehetőségei témában kutató-fejlesztő tevékenységet végez. Fontosabb publikációk: Symbolization in Child Art. Creation and Interpretation of Visual Metaphors (Kárpáti Andreával megjelent a benedek András és Nyíri Kristóf szerkesztette The Power of the Image című kötetben); A vizuális kommunikáció képességszintjének értelmezése és fejlődése 10-12 éves korban (megjelent az Iskolakultúra című folyóiratban (25. évf. 15/02. sz. 32-47.); Tájékoztató a horizontális tanulásról intézményvezetők és pedagógusok számára (Horváth Lászlóval és Kovács Anikóval, megjelent az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet gondozásában (ISBN 978-963-682-863-9)).

Lectori salutem	5
------------------------	---

STUDIES

Tibor Dessewffy - László Láng Digital Pareto - on the distribution patterns within online communities	7
--	---

We are witnessing an explosion of the digital information. Due to these new digital footprints new type of relations and networks became visible and researchable. Regarding the structure of the new now observable online communities there are two theoretical position crystallized lately: the scale free distribution and Long tail theory. In our paper we argue that it is an empirical question to decided he relevance of these models. The clarification of the relevant structural model is going to be a major research trend and a necessary first step for the study of online communities.

Keywords: digital footprints, online communities, Pareto, power law, structure, Long Tail, scale free distribution

János Tóth Moving Images: a Systematic Analysis on the Media Representation of Muslims in Recent Sociological Research	18
---	----

In this study, we are looking for an answer to the question of how the relation of media and muslims is represented in contemporary scientific results, produced mostly in a western research environment and, furthermore, of what similarities and differences can be shown between the circumstances characterizing the emergence of these results. As a result of IS's activities in the Middle East, of the current civil war in Syria and of other causes, Europe is increasingly affected by the phenomenon of muslim immigration. This, as well as the problematics of national majority-Muslim minority interactions make the goal of conducting a meta-analysis of recently published results reasonable, focusing on issues of thematization, geographical distribution, analyzed samples and sample sizes as well as on grants obtained by the authors for a specific research. In the following, we realize our research objectives through conducting a systematic analysis on a section (N=33) of a larger (N=160) sample of peer-reviewed articles, and by a thematic analysis of the same section focusing on the role and influence of various media. We found that within the sample, images of Muslims in the media can be categorized in three main types: An entity using violence at the individual or state level, a victim of violence, and an outsider culturally or behaviorally in defiance of the West.

Keywords: Muslims, media representation, systematic review, thematic analysis

Zoltán Szűts – Yoo Jinil

Net neutrality – definitions and the standpoints of legislators, content providers, Internet service providers and users

41

This article examines the topic of net neutrality. Firstly, it provides us with a theoretical insight and several definitions. Then it presents the issues and challenges legislators, ISP's, content providers and users face. Several authors state that the biggest virtue and value of Internet lies in open access, diversity, richness of content, free competition, and low barrier entry for users in order to participate in personal social communication. Our presentation of arguments pro and cons net neutrality will be built on the basis of these considerations. Priority will be given to the introduction of several categories of net neutrality violations. In our paper we will present a legislative chronology in the topic focusing on USA, EU and Korea-Japan as well as the findings of the 2011 BEREC survey. Finally we examine the Internet.org project. In the conclusion, the article offers several more issues to be discussed and provides some possible answers.

Keywords: net neutrality, FCC, Internet.org, internet service provider, blocking and throttling, tiering, QoS, BE, freedom of speech

Zsolt Námesztovszki Zsolt – Dragana Glušac – Péter Esztelecki – Gábor Kőrösi – Lenke Major

Design to evaluation: experiences of creating MOOCs

63

This paper presents an all-encompassing process of creating MOOCs based on international literature and the authors' own experiences. On the other hand, the empirical data included in this work is analyzed so as to gain in-depth knowledge of online learning, focusing both on the learning characteristics, as well as factors that influence its success. Further, the authors study the communication between teachers and students on various surfaces through student hand-ins and video material.

Keywords: MOOC, eLearning, success

Tamás Bokor

Chivalrous business

Civilizative regulators on sexpartner seeking social networking sites

85

In this descriptive paper we give an overview and possible approaches of prostitution as a social phenomenon while we highlight the evolutionary as well as sociocritical directions. Then cyberprostitution is placed in a civilisation-historic context, comparing the medieval chivalry (the idealised figure of women vs. the looked down, segregated and utilised one) with its changes in the cyber-era (when the idealised and utilised figure of women become one). The theoretical overview is followed by the outlined presentation of the observed social networking sites (SNSs) and its web2-based systems. After these details, we make a content analysis on the

relevant textual corpuses of these sites which leads to some considerations about communication dynamic properties of the cyber-prostitution-oriented SNSs.

Keywords: digital identity, prostitution, knight, network communication, virtual community

Tünde Simon

The Estonian information society and education system

102

After the regime change Estonia became successful in many area of development. The analysis of these changes may give strong and new viewpoint to the expert of other countries as well. This study uses a qualitative approach (interviews with education experts of Estonia) to describe the factors behind the success. The paper shortly summarizes the history, the present and the education system of Estonia, and also gives insights of the development of collaboration skills and the Estonian approach towards lifelong learning, trying to answer the question: what is behind the “Estonian miracle”?

Keywords: information society, collaboration, education, Estonian, lifelong learning, social responsibility